

Tornyai János Múzeum

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2020

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2020

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2020

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK

2020

Tornyai János Múzeum

Korok, kultúrák, lelőhelyek

A Tornyai János Múzeum 2019/2020. évi régészeti előadásainak kiadványa

ISSN: 2631-1747

Sorozatszerkesztő: Csányi Viktor

Grafikai tervezés, képszerkesztés, tördelés, nyomdai előkészítés: Göbolyös Mihály

Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter múzeumigazgató

Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ
(6800 Hódmezővásárhely, Dr. Rapcsák András út 16-18.)

Nyomdai munkák: Innovariant Nyomdaipari Kft.

Az előadássorozatot és a kiadvány megjelenését támogatta:

TARTALOMJEGYZÉK

MIKLÓS PÉTER	
<i>Előszó</i>	7
HORVÁTH FERENC	
<i>Őstulok és szarvasmarha kultusz nyomai a gorzsai tellen</i>	
<i>Részletek az 1978 és 1996 között folytatott feltárás eredményeiből</i>	9
HARASZTI LÁSZLÓ	
<i>A szarmaták dél-alföldi aranykora a</i>	
<i>hódmezővásárhely-aranyági temetőjük tükrében</i>	25
VARGA SÁNDOR	
<i>Ásatások a Kenyere-ér partján</i>	
<i>Egy 3. századi germán harcos sírja a szarmaták között</i>	35
SÓSKUTI KORNÉL	
<i>Építés alatt</i>	
<i>Nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti munkálatok</i>	
<i>eredményei Hódmezővásárhelyen és környékén (2014–2019)</i>	51
<i>A Korok, kultúrák, lelőhelyek régészeti sorozat előadásai</i>	79

ELŐSZÓ

A *Korok, kultúrák, lelőhelyek* előadássorozat címét magán viselő kiadványsorozatunk második kötetét tartja kezében a Tisztelt Olvasó! Az elmúlt évhez hasonlóan a most megjelent tanulmánykötet is az elhangzott eladások kiegészített, jegyzetekkel ellátott, vagy éppen rövidített változatait tartalmazza, amelyek színes illusztrációk segítségével igyekeznek a régmúlt időket közelebb hozni korunk rohanó hétköznapijaihoz.

A 2014 óta évente három–négy hónapon keresztül havi rendszerességgel megtartott előadások tematikája változatosan, széles körben öleli föl a régészettudományt, annak legújabb eredményeit az érdeklődő közönség elé tárva.

Kezdeményezésünket a Nemzeti Kulturális Alap évek óta támogatja. Ez a partnerség már nemcsak a színvonalas előadásokhoz biztosítja a stabil hátteret, hanem az ismeretterjesztő kiadványsorozat megjelentetéséhez is nagyban hozzájárul.

A 2019/2020-ban megtartott előadások tematikája szűkebb pátriánkhoz, a Dél-Alföldhöz, azon belül is Hódmezővásárhelyhez kötődött. Az érdeklődő közönség három előadáson egy-egy Hódmezővásárhely környéki, jelentős régészeti feltárást ismerhetett meg, egy alkalommal pedig az elmúlt évek helyi nagyberuházásaihoz kapcsolódóan a modern régészeti metodika került a középpontba.

Úgy vélem, az elmúlt évek előadásai jól reprezentálják régészeti örökségünk sokszínűségét, s bízom abban, hogy ismeretterjesztő munkánkat a jövőben is népes érdeklődő közönség előtt folytathatjuk.

Dr. Miklós Péter
címzetes egyetemi tanár
múzeumigazgató

DR. HORVÁTH FERENC

ŐSTULOK ÉS SZARVASMARHA KULTUSZ NYOMAI A GORZSAI TELLEN
RÉSZLETEK AZ 1978 ÉS 1996 KÖZÖTT FOLYTATOTT FELTÁRÁS EREDMÉNYEIBŐL

A lelőhelyen végzett feltárásokról már számos előzetes közleményben beszámoltunk. Ezúttal egy olyan részletkérdést dolgozunk fel, melyet az előzetes beszámolóinkban nem, vagy csak röviden érintettünk, hiszen ezek az ismertetőik általában a feltárások eredményeinek általános ismertetésére szorítkoztak.¹ A tematikus feldolgozások más témaköröket részleteztek, vagy a szimbolika egyéb területeit tárgyalták.² Ugyanezek jellemzik a megjelent tudományos ismeretterjesztő tanulmányokat is.³

Az egykori gorzszai település jellemzői

Az újkőkor végén virágzó tell-települést⁴ a Tisza és a Maros folyók szögében szinte áthatolhatatlan mocsarak, egymással kibogozhatatlanul összefonódó erek, fokok, és tavak szövevényes vízi világa vette körül. A halban, vadban gazdag vízfolyások és ártéri galériaerdők természetes védelmet nyújtottak, s egyben megélhetést is biztosítottak a szél építette pleisztocén löszháton megtelepült közösségnek. A közel hét hektárra kiterjedő domb lankái pedig — amelyek még közepes vízállás mellett is szárazon maradtak — ha nem is végtelen, de a komplex gazdálkodás megvalósításához elegendő vetőterületet adtak gabonának, legelőt a háziállatnak. Az új jövevények feltehetően a kétféle hasznosítás váltogatásával győztek le egy korábban megkerülhetetlen kényszert. Azt ugyanis, hogy a föld kimerülése után másik, tápanyagban dús termőföldet keresve mindig tovább vándoroljanak; újabb és újabb helyen leljék megélhetésüket.

Az állandó otthon, a település új feltételeket, de új követelményeket is teremtett. A közvetlen környezet helyben biztosította a létfenntartás legfontosabb elemeit. Élelmet az életben maradáshoz, fát, nádat, sást az építkezéshez vagy szerszámok, felszerelések elkészítéséhez és a fűtéshez. Agyagot az edények formálásához, kemencék, házak tapasztásához. Vadon termő növényeket a ruházathoz, szőttesekhez szükséges alapanyag előállításához. És sorolhatnánk mindazt, amit a közvetlen környezet még helyben kínált.

A tartós berendezkedéshez azonban olyan nyersanyagokra is szükségük volt, amelyeket csak a távolság legyőzésével szerezhettek meg. Nem volt kéznél a kőszerszámok, kőfegyverek elkészítéséhez szükséges alapanyag. De ugyanígy hiányzott a termésrész is, amely egyre inkább nélkülözhetetlen volt a korszinvonalt jelentő ékszerek, egyszerűbb rézszerszámok elkészítéséhez. Ebből készültek azok az ékszerek is (karperecek, nyakékek) amelyek a közösségen belül már a megkülönböztetett helyzetet jelölték. Ugyanígy távolról szerezték be a ritka és értékes tengeri kagylót, a Spondylust. A szertartások, vagy a különleges edények elkészítése során használt festékek csak a hegyvidékek bányáiból vagy kőolaj-lelőhelyek felszíni forrásaiból voltak beszerezhetők és folytathatnánk a sort. Így a letelepedett ember mégis arra kényszerült, hogy újra meg újra felkerekedjen és a nélkülözhetetlen, vagy megkívánt kellékeket megszerelve térjen vissza otthonába.

De a szűk területre kényszerült újkőkori településen a föld csak egy adott létszámú közösséget tudott eltartani a neolit agrotechnika adta lehetőségek mellett. Ha a viszonylagos biztonság nyújtotta jólét folytán a közösség elért egy bizonyos létszámot, a soron következő generációnak már tovább kellett költözni, és egy új településen kellett új életet kezdeni. Ettől fogva a kapcsolattartás a vélt

¹ HORVÁTH 1982, 201–222.; 1987, 31–46.; 2003, 106–108.; 2005, 51–87.

² HORVÁTH 1988, 145–149.; 1989, 15–40.; 1992, 37–47.; 1998, 285–305.; 2000, 359–374.; 2003, 263–276.

³ HORVÁTH 1993, 10–12.; 2005a, 27–43.; 2011, 12–13.; 2016, 222–223.

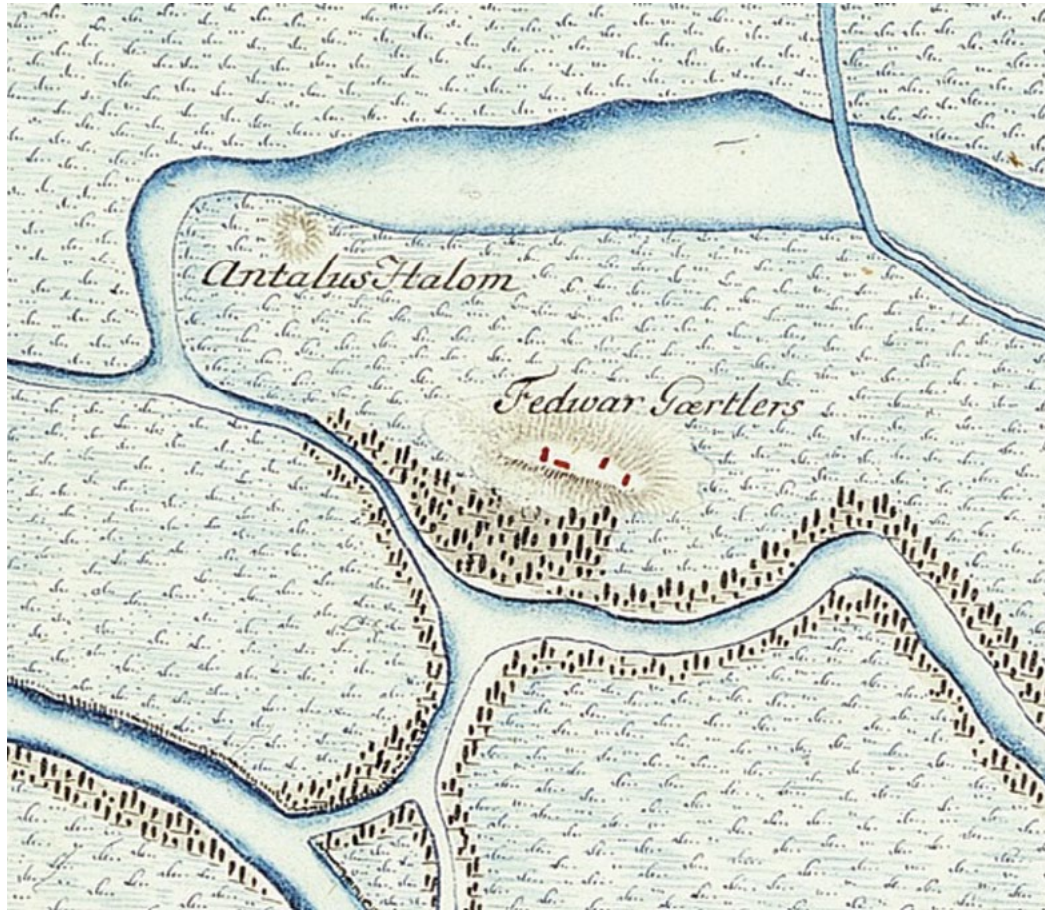
⁴ A lelőhely a 18–19. századi kéziratok térképeken Gorzsa–Földvár, majd a 19. század végén Keleti-, a 20. században Konsztantin-tanya, később Czukor-majorként szerepelt. A Földvár helynév máig fennmaradt a 'Földvári út' és 'Földvári megálló' elnevezésekben.

vagy valós vérségi származás szerint összetartozó nemzetségek szétszórta települései között rituális, lelki-szellemi összetartozás keretét is jelentette.

A település helye az alföldi természeti környezetben, kapcsolatok a külvilággal. Az első leletek

Ha rátekintünk a folyószabályozás előtti állapotokat mutató vízrajzi térképre, nem lehet kétséges, a szállítás, csere, a kapcsolattartás legfontosabb útvonala ebben a földrajzi régióban a víz lehetett. Az is nyilvánvalóan látszik ebből, hogy lakói a gorzcai halmot a körülölelő Hód-tó szétterülő vízfolyásain át, csak hosszú aszályok idején hagyhatták el száraz lábbal (1. kép).

A dombot délről kerítő Kérő-ér, az északról folyó Köldök-ér azonban nem csak az elzártságot jelentette. Az előbbiről feljegyezték, hogy még a 18. században is hajózható volt. A Hód-tavon utoljára 1856-ban jártak a partról lóval vontatott hajók. A Hód-tó és a Porgány-ér összeköttetésével a Tisza–Maros között átlósan, a legrövidebb, és legbiztonságosabb utat jelentette Szeged és Hódmezővásárhely között. Ezen az útvonalon 1845 május elején írott források szerint még dunai gabonahajók is feljöttek a Hód-tóra Szeged felől a Kérő-, Antalics- és a Hódköldök-éren át. A Porgány-ér széles medre még alacsony vízálláskor is lehetővé tette a hajózást Hódmezővásárhely és Makó között. De magas vízálláskor vízi úton közlekedtek a Száraz-éren keresztül Vásárhely és Gyula között is. A világosi hegyekben eredő Kakasszéki-ér és a Száraz-ér a Körösök és a Berettyó vízi világával biztosította

1. kép: A gorzcai tell (Földvári kertészek felirattal) és környezete a 18. század végén, az első katonai felmérésen.

a „közvetlen” kapcsolatot.⁵ Ez pedig azt jelentette, hogy a Tisza–Maros szögéből a Tiszai kultúra embere vízi járművel akár a Sárrétet-, a Hortobágy-, de a Felső-Tisza-vidékét is elérhette anélkül, hogy a bonyolultabb vízen járás, hajózás tudományát ismerte volna. Azaz kikerülhettek a Tisza és a Maros komolyabb veszélyeket jelentő széles vízi útjait. Hiszen ezeken az ereken kisebb vízi-alkalmatosságokkal is biztonságosan lehetett közlekedni. Gyakorlatilag állóvizeknek számítottak, s csak azt kellett megfigyelni, az áramlat merre viszi a csónakot áradáskor, és merre apadáskor.

Nem véletlen, hogy az elmúlt nyolcezer év legfontosabb közlekedési útjai az Alföld keleti felében a vizeken vezettek. Az újkőkorból vízzel, mocsarakkal körülvett gorzcai település tehát a látszat ellenére korántsem volt elzárva a környezetétől, az itt vázolt víziutak nemcsak a szomszédokkal, hanem távoli régiók emberével is lehetővé tették a kapcsolatot. Mindez jól lemérhető anyagi és szellemi kultúrájuk jellemzőiből, amelyek számos hasonlóságot, sőt azonosságot mutatnak Délkelet-Európa egykorú kultúráival. A közös elemek jelenléte elsősorban a közös eredetnek tulajdoníthatók, de emellett a meg-megújuló kölcsönkapcsolatok is a hasonlóságot erősítették. Elisabeth Ruttkay helyesen mutatott rá, hogy a Starčevo-, a korai és késői Vonaldiszes-, a Precucuteni-, Cucuteni–Tripolje-, Gumelnița-, Tiszai-, korai Vinča- és klasszikus Lengyeli kultúráknak egy többé kevésbé hasonló, mindannyiuk számára érthető szimbólum-rendszerük volt.⁶

Ezúttal számos, a Balkántól a Földközi-tenger medencéjén át a termékeny félholdnak nevezett, Anatóliát és a Közel-Keletet magában foglaló területen élt népcsoportok kultikus gyakorlatában fellelhető közös elemek közül a szarvasmarha és az östulok-kultusz gorzcai településen megtalálható nyomait vizsgáljuk.

A kultusz nagyon korán, minden valószínűség szerint már az östulok házasításával egyidőben megjelent Anatóliában és a Keleti-Mediterráneum területén a Kr. e. 7. évezred folyamán. Ezt követően helyi domesztikációjukat számos bizonyíték igazolja Délkelet-Európából és a Kárpát-medencéből is. Az utóbbi területen másodlagos házasításuk a középső és késői újkőkor folyamán figyelhető meg, mintegy valóságos „domesztikációs láz” keretében.⁷ Bökönyi Sándor találó megfogalmazása szerint az őskori ember az impozáns, erős és veszélyes állatok láttán, joggal tartotta őket a hatalom és talán a férfierő jelképének.⁸ A két állatfaj (*Bos primigenius*, *Bos taurus*) nemcsak az őskori, hanem még az antik görög-római világban is a két fő áldozati állat szerepét töltötte be.⁹ A szarvasmarha áldozatot magába foglaló rítusok véres áldozatokkal indultak a korai újkőkorból, és ez a gyakorlat egészen a rézkorig tovább élt, amint azt az állatkoponyák és szarvak gödörbe helyezése tanúsítja.¹⁰

A kultusz tárgyi emlékei már a lelőhelyen folyt korábbi ásatás során is előkerültek. 1956-ban Gazdapusztai Gyula egy „kunyhóalap” maradványait bontotta ki, melynek felét egy silógödör átszakor már megsemmisítették. A megmaradt rész arról tanúskodott, hogy az építmény tűzvész áldozata lett: „...az épületben elhelyezett edények összetörve, szétszórta hevertek, a gabonafélének csak kis részét találtuk meg, azt is a padlón szétszórva...Az omladékok alatt a padlón heverve találtuk a következő töredéket... 'holdsarló formájú' tűzikutya töredéke. Egyik vége szarvszerűen ívelődik. alján hasonló, de letört ívelődés nyomait találtuk. Igen durva kivitelű, külseje vörösre égett, belső része fekete.” (2. kép)

Az ásató a leletet „tűzikutyaként” magyarázta, vaskori és néprajzi párhuzamokkal próbálta értelmezni. Pontosan leírta és jól megfigyelte a tárgy „szarv-, vagy holdsarlószerű felívelését”, ennek ellenére rendeltetését a helytelen beállítás miatt alapvetően félreértette.¹¹ Hiszen, ha a leletet a Gaz-

⁵ ANDÓ 1984, 73–80.

⁶ RUTTKAY 1999, 288.

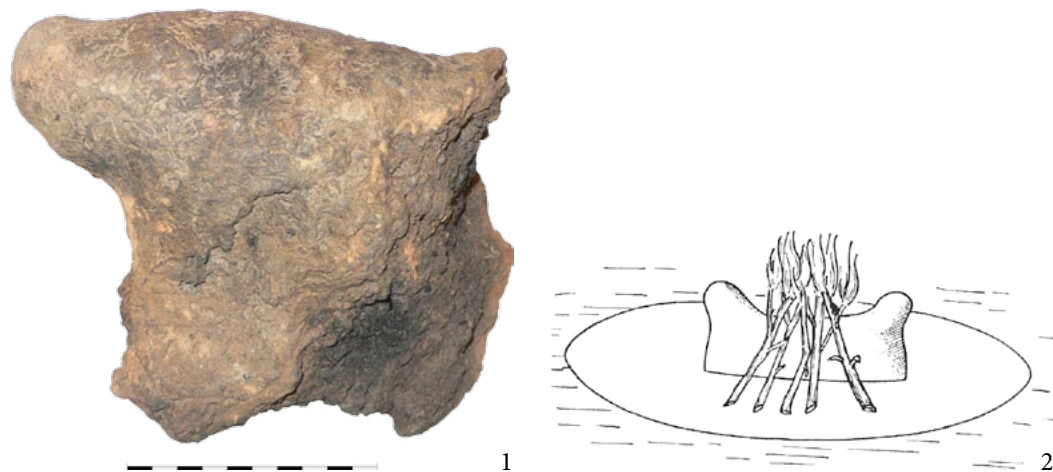
⁷ BÖKÖNYI 1989, 64–66.

⁸ BÖKÖNYI 1974, 109–110.

⁹ ZALAI-GAÁL 2005, 8.

¹⁰ ZALAI-GAÁL 2005, 26.

¹¹ GAZDAPUSZTAI 1957, 211–213.

2. kép: 1. Az 1. számú bukránium helyes beállításban. Fotó: Vályi Katalin; 2. Gazdapusztai Gyula „rekonstrukciója” (Archaeológiai Értesítő 1957, 3. kép után).

dapusztai közölte helyzetéből negyvenöt fokkal jobbra elfordítjuk, egyértelműen egy töredékes állatszarv-plasztikát (bukránium) kapunk.¹² A lelőhelyen emellett szórányleletként egy szarvasmarhát ábrázoló kis állatszobrocska is előkerült.¹³

Az 1978 és 1996 között folytatott feltárásból származó leletek

Az említett bukrániummal csaknem pontosan megegyező töredék az 1978 és 1996 között folytatott feltárás során is előkerült: egy agyagból formált, pelyvával soványított, barnászörsre ég(et)ett, szarvasmarha vagy östulok fejtöredék a (heraldika szerinti) jobboldali szarvval¹⁴ (3. kép). Ugyanehhez a házhoz tartozó rétegből, és közeli pontokról más miniatűr állatszobrocskák agyag szarvtöredékei is előkerültek. Ma már teljességgel világos, hogy ezek az agyagtárgyak áldozati szarvakat (*horns of consecration*) jelképeznek. A kérdéskört Kalicz Nándor és Raczky Pál az újkőkortól a görög minószi és ciprusi bronzkorig terjedően részletesen feldolgozta. A szerzők akkor arra a következtetésre jutottak, mivel a bika vallási szerepe a korábbiakhoz képest hihetetlen gazdagságban jelent meg, ez valószínűen valami egészen újat jelentett a kora újkőkori vallási elképzelések tekintetében, melyben a nő játszott a termékenység elsődleges megtestesítőjének legfontosabb szerepét. A bika a termékenységben a *masculin* részt játszotta a *femininnel* ellentétben a kora neolitik jelképrendszerben.¹⁵ Ezt újabban a *gender régészet* képviselői részéről többen megkérdőjelezték, mondván, semmi bizonyíték nincs arra nézve, hogy az anatóliai újkőkori szarvasmarha „*masculin principiumot*” jelképezne, és Çatal Höyük téhén ábrázolásai bizonyos fajta „*mother goddess*” fogalommal hozhatók kapcsolatba.¹⁶ Ha más nem, pusztán a parácsi „szentély” monumentális szobrai vagy a szegvári „sarlósten” férfiábrázolásait tekintjük, ezek az elméletek joggal kétségbe vonhatók.

A szarvasmarha/östulok kultusz hangsúlyos jelenlétére egyébként további, agyagból formázott kis állatszobrocskák, valószínűen ezekről, vagy edényekről letört kis szarv-töredékek, és egy nagyobb méretű bikafej-plasztika is előkerült. Utóbbi — hátsó részén mintegy tíz centiméter átmérőjű

¹² Ezt az értelmezést már Zalai-Gaál István is lehetségesnek tartotta: „A fragment of what were probably horns of consecration” ZALAI-GAÁL 2005, 12.

¹³ GAZDAPUSZTAI 1963, 34, IV. a. tábla 19.

¹⁴ 1991. szeptember 13-án került elő, a XVII/a-szelvény 25. szintjéhez tartozó ház egyik oszlopgödreből (D,20/7,5 m). H.: 18,4 cm, m.: 9,2 cm, sz.: 6,7 cm. Ltsz.: TJM 99.3.20198.

¹⁵ KALICZ–RACZKY 1981, 17.

¹⁶ WUNN 2001, 122.; RÖDER–HUMMEL–KUNZ 1996, 248.; KAUFMANN 1989, 133.

oszlop vízszintes lenyomatával — a ház bejáratát, vagy a házban levő berendezési tárgyak egyikét díszíthette. Az agyag állatszobrok előkerülési körülményei nem elégségesek arra, hogy megbízhatóan eldöntsük, miként zajlott a rítus, melynek kellékei lehettek. Legtöbb esetben a faj- és nemmeghatározásuk is bizonytalan, a kultuszhoz tartozásuk azonban valószínű. Időrendben visszafelé haladó sorrendben ezek a következők:

1. *Miniatűr állatszarv-töredék* (4. kép 1). Szürke színű, homokkal soványított, kézzel formált, egyenetlen felületű, felfelé hajló töredék. XIII. szelvény 1. szint. Gorzsa A-időszak. H.: 3,3 cm, sz.: 0,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5383.
2. *Miniatűr állatszarv-töredék* (4. kép 2). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, íves töredék. XVI. szelvény, jelenkori humusz. Valószínűen Gorzsa A-időszak. H.: 2,4 cm, sz.: 1 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5385.
3. *Miniatűr állatszarv-töredék* (4. kép 3). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, íves töredék. IX. szelvény 31. sír földje. Gorzsa B-időszak. H.: 1,8 cm, átm.: 0,7 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5377.
4. *Állatalakú agyagfigura töredéke*. Szürkésbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, 4 lábú, álló állatfigura, talán kecske vagy szarvasmarha töredéke. Feje, farka, 4 lába letört. Teste hosszúkas, nyaka vékony. XII. szelvény 82. gödör. Gorzsa B–D3-időszak. H.: 6,1 cm, sz.: 1 cm, m.: 2,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5382. (4. kép 4) Párhuzamok: Drama (Karanovo V–VI), Cașolț (Petrești A–B, B), Ariusd/Erőd - (Cucuteni).¹⁷
5. *Állatalakú agyagfigura töredéke* (4. kép 5). Állatfej, edénytöredék külső oldaláról. Valószínűen szarvasmarha. VIII. szelvény 8. szint 6. padló Gorzsa C1-időszak. H.: 3,1 cm, sz.: 1,7 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5370.
6. *Állatalakú agyagfigura (valószínűen szarvasmarha) töredéke*. Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, 4 lábú, álló állatfigura töredéke. Lábai letörték, teste hosszúkas. XVII. szelvény 13–14. szint DNY-i árok. Gorzsa C1-időszak. H.: 7,1 cm, m.: 3,2 cm, sz.: 2,3 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5386. (4. kép 6) Párhuzamok: Letkés (Zseliz), a fej kialakítására: Aszód (Lengyel I-II).¹⁸
7. *Állatfej, valószínűen bika*. A fülek és a szemek hangsúlyozottak. A töredék hátoldalán vízszintes helyzetű fagerenda negatív lenyomata. V. szelvény, 7. szint, 2. ház, 1–2. helyiség közötti válaszfal és a DNY-i hosszanti fal találkozásánál, a sarok romján. Gorzsa C2-időszak. Szervesanyaggal (pely-

3. kép: A 2. számú bukránium. Ltsz.: TJM 99.3.20198, rajz: Koncz Margit, fotó: Vályi Katalin.

¹⁷ BERTELEMES–KRATŠEV 1988, Fig. 77, Kat Nr. 169.; PAUL 1992, 101., 199., Pl. L:7; MAKAY 1959 Pl. XXI: 2–3.

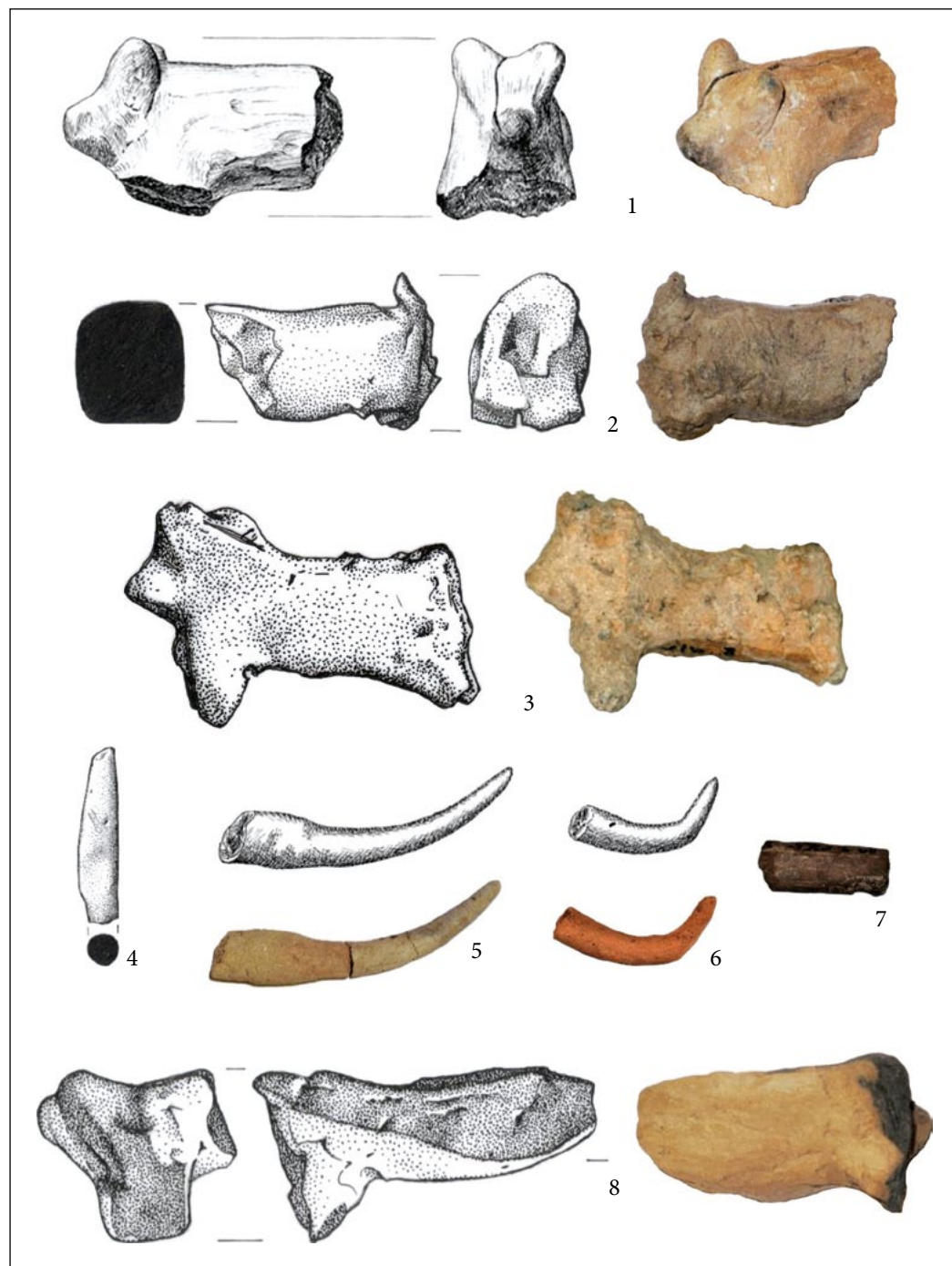
¹⁸ PAPP 1972, 13–58.; KALICZ 1985, Fig. 77: 6–7.

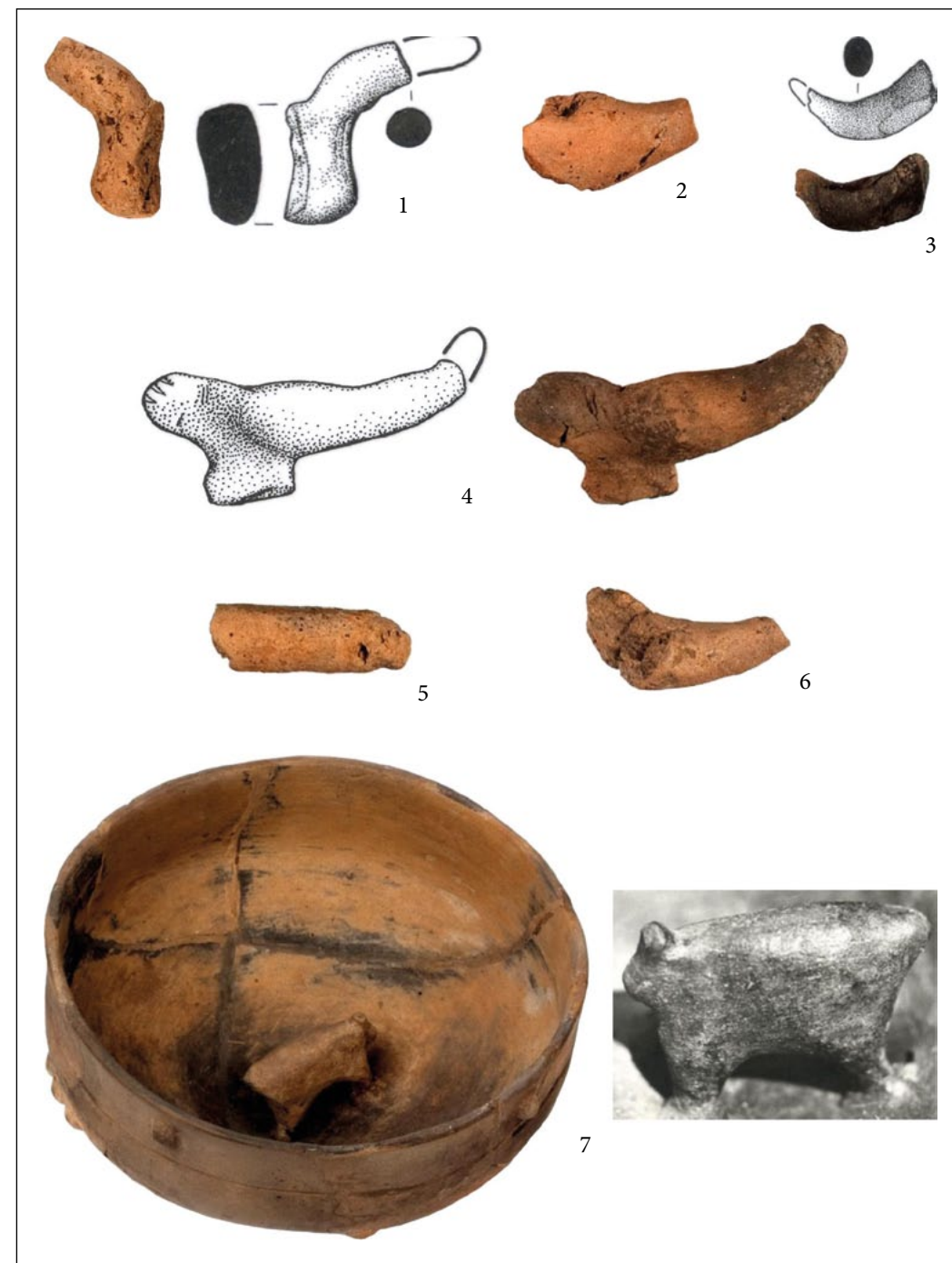
4. kép: Szarvasmarhát vagy östulokot ábrázoló agyagplasztikák az 1978–1996 közötti feltárásból. AB–C2-időszak. Rajz: Koncz Margit, fotó: Vályi Katalin, Dömötör Mihály.

- va) soványított, téglavörös színű, érdes felületű. Méretek: 13,7x10,1 cm. Ltsz.: TJM 99.3.1819. (4. kép 7) Párhuzamok: Tác, Sukoró (Dunántúli Vonaldíszes, Kottafejes–Zselizi kultúra).¹⁹
8. *Állatalakú agyagfigura (valószínűen szarvasmarha) töredéke* (5. kép 1). Sárgásbarna színű, homokkal és zúzott kerámiával soványított, kézzel formált, simított felületű, álló állatfigura töredéke. Lábai letörték, teste félbetört, hosszúkas. XVII/a szelvény 19–20. szint. Gorzsa C2-időszak. H.: 5,8 cm, sz.: 2,2 cm, m.: 3,3 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5387.
9. *Állatalakú agyagfigura (valószínűen szarvasmarha) töredéke* (5. kép 2). Barna színű, homokkal soványított, kézzel formált, egyenetlen felületű állatfigura töredéke. Feje, lábai letörték, teste hosszúkas. XVII/a szelvény 19–20. szint. Gorzsa C2-időszak. H.: 3,6 cm, sz.: 2 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5389.
10. *Állatalakú agyagfigura* (5. kép 3). Világosbarna színű, zúzott kerámiával soványított, kézzel formált, érdes felületű, három lábú, álló állatfigura. Feje és farka törött. V/b szelvény 8. szint. A 2. ház padlója alatt. Gorzsa C2-időszak. H.: 4,4 cm, sz.: 1 cm, m.: 2,7 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5366.
11. *Miniatűr állatszaru-töredék* (5. kép 4). Barna színű, homokkal soványított, kézzel formált, henger alakú töredék. VIII. szelvény 16–17/a szint. Gorzsa C2–D3-időszak. H.: 4,5 cm, átm.: 0,9x0,9 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5372.
12. *Miniatűr állatszaru-töredék* (5. kép 5). Barna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, felfelé hajló végű töredék. IX. szelvény 9–10. szint. Gorzsa C2–D3-időszak. H.: 6,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5373.
13. *Miniatűr állatszaru-töredék* (5. kép 6). Barna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, felfelé hajló végű, miniatűr állati szaru. IX. szelvény 9–10. szint. Gorzsa C2–D3-időszak. H.: 3,5 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5374.
14. *Miniatűr állatszaru-töredék* (5. kép 7). Sötétszürke színű, homokkal soványított, kézzel formált, henger alakú töredék. IX. sáncárok. Gorzsa C2–D3-időszak. H.: 1,6 cm, átm.: 0,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5379.
15. *Állatfigura töredéke* (5. kép 8). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű töredék. Teste hosszúkas, feltehetően üreges volt. Végén a letört farok vagy fej, és a lábak láthatók. VIII. szelvény 3/a-10 szint. Gorzsa C3-időszak. H.: 4,8 cm, sz.: 2,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5371.
16. *Miniatűr állatszaru-töredék* (6. kép 1). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, íves töredék. IX. szelvény 12. szint. Gorzsa D1–D3-időszak. H.: 2,5 cm, sz.: 1,1 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5376.
17. *Miniatűr állatszaru-töredék* (6. kép 2). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, simított felületű, íves töredék. XVII/a szelvény 25–26. szint, ház. Gorzsa D2-időszak. H.: 2,4 cm, sz.: 0,4–1,1 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5390.
18. *Miniatűr állatszaru-töredék*. Vörösbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, hosszúkas, ívelt töredék. XXI. szelvény 23. szint, ház 4. padló. Gorzsa D2-időszak. H.: 2,6 cm, sz.: 0,9–1,4 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5396.
19. *Miniatűr állatszaru-töredék* (6. kép 3). Sötétszürke színű, világosbarna foltos, homokkal soványított, kézzel formált, henger alakú, felfelé ívelő végű agyagtárgy töredéke. VII. szelvény 719. gödör. Gorzsa D2–D3-időszak. H.: 2,8 cm, átm.: 1,4x1,2 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5368.

¹⁹ MAKKAY 1970, Figs. 6–7.

5. kép: Szarvasmarhát vagy őstulokot ábrázoló agyagplasztikák az 1978–1996 közötti feltárából. C2-időszak. Rajz: Koncz Margit, fotó: Vályi Katalin, Dömötör Mihály.

6. kép: 1–6: Szarvasmarhát vagy őstulokot ábrázoló agyagplasztikák az 1978–1996 közötti feltárából. D1–3-időszak. 7: Deszk-Ordos. 1976. Gorzsa A-időszak. Rajz: Koncz Margit, fotó: Dömötör Mihály, Stekovits János.

20. *Miniatűr állatszár*. Szürke színű, homokkal soványított, simított felületű, kézzel formált, íves töredék. Valószínűleg nagyobb állatfigura része. XVII/a szelvény 29–30. szint. Gorzsa D3-időszak. H.: 4,2 cm, sz.: 1,7 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5392. (6. kép 4) Párhuzamok: Gura Baciului 1. szint (legalsó) (Proto-Criș), Florești (Pre-Cucuteni III), Gradechnitza (Calcholitic C), Divostin I-II (Starčevo, Vinča-Pločnik), Crnokalačka Bara (Vinča), Tordos, Igești, Dumești (Cucuteni A).²⁰
21. *Miniatűr állatszár* (6. kép 5). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, henger alakú töredék. Feltehetően miniatűr szár darabja. XVII/a szelvény 827. gödör. Gorzsa D3-időszak. H.: 2,5 cm, átm.: 0,8 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5393.
22. *Miniatűr állatszár* (6. kép 6). Világosbarna színű, homokkal soványított, kézzel formált, hosszúság, elvékonyodó, íves töredék. XXI. szelvény 31. szint. Gorzsa D3-időszak. H.: 2,5 cm, sz.: 0,5–1,2 cm. Ltsz.: TJM 99.3.5397.
23. Négy lábon álló, mély tál belsejében elhelyezett szarvasmarha (bika?) szobrocska (6. kép 7). Barna színű, finoman iszapolt agyagból kézzel formált edény és állatfigura. Fényezett. Deszk-Ordos, I. szelvény 1. gödör. 1974. A tál méretei: 13,5x7,1 cm, alj.: 3,5 cm. Az állatfigura: H.: 3,9 cm, m.: 2,5, sz.: 1,4. cm.²¹ Ltsz.: MFM 83.1.239.

A faj és nemmeghatározása körüli bizonytalanság ellenére csaknem kétségtelennek tartható, hogy az állatfigurákat rituális szertartások keretében használták. Ennek módja azonban az egyes tárgyak előkerülési körülményei alapján csak ritkán határozható meg. A megfigyelések nem elégségesek arra sem, hogy megbízhatóan rekonstruáljuk, miként zajlott a rítus, melynek kellékei lehettek. Anynyi bizonyos, hogy az élet minden jelentős mozzanatához mágikus, varázslási szokások, szertartások járulhattak.²²

Az állatszobrocskák azonban az emberalakú figurális ábrázolásokkal („idolok”) ellentétben kevésbé érdekelték a kutatást. Bár ezek — az emberalakú figurális ábrázolásokkal együtt — az ásások során egyaránt előfordultak házon belül és kívül is, a jól megfigyelt és dokumentált esetek azt igazolják, hogy a helyük elsősorban a közösségi épületekben, vagy a ház kultikus helyiségében, kultikus sarkában lehetett (Sabatinovka II, Dolnoslav, Parța/Parác stb.).²³ Ezt jól alátámasztják a gorzai feltáráson megfigyelt előkerülési körülmények. Az ember és túlnyomóan állatábrázolást jelentő kisméretű agyagszobrocskák több mint 50%-a házakból, vagy közvetlen a házakhoz tartozó jelenségekben fordultak elő.

Boris Jovanović a délkelet-európai újkőkorból fellelhető példák gondos elemzésével arra a következtetésre jutott, hogy azok a „szakrális helyek”, ahol ember- vagy állatábrázolások előfordultak, három csoportba sorolhatók: 1. Szentélyek:²⁴ különálló építménnyel és kultikus építészeti elemekkel (monumentális oltárok, díszített falak, díszítéssel borított oszlopok bukraniumokkal). 2. Házbeli kultikus helyek: a tűzhelyeken agyag áldozati platformokkal és bukraniumokkal. 3. Házbeli kultikus helyek, amelyek hordozható tárgyakkal jellemezhetők: oltárasztal kis áldozati oltárokkal és figurális plasztikákkal. Arra is helyesen mutatott rá, a Kormandin-Jakovoban és Parácson feltárt „szentélyeket” a település központjában emelték, ami azt sejteti, hogy más lelőhelyeken a „szentélyek” hiánya egyszerűen annak a ténynek tudható be, hogy a feltárt terület nem a település központjára terjedt ki.²⁵

²⁰ ALAIBA 1993, 2. Fig. 5:1, Fig. 10; NIKOLOV 1974, Fig.102; LETICA 1988, 33. Fig. 7. 2: d, l; TASIČ–TOMIČ 1969, pl. XV: 4; ROSKA 1941. Pls. XCVII: 15, XCVII: 18.

²¹ Nem a gorzai lelőhely lelete, de a Gorzsa-csoport közeli lelőhelyéről előkerült, témakörünkhöz nélkülözhetetlen tárgy. HORVÁTH 1998, 292., Pl. IV–V.

²² KALICZ 1985, 74.

²³ MAKAREVICH 1960, 290–301.; RADUNČEVA 1991, 107–110.; LAZAROVICI 1989, 149–153.; LAZAROVICI–LAZAROVICI 2006, 300–332.; BÁNFFY 2001, 60.

²⁴ A 'szentély' (ez esetben *Heiligtum*) kifejezés használatára a neolitikumban v.ö.: BÁNFFY 2001, 59.

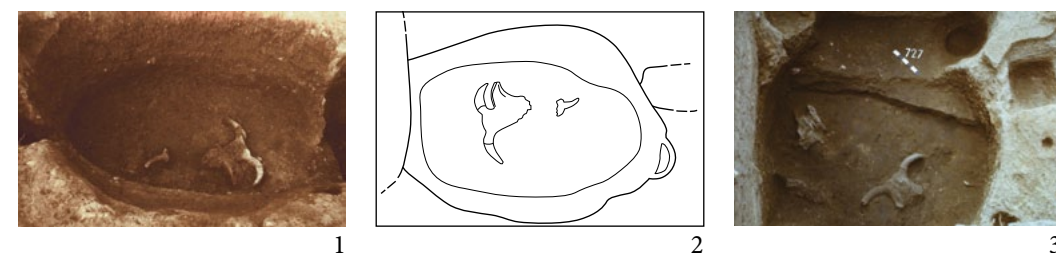
²⁵ JOVANOVIĆ 1991, 119–120.

7. kép: 1: III/a (VI.) szelvény, 1. ház padlójának elbontásából; 2–4: VII. szelvény 2. ház 4. helyiség padlója (plosčadka) alól. Fotó: Vályi Katalin, Horváth Ferenc, Pápai Zoltán.

Mivel a második változatot Gorzán égett házakban két ízben is sikerült feltárni, de az emberábrázolások mellett egyikből sem kerültek elő kis állatfigurák, az ismertett tárgyak kétségtelen a 3. csoport építményeihez tartozhattak.

Valamivel több következtetés levonására alkalmasak a szarvakkal együtt fennmaradt östulok vagy szarvasmarha koponyák. Az 1. sz. újkőkori ház padlójának elbontásakor egy csaknem teljesen ép szarvasmarha koponya²⁶ került elő a padló vastag agyagtapasztásából (7. kép 1). Egy másik esetben két östulok trófea a nagyméretű, hat helyiségből álló 2. számú ház legészakibb, negyedik helyiségének oszlopokon álló, emelt padlója (plosčadka) alól került elő (7. kép 2–4). Három másik esetben a trófeák minden bizonnyal áldozati szertartások során kerültek gödrök legaljára (427., 457., 747. objektumok) (8. kép). Hogy ezekben az esetekben a gödörbetöltésben a szokványos leletek (kerámiatöredékek, állatcsontok, kagylómaradványok, kőeszközök stb.) mellett az állatszárak rituális szertartás keretében kerültek a gödrök legaljára, arra a 727. gödörben a szarvak mellett megtalált 7 agyagkanál a kétségtelen bizonyíték. A gödör betöltése hamus és agyagos rétegek váltakozásából állt.

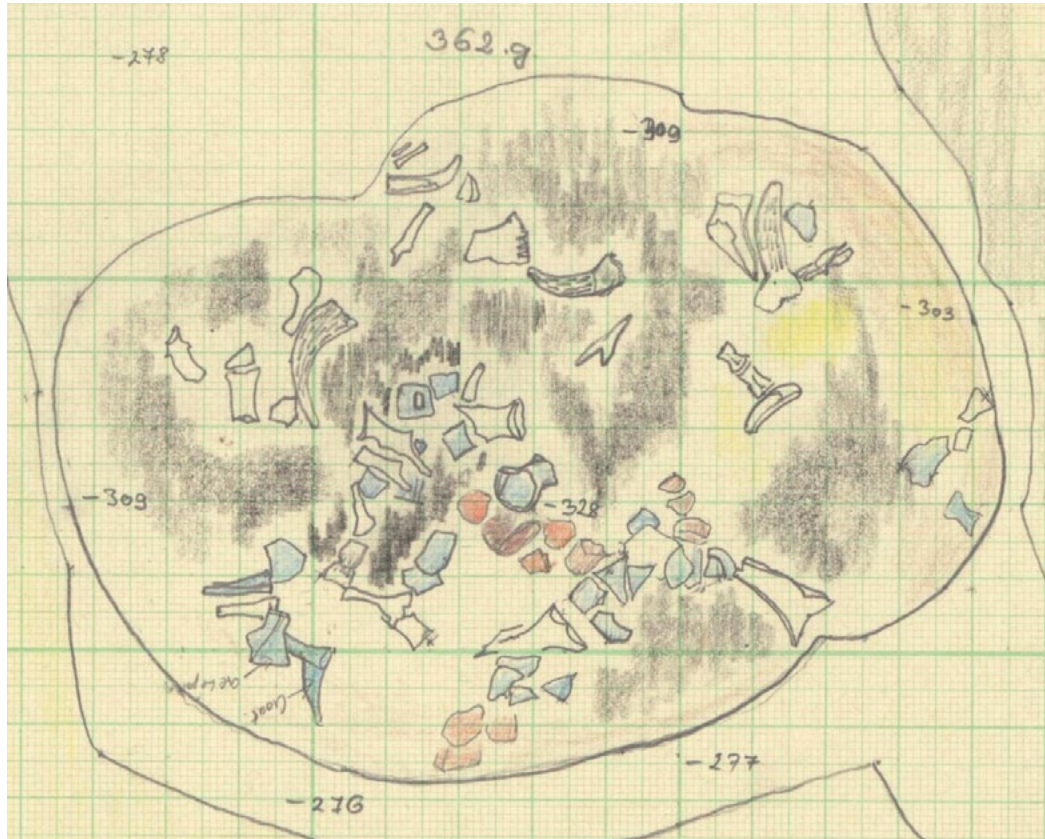
8. kép: 1–2: Gorzsa. 747. gödör; 3: 727. gödör. Rajz, fotó: Horváth Ferenc.

²⁶ Tóth Anikó meghatározása.

Kérdéses, hogy azok az esetek, amikor őstulok és szarvasmarha koponya-, szarv-, és más váztöredékek vegyesen fordulnak elő a gödörben a szokásos kerámia, kő és más használati maradványok mellett, tekinthetők-e áldozati együttesnek. Egy ilyen nehezen minősíthető esetnek tartható a XVIII. szelvény 362. gödre, amely a 17. szintből indult. Ennek alján feküdtek a vegyes összetételű leletek egy rétegben, erős tüzelésnyomokkal, amit a gödröt fedő következő 16. szint 2–6 cm vastagú fehér fahamu-rétege borított. A körülmények ez esetben inkább áldozati gödör feltételezése mellett szólnak (9. kép).

Azok az esetek is nehezen értelmezhetőek, amikor a legkorábbi települési időszakban létesült, de a későbbiek során már részben betöltődött településövező árok déli partján levő feltöltésben (VIII. szelvény, 16–17. szintek) látszólag minden összefüggés nélküli őstulok trófeákkal találkozunk. Nehezen eldönthető, vajon ezek egy szertartás — azaz véres áldozat — vagy egy egyszerű húsfeldolgozás maradványainak tekintendők-e. Mindezek arra intenek, hogy hasonló esetekben a „kultikus” minősítést csak nagyon óvatosan szabad használni.

Az újkőkor Kárpár-medence területén megfigyelt kultikus gyakorlatában az áldozatok általában három csoportra oszthatók. 1. A rítus *helyszíne* szerint lehet a kultikus sarok, egy külön helyiség, mint házi szentély a házon belül, vagy önálló közösségi, kultikus épület stb. Lehet áldozati gödör (*bothros*) a házban vagy a házon kívül.²⁷ 2. A rítus *alanya* szerint lehet véres — azaz állatáldozat —

9. kép: Gorzsa 362. gödör dokumentációs rajza (Horváth Ferenc).

²⁷ A helyszínek további részletezését és a gödörbe történő áldozat rekonstrukcióját lásd: MAKKAY 1975, 170.

vagy vértelen — azaz étel/ital-, votív tárgy-, vagy helyettesítő (*pia fraus*) — áldozat is. 3. Az áldozati szertartás *célja* (tárgya) szerint lehet település-alapító, építési-, bajelhárító/óvó-védő stb. Utóbbiak általában kérő (*invokációs*) áldozatok.

A gorzsi településen a fenti esetek nagy része megfigyelhető az önálló kultikus épület és a település-alapító áldozat kivételével. Vizsgálódásunk szempontjából fontos őstulok/szarvasmarha áldozatok változatait Zalai-Gaál István gyűjtötte össze és rendszerezte különböző lelettársulásai és előfordulásuk körülményei alapján.²⁸ Ezek alapján Gorzán az alábbi kategóriák fordultak elő:

A1a.: azokat az esetek, amikor az őstulok trófea gödörből, vagy „*plosčadka*”, (azaz oszlopokon álló emelt padlójú épület) alól került elő. Ezek az esetek a Tisza–Herpály–Lengyeli–Cucuteni körben fordulnak elő.

A1b.: gödörbe helyezett őstulok szarvak a Tisza–Herpály és Lengyeli-kultúrában gyakoriak.

C.: bukrániumok házban (és szentélyben). Anatóliától Délkelet-Európán át Közép- és Nyugat-Európáig.

E1a.: miniatűr agyag szarvak. Igen széles körben elterjedtek a görögországi és északabbra a balkáni korai újkőkorban (Starčevo–Körös), a középső (Vinča B) és késő neolitikumon át (Tisza–Herpály–Lengyel) egészen a kőrézkorig (Karanovo V–VI).

Megjegyzendő, Gorzán helyettesítő áldozat, amely az őstulokhoz vagy szarvasmarhához köthető nem, csak valószínűen juh/kecske (*ovicaprinae*) ábrázolással fordult elő.²⁹ Egy közeli, ugyan-csak a Gorzsa-csoportba tartozó településen azonban egy típusos, bikát ábrázoló példájával találkozunk. Azon túl, hogy ez az áldozati forma feltehetően a csoport más településein is létezett, azért is rendkívül fontos, mivel előzményeit kizárólag a Dunántúlon és Nyugat-Szlovákiában találjuk meg a Zseliz–Sopot–Lengyel körben (Zsitvaudvard, Ajka, Sormás³⁰), ami a Gorzsa-csoport egyik összetevőjére, a dunántúli népesség erőteljes keleti térnyerésére mutat rá. Távolabb pedig a Lengyeli-kultúrával rokon vonaldiszes utód Cucuteni, valamint a bulgáriai Karanovo VI–Gumelnița kultúrák körében fordul elő gyakrabban. Feltűnő, hogy az edénybelsőben elhelyezett állatplasztika egészen a görögországi középső minószi és ciprusi korai bronzkorig él tovább, ugyanúgy, mint az áldozati szarvak, a „*horns of consecration*” különböző megjelenési formái.

²⁸ ZALAI-GAÁL 2005, 27–28.

²⁹ GAZDAPUSZTAI 1957, 211., 1. kép; HORVÁTH 1998, 292., Pl. IV. 2, Pl. V. 1.

³⁰ BARNA 2011, 192., 82. t. 7, 9.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

- ALAIBA 1993 Alaiba, Ruxandra: *Considerations concernant la vie spirituelle des communautés de Cucuteni-Tripolje dans le Moldavie Meridionale-Roumanie*. Réd.: Pavúk, Juraj. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Bratislava, 1-7 Septembre 1991. Bratislava 1993, tome 2, 540–547.
- ANDÓ 1984 Andó Mihály: *Hódmezővásárhely természeti földrajza*. In.: Hódmezővásárhely története I. A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Szerk.: Nagy István – Szigeti János. Hódmezővásárhely 1984, 55–110.
- BARNA 2011 P. Barna Judit: *A lengyeli kultúra kialakulása a DNy-Dunántúlon*. Doktori disszertáció (kézirat). Budapest 2011.
- BERTEMES–KRAŠTEV 1988 Bertemes, François – Krāstev, I.: *Die bulgarisch-deutsche Ausgrabung in Drama, Bez. Burgas*. Katalog. In: Fol, Alexander – Lichardus, Jan (eds): *Macht, Herrschaft und gold. Das Gräberfeld von Varna 1988*. (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation. Saarbrücken, 1988.
- BÁNYFFY 2001 Bánffy, Eszter: *Notes on the Connection between the Human and Zoomorphic Representations in the Neolithic*. In: The Archaeology of Cult and Religion. Eds.: Biehl, Peter. F. – Bertemes, François – Meller, Harald. Budapest 2001. 53–71.
- BÖKÖNYI 1974 Bökönyi, Sándor: *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest 1974.
- BÖKÖNYI 1989 Bökönyi, Sándor: *A szarvasmarha elfeledett őse: az östulok*. Tudomány 1989 június, 60–66.
- GAZDAPUSZTAI 1957 Gazdapusztai Gyula: *Kőkorszaki mécses Hódmezővásárhelyen*. — *Ein Leuchter vom ende des Neolithikums aus Hódmezővásárhely*. ArchÉrt 84 (1957) 211–213.
- GAZDAPUSZTAI 1963 Gazdapusztai Gyula: *Későneolitikori telep és temető Hódmezővásárhely-Gorzsán*. — *Siedlung und Friedhof aus dem Spätneolithikum in Hódmezővásárhely-Gorza*. MFMÉ (1963) 21–46.
- HORVÁTH 1982 Horváth Ferenc: *A gorzsai halom későneolitik rétege — The Late Neolithic Stratum of the Gorza tell*. ArchÉrt 109 (1982) 201–222.
- HORVÁTH 1987 Horváth, Ferenc: *Hódmezővásárhely-Gorza. A settlement of the Tisza culture*. In: The Late Neolithic of the Tisza Region. A survey of recent excavations and their findings. Eds.: Raczky, Pál – Tálás, László. Budapest–Szolnok 1987, 31–46.
- HORVÁTH 1988 Horváth Ferenc: *Late Neolithic Ditches, Fortifications and Tells in the Hungarian Tisza-Region*. In: Gomolava, Chronologie und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Band 1. Symposium Ruma 1986. Hrsg.: Tasić, Nikola – Petrović, Jelka. Novi Sad 1988, 145–149.
- HORVÁTH 1989 Horváth Ferenc: *A Tisza-vidék újkőkori településrendszerének és háztípusainak áttekintése*. — *Übersicht über das Siedlungssystem und die Haustypen der Theissgegend im Neolithikum*. MFMÉ 1988–1 (1989) 15–40.
- HORVÁTH 1993 Horváth Ferenc: *Gorza és tell-szomszédai*. NÚ 4 (1993:13) 10–12.
- HORVÁTH 1998 Horváth, Ferenc: *The Zoomorphic Figurines of the Late Neolithic Gorza Group and their South-East European Relations*. In: Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology, and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi. Eds.: Anreiter, Peter – Bartosiewicz, László – Jerem, Erzsébet – Meid, Wolfgang. Budapest 1998, 285–306.

- HORVÁTH 2000 Horváth, Ferenc: *Gorza and Gradeshnitsa: South Meets North in the Maros and Tisza Valley*. In: KARANOVÓ III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Österreichisch-bulgarische Ausgrabungen und Forschungen in Karanovo. Eds.: Hiller, Stefan – Nikolov, Vassil. Wien 2000, 359–373.
- HORVÁTH 2003 Horváth Ferenc: *Hódmezővásárhely-Gorza*. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk.: Visy Zsolt – Nagy Mihály. Budapest 2003, 106–108.
- HORVÁTH 2005 Horváth Ferenc: *Gorza. Előzetes eredmények az újkőkori tell 1978 és 1996 közötti feltárásából*. — *Gorza. Preliminary results of the excavation of the Neolithic tell Hódmezővásárhely* 2005, 51–84.
- HORVÁTH 2005a Horváth Ferenc: *Újkőkori település a gorzsai halom alatt (Kr. e. 5. évezred)*. In: Hétköznapi Vénuszai. Kr. e. 7. évezred vége – Kr. e. 5. évezred közepe. A Tornyai János Múzeum állandó régészeti kiállításának vezetője. Szerk.: Bende Livia. – Lőrinczy Gábor. Hódmezővásárhely 2005, 27–43.
- HORVÁTH 2011 Horváth Ferenc: *Hétezer éves romok a gorzsai halom alatt*. VL 2/8 (2011:4) 12–13.
- HORVÁTH 2016 Horváth Ferenc: *Galléros edény Hódmezővásárhely-Gorzsáról*. In: 110 év 110 műtárgy a Tornyai János Múzeum gyűjteményeiből. Szerk.: Nagy Imre. Hódmezővásárhely 2016, 222–223.
- JOVANOVIĆ 1991 Jovanović, Borislav: *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-kultur*. Banatica 11 (1991) Internationales Symposium „Die Vinča Kultur — Rolle und ihre Beziehungen” 119–124.
- KALICZ 1985 Kalicz Nándor: *Kőkori falu Aszódon*. Múzeumi Füzetek 32. Aszód 1985.
- KALICZ–RACZKY 1981 Kalicz, Nándor – Raczky, Pál: *The Precursors to the „Horns of Consecration” in the Southeast European Neolithic*. ActaArchHung 33 (1981) 5–20.
- KAUFMANN 1989 Kaufmann, Dieter: *Kultische Äußerungen im Frühneolithikum des Elbe-Saale-Gebietes*. In: Religion und Kult in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Hrsg.: Schlette, Friedrich. – Kaufmann, Dieter. Berlin 1989, 111–139.
- LAZAROVICI 1989 Lazarovici, Gheorghe: *Das neolithische Heiligtum von Parța*. VAH 2 (1989) 149–174.
- LAZAROVICI – LAZAROVICI 2006 Lazarovici, Cornelia-Magda – Lazarovici, Gheorghe: *Architectura neoliticului și epocii coprului din România. I. Neoliticul*. Iasi 2006.
- LETICA 1988 Letica, Zagorka: *Anthropomorphic and Zoomorphic Figurines*. In: Divostin and the Neolithic of Central Serbia. Eds.: McPherron, Alan – Srejović Dragoslav. Pittsburgh 1988, 173–200.
- MAKAREVICH 1960 Makarevich, M. L.: *Ob ideologičeskikh predstavlenijakh u tripolskikh plemen*. Odesskoe arheologičeskoe obščestvo. Zapiski Odessa I. (34) Odessa 1960, 290–301.
- MAKKAY 1959 Makkay János: *Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz*. — *Data illustrating the Southern connections of prehistorical animal plastic in Hungary*. ArchÉrt 86 (1959) 123–138.
- MAKKAY 1970 Makkay János: *A kőkor és a rézkor Fejér megyében*. Székesfehérvár, 1970.
- MAKKAY 1975 Makkay, János: *Über neolithische Opferformen*. In: Valkamonica Symposium '72. Actes du Symposium International sur les Religions de la Préhistoire, Valcamonica 18–23 Septembre 1972. Capo di Ponte (Brescia) 1975, 161–172.
- NIKOLOV 1974 Nikolov, Bogdan: *Gradeshnitsa*. Sofia 1974.

PAPP 1972 Papp, László: *Eine jungsteinzeitliche Siedlung und Gräber in Letkés*. MAIU 3 (1972) 13–58.

PAUL 1992 Paul, Iuliu: *Cultura Petrești*. Bucurest 1992.

RADUNČEVA 1991 Radunčeva, Ana: *Kurzer vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Dolnoslav*. In: Die Kupferzeit als historische Epoche. Hrg.: Lichardus, Jan. Bonn 1991, 107–110.

ROSKA 1941 Roska, Márton: *Die Sammlung Zsófia von Thorma*. Kolozsvár 1941.

RÖDER–HUMMEL–KUNZ 1996 Röder, Brigitte – Hummel, Juliane – Kunz, Brigitta: *Göttinendämmerung. Das Matriarchat aus archäologischer Sicht*. München 1996.

RUTTKAY 1999 Ruttkay, Elisabeth: *Ein Heilszeichen aus dem 5. Jahrtausend v. Chr. in der Lengyel-Kultur*. Das Altertum 45 (1999) 271–291.

TASIĆ–TOMIĆ 1969 Tasić, Nikola – Tomić, Emilia: *Crnokalačka Bara. Naselje starčevačke i vinčanske kulture*. Dissertationes 8. Beograd 1969.

WUNN 2001 Wunn, Ina: *Götter, Mütter, Ahnenkult. Religionsentwicklung in der Jungsteinzeit*. Rahden 2001.

ZALAI-GAÁL 2005 Zalai-Gaál, István: *New evidence for the Cattle cult in the Neolithic of Central Europe*. Alba Regia 34 (2005) 7–40.

Rövidítésjegyzék

Alba Regia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő (Budapest)
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Dissertationes	Arheološko društvo Jugoslavije (Beograd)
MAIU	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
MFM	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
NÚ	Nemzeti Újság (Hódmezővásárhely)
TJM	Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely
VL	Vásárhelyi Látóhatár (Hódmezővásárhely)
átm.	átmérő
h.	hosszúság
ltsz.	leltári szám
m.	magasság
sz.	szélesség
szerk.	szerkesztő
Eds.	Editors
Hrsg.	Herausgeber
Réd.	Rédigé

HARASZI LÁSZLÓ

A SZARMATÁK DÉL-ALFÖLDI ARANYKORA
A HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-ARANYÁGI TEMETŐJÜK TÜKRÉBEN¹

Az utóbbi néhány évben a 47-es számú főút Hódmezővásárhelyt elkerülő szakaszának, valamint a keleti elkerülőút építéséhez kapcsolódó földmunkákat megelőzően régészeti feltárásokra került sor. A kutatások azonban ilyenkor nemcsak az út nyomvonalán zajlanak, hanem attól távolabb, az útépítéshez szükséges homok biztosítása miatt nyitott homokbányák területén is. Az egyik ilyen kitermelőhely volt a Hódmezővásárhely XIII. homokbánya is, ahol az Aranyági-halom lelőhely található. A nagy kiterjedésű lelőhely a Hódmezővásárhelyről Békéscsaba irányába vezető 47. számú főúttól körülbelül 800 méterre délre, és a Hódmezővásárhelyt Orosházával összekötő vasútvonaltól közvetlenül északra található, és egy közel két kilométer hosszan elnyúló, kelet–nyugati irányú magasparton terül el (1. kép).

A homokbánya megnyitását megelőzően a területen nem volt régészeti feltárás. A lelőhelyet csupán adatgyűjtés és terepbejárás során sikerült azonosítani, így pontosabb adatunk nem volt róla.² A terepbejárások beszámolója is igen gyéren jelentkező felszíni leletanyagról számoltak be.³ Emellett az ásatás előtt a bányatelek bizonyos részein elvégzett geofizikai felmérés eredményei is egy nem túl intenzív, szórt szerkezetű szarmata települést vetítettek előre, amelynek objektumai inkább a bányaterület nyugati felében csoportosulnak. Az előzetes adatok alapján a Csongrád Megyei Kormányhivatal próbafeltárás és megelőző feltárás elvégzését írta elő a bánya egész területére vonatkozóan. Az előzetes adatokkal szemben már a próbaásatások megkezdésekor, az első napon több szarmata sír és körárok foltja jelentkezett a bánya délkeleti részén. Ezután több ponton is szondákat nyitottunk a bánya keleti felén, és már ekkor bebizonyosodott, hogy több kisebb, régészeti jelenségektől mentes területet leszámítva, a teljes bányatelek alatt egy igen nagy kiterjedésű, több sírcsoportból álló szarmata temető található.

Ilyen kilátásokkal kezdtük el a szondaárkok összenyitását és a megelőző feltárást. Maga a terepi munka több hónapos szünetekkel, 2016 december és 2017 augusztus között zajlott. Ezen idő alatt a bánya területén 207 211 m²-t tártunk fel. Összesen 890 jelenséget és 683 objektumot különítettünk el, melyek túlnyomó többsége temetkezés volt. A területen összesen 604 sír került elő. Jelenleg ez a Kárpát-medence egyik legnagyobb szarmata temetőrészlete, ami Hódmezővásárhely határában látott napvilágot.⁴ Az előkerült hatalmas mennyiségű leletanyag közül a kerámia anyagú tárgyak restaurálása már befejeződött, azonban a temetőből származó nagy mennyiségű fémanyag restaurálása még folyamatban van.

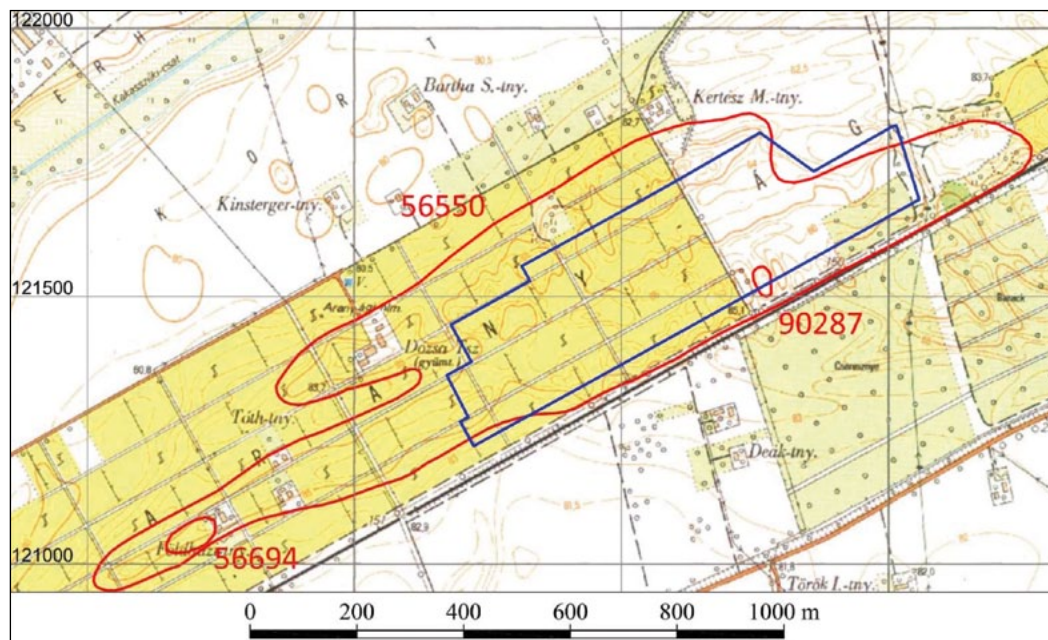
A régészeti munkáról elmondható, hogy rendkívül feszített munkatempóban zajlott. A sírok feltárását és dokumentálását szinte azonnal a homok kitermelése követte (2. kép 1), ugyanis a feltárással egyidőben kitermelés is zajlott a bányaterületen. Több esetben előfordult, hogy a leletek felszedését és terület kitermelését csupán néhány óra választotta el egymástól. Az ásatás elején a 2016. december és 2017. március közti időszakban a munkavégzést a rendkívül hideg tél is nagymérték-

¹ Jelen dolgozat célja a feltárás körülményeinek és a feltárt római kori emlékek rövid, átfogó ismertetése, mivel a feltárt leletanyag restaurálása, a terepi dokumentáció digitalizálása még folyamatban van, a tárgyak nyilvántartása nem készült el, ezért jelenleg nem lehetséges az egyes tárgycsoportok pontos leírása, bemutatása.

² A lelőhelyről előkerült leleteket tekintve 1937-ben a területéről előkerült cyprea kagyló és bronz karperec töredékekről számoltak be (BÁLINT 1937).

³ A tervezett Nabucco gázvezeték építését megelőző régészeti célú terepbejárás érintette a lelőhelyet, azonban nagyobb mennyiségű leletanyagról vagy embercsontról nem tesz említést a nyilvántartás.

⁴ Az eddigi legnagyobb feltárt szarmata temető a Madaras-halmok lelőhelyen került elő, ahol összesen 632 sírt tártak fel (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011, 235.).

1. kép: A feltárt terület és a lelőhely.

ben nehezítette, több munkanap során egyáltalán nem engedett fel a fagyott talaj (2. kép 2). Ezen időszakban a nap folyamán feltárt sírokat, minden esetben felszedték a nap végére, ugyanis az erős fagy nagymértékben károsíthatta volna a sírban feltárt leletanyagot és az emberi maradványokat.

A feltárt temetkezések rövid áttekintése

A lelőhelyen feltárt több mint hatszáz sír nem egyben, hanem több kisebb-nagyobb sírcsoportba rendeződve került elő. A bányaterület keleti felének déli és délkeleti részén egy-egy kisebb sírcsoport, valamint a nyugati részén egy nagyobb, több száz sírt magában foglaló sírcsoport helyezkedett el. A bánya nyugati szélén egy jóval szórtaabb, látszólag szabálytalan elrendezésű, szinte elenyésző sírszámú temetőcsoport került feltárássra.⁵ Sajnos azonban teljesen pontos képet nem kaphattunk a sírcsoportokról, ugyanis a feltárások során jónéhány területen sikerült megfigyelni akár több ezer négyzetméteres területű korábbi homokkitermelést is. Ezek sok esetben a sírcsoportok egy részét is megsemmisítették. Így a fenti számon túl jóval nagyobb sírszámú temetővel számolhatunk a bánya területén.

A sírcsoportokon belüli elrendezést áttekintve szembevetendő, hogy a centrális részen — a valószínűleg rangosabb — körárokka ellátott sírok helyezkednek el, amelyeket a szegényebb, jelöletlen aknasírok vesznek körül. A sírok között egy-két kivételtől eltekintve nem volt jellemző azok egymásra történő ráasása, tehát a temetőt valószínűleg ugyanazon népesség használhatta igen hosszú időn keresztül. A körárokknál már több esetben jelentkezett minimális szuperpozíció, amelynél megfigyelhető volt, hogy a sírok megásása során mindig keleti irányból haladtak nyugat felé. Az árkok esetében ugyanis mindig a nyugati oldali vágta a tőle keletre fekvő árkot.⁶

A sírok tájolása szinte minden esetben D–É-i volt, alaprajzukat tekintve a szabályos téglalap alaprajz volt általános (3. kép). Néhány kivételtől eltekintve a sírokba általában egy embert te-

⁵ Az erózió és az intenzív talajművelés a dombtetőt annyira lekoptatta, hogy ezen a területen 10–20 cm-es mélységben még jelentkezett a „szántáscsíkos” altalaj. Ezen a területen a sírok többsége megsemmisülhetett (2. kép 3–4).

⁶ Egy esetben az is megfigyelhető volt, hogy a korábbi sírt pontosan kikerülte a tőle nyugatra kiásott körárok keleti oldala.

1

2

3

4

2. kép: 1: A régészeti feltárás és a nyomában zajló homokkitermelés. 2: Téli munkavégzés. 3: Talajműveléssel érintett sírfoltok. 4: Talajműveléssel megbolygatott, sekély sír.

mettek.⁷ A halottakat a legtöbb esetben háton fekvő, nyújtott helyzetben temették el. A sírgödörök mélységét tekintve azok rendkívül változatosak voltak. A legsekélyebb sír mélysége 5, a legmélyebbé 190 cm volt. Igaz, a mély temetkezések egy bizonyos, jól elkülönülő sírcsoportra korlátozódtak.⁸ A sírgödörök méretét tekintve elmondható, hogy a körárokka szegélyezett sírok általában nagyobb alapterületűek voltak.⁹

⁷ A sírok között néhány kettős és hármas temetkezés is előkerült.

⁸ Az igazán mély sírok minden esetben a terület déli felének közepén elhelyezkedő, négyzetesen körülárokolt sírok kisebb csoportjára korlátozódtak.

⁹ Ezen temetkezések esetében a sírok nagyobb mérete és a körárok megléte is utalhatott az eltemetett nagyobb társadalmi rangjára (KULCSÁR 1998, 25.), amit az ezen sírokban feltárt, jóval gazdagabb leletanyag is alátámaszt.

A sírokhoz tartozó körárkokra röviden kitérve az alábbi megállapítást tehetjük: a temetőben összesen 144 körárkos temetkezés került elő,¹⁰ a körárkok legnagyobb része kör alaprajzú volt. Azonban a terület déli részén 17, négyzetesen körülárkolt sír is napvilágot látott. A két különböző típusú árokkal keretezett sírok a későbbiek folyamán — a leletanyag elemzése után — valószínűleg keltezésükben jól elkülöníthetőek lesznek. A körárkok kialakítását tekintve az árkok szélessége igen változatos, 20–180 cm szélességű árokszakaszokat is megfigyeltünk. A körárkoknak a déli részén minden esetben volt bejáratuk, de a legtöbb esetben a déli és az északi részükön is egy-egy rövid szakaszon megszakadt az árok. Az árkokban kevés leletanyagot találtunk, általában kézzel formált fazekakat, amelyek legtöbbször egy-egy edény összetartozó részei voltak. A körárkok bejáratának két oldalánál több esetben kerültek elő lókoponyák is, melyek általánosak a korszakban, és valószínűsíthetően halotti áldozat szerepét tölthették be.¹¹ A körárkokban temetkezéseket is feltártunk, legtöbb esetben a központi temetkezéssel egy magasságban, azok keleti vagy nyugati oldalán kerültek elő. Ezek között sok esetben gyermeksírok kerültek elő, amelyeknél a rossz talajviszonyok miatt csupán a tejfogak és a mellékletek maradtak meg.¹²

A sírba helyezés módját tekintve a halotti lepel és a rönkkoporsók használatát is sikerült dokumentálnunk. A rönkkoporsók esetében azok meglétét nem csupán az eltemetettek vázcsontjai körüli elszíneződés, hanem sokszor a sírok végeiben megmaradt famaradványok is bizonyítják.

3. kép: A szarmata temető körárkainak és sírjainak kialakítása.

¹⁰ Elképzelhető, hogy eredetileg több árokkeretes temetkezés lehetett, csak a sekélyebb árkok leloptak az idők folyamán az erózióval és a talajműveléssel. Ezen esetekben a sírok egymástól való távolsága alapján feltételezhető a körárkok megléte, azonban ezeket csak az összesítő térkép alapos elemzése után azonosíthatjuk.

¹¹ KULCSÁR 1998, 73.

¹² Kisgyermek temetkezések csak a női sírok körárkainál fordultak elő.

4. kép: Válogatás a feltárás során előkerült leletanyagból.

A temetkezések áttekintésénél meg kell említenünk a sírrablásokat is. Sajnos a sírok legnagyobb része — csaknem 90%-a — a korszakban általános módon rabolt temetkezés volt. Különösen igaz ez a körárkos, gazdag sírok esetében, ahol szinte száz százalékos volt a rablás aránya. A sírrablás igen gyakran a temetéshez nagyon közeli időpontban történt, amikor a lágszövetek még összetartották a csontokat. Ezt támasztja alá, hogy a rablógödör is a legtöbb esetben a sírfolton belül jelentkezik, azaz pontosan tudták, hogy hol keressék az eltemetetteket. Az igen nagyarányú sírrablás ellenére a temetőben hatalmas mennyiségű melléklet, illetve viseleti tárgy került elő a feltárások során.

A temetőből előkerült leletanyag

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül szeretném néhány mondatban ismertetni a temetőből előkerült leletanyagot (4. kép). Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a leletanyag restaurálása és dokumentáció digitalizálása jelenleg is folyamatban van, így jelen dolgozatban csupán a terepi dokumentáció alapján próbálok képet alkotni az előkerült leletanyag hozzávetőleges összetételéről, a jellemzőbb tárgytipusok kiemelésével.

Az egyes leletcsoportok, mellékletek bemutatását a viseleti, előkerülési helyzetüknek megfelelő sorrendben, a fejtől a láb felé haladva mutatom be. A korszakra jellemző volt a fülbevaló viselete. Ezek közül a hurkos kampós záródású, bronzhuzal fülbevaló került elő nagy számban, melyeknek széles méret és forma szerinti variációi megtalálhatóak a temető anyagában. Igaz nem túl nagy számban, de megtalálhatóak a torquizek is, melyek között nagyobb számban féltorquizeket találtunk. Továbbá előkerült egy hurkokkal egymáshoz kapcsolódó, hármas tagolású torquizek is. A nyak környékéről változatos formájú lunulák is előkerültek, melyek nagy része ezüstből készült, de néhány bronz példány is megtalálható a leletanyagban. A lunula a női sírok amulett ékszere, amelyek

5. kép: Fibulák (ruhakapcsoló tűk) a lelőhelyről.

6. kép: Madár alakú fibula.

már a legkorábbi szarmata sírokban is megtalálható.¹³ A nyak környékénél maradványok: több esetben a gyöngyörökhöz kapcsolódva balta alakú csüngők is napvilágot láttak.¹⁴ Ezek a csüngők azonban nemcsak a nyak, hanem több esetben a csukló, és a medence környékéről is előkerültek.

A lelőhelyről napvilágot látott egyik legnagyobb leletcsoportot a fibulák alkotják, melyek száma a százat is meghaladja (5. kép). Az anyagukat tekintve főleg bronzból készültek, de meglepően sok ezüst példány is előkerült a lelőhelyről. Ezek mellett vasfibulák is megtalálhatóak közöttük, azonban a kedvezőtlen talajviszonyok miatt a vasfibulák többsége nagyon rossz állapotban került elő, egy részüket igen töredékesen sikerült csak felszednünk. A fibulák formai variánsai közül — a teljesség igénye nélkül — előkerültek trombita- és horgonyfibulák, de megtalálhatók a különféle méretű térdfibulák, alá- illetve oldalt hajlított lábú fibulák igen változatos formavilágban. A ritkább fibulaformákat tekintve megtalálható még madár alakú (6. kép), illetve fejsze formájú fibula is (5. kép), továbbá egy valószínűleg a kengyele közepén nagyobb köbötéttel díszített, nagyobb méretű oldalt hajlított lábú ezüstfibula.

A fibulák mellett a másik igen nagy számú leletcsoport a csatok illetve szíjvégek. Itt sajnos ki kell emelnem, hogy a legtöbb övtartozék rabolt sírokból származik, így az esetek túlnyomó többségében vagy a szíjvég, vagy a csat került el a sírrablást. Így sajnos igen kevés összetartozó övkészletet sikerült azonosítani a temetőben. A csatok közül kiemelném az erősen megvastagodó csatkarikájú, lemezes testű csatok kisebb csoportját, melyek kivétel nélkül az egyik sírcsoport északi szélén lévő két sírsor sírjaiból kerültek elő.¹⁵

A következő lelet típus a karpereceké, amelyek szintén igen szép számmal kerültek elő a temetőből. Anyagukat tekintve a bronz karperecek¹⁶ mellett nagy számban, de sajnos igen rossz állapotban vas karperecek is előkerültek. Egy-egy kezén kettő, illetve három karpereccel felékszerezett, gazdagabb női sírok is előkerültek a lelőhelyről. A gazdagabb női síroknál maradványok: több szerencsés esetben sikerült a korszakban divatos, övcsüngős viselet szereléseit bolygatatlanul dokumentálnunk, amelyek általában egy vagy két cyprea kagylóból, több nagyméretű, díszes gyöngyből és különféle csüngőkből álltak.

A leletcsoportok közül még a fegyvereket emelném ki, melyekből a nagy sírszámba viszonyítva meglepő módon igen kevés került elő. A fegyverek nagy része a sírrablások közbeni ráadások során sokszor darabokra tört, így több sírból csak fegyverek töredékei kerültek elő. Ugyanakkor a vas számára kedvezőtlen talajviszony miatt sok, a sírrablás után darabokra tört fegyver teljesen el is pusztulhatott. A fegyvertípusok közül kiemelném a kardokat, melyek közül sajnos csak egy került elő egészben egy rabolatlan sírból. Ennél a sírnál a kardhoz egy szabályos gömb alakúra csiszolt kardgyöngy is tartozott, amely a korszakban általános melléklet volt a fegyveres sírok esetében. Ebben a fegyveres sírban egy hosszúka is feküdt a kardon, melyek a felszedésükkor teljesen össze voltak korrodálódva. Feltételezhető, hogy az eltemetett a kard hüvelyén viselhette a szokatlanul hosszú vaskést, amit fegyverként használhatott. A többi sír esetében mindig rabolt sírból kerültek elő kardok, többnyire azonban csak töredékeik. A kardok mellett a szarmaták másik jellemző fegyvere a lándzsa volt, melyeket szerencsés módon, több esetben rabolatlan sírban is sikerült feltár-

¹³ A lunulák tekintetében csupán annyi változás történik, hogy a korai arany és kőberakásos változatoknak fokozatosan az egyszerűbb ezüst, majd a sima lemezből kivágott bronz példányok veszik át helyüket (VADAY 1989, 55–57.; PÓPITY 2014, 164.).

¹⁴ A szarmata korszak balta alakú csüngőinek tipológiájával és azok viseleti helyével az utóbbi években többek között Gulyás Gyöngyi (GULYÁS 2015, 129–151.) foglalkozott.

¹⁵ Ezen a részen szerencsés módon rabolatlan temetkezéseket is sikerült feltárnunk, ahol több esetben előkerült két övcsat is, amelynek az előfordulásával már a 2. századtól számolhatunk az alföldi szarmatáknál (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002, 106.).

¹⁶ A bronz karperecek között néhány, a végeinél enyhén megvastagodó pántkarperec mellett több esetben a szögletes keresztmetszetű, végein enyhén kiszélesedő típus került elő a sírokból. A karperec típus a 3. század elejétől jelenik meg a szarmata leletanyagban (VADAY 1989, 52., GULYÁS 2014, 46.).

nunk. A ládzsák a sírokban az eltemetett bal oldalán, néhány esetben a fej, vagy az alsó lábszár mellől kerültek elő.

A sírokba helyezett mellékletek tekintetében kiemelném a több mint 400 darab egész edényt, melyek között a sírokban előforduló edények szinte mindegyik típusa képviseltetve van. A készítechintéknát tekintve az edények több mint 90%-a korongolt, a többi kézzel formált. A kerámiaedények mellett pedig még számolhatunk sok esetben faedényekkel is, melyet az előkerült vere-tek igazolnak. Famaradványok a faedények esetében nem maradtak meg. Az edényeken előforduló díszítéseket nem részletezném, a korszakban általános díszítő motívumok szinte mindegyike megtalálható rajtuk. Azonban egy kisebb, kézzel formált edény esetében egy plasztikus emberábrázolás figyelhető meg az edény oldalán, amely egyáltalán nem jellemző a korszakra, sőt a szarmata népes-ség esetében egyáltalán nem jellemző ez a fajta díszítés. Általánosságban még elmondható, hogy az edények a szarmata sírokban az ételmelléklet-adás szokásához köthető tárgyak (7. kép).

Összegzés

Hódmezővásárhely keleti határában a szarmata népességnek a Kárpát-medencében eddig ismertté vált egyik legnagyobb, több évszázadon át használatban lévő temetőjének nagy részét sikerült fel-tárnunk. A temető a nagyobb felületű, de mégis többségében 50 m-nél nem szélesebb autópálya feltárásokkal ellentétben, a maga több száz méter szélességben megnyitott felületével nagy lehe-tőséget kínál a szarmata korszak temetőszerkezetének a vizsgálatára.¹⁷ A temetőn belül az egyes sírcsoportokban található sírokat a leletanyag restaurálása és elemzése után lehet majd pontosabban datálni, melyek alapján talán rekonstruálható lesz a temető kialakításának menete, vagyis hogy mi-lyen rendszerben áshatták ki a sírokat a temetőn belül.

7. kép: Az egyik sírban megfigyelt ételmelléklet.

¹⁷ Sajnos azonban a nagy feltárt terület ellenére sem tekinthetjük még teljesen feltárt temetőnek, ugyanis a temető még több irányban is folytatódik.

A temető teljes feldolgozásáig — ami bizonyosan éveket fog még igénybe venni — még rengeteg feladatot kell elvégezni a restaurálás befejezésétől a leletanyag nyilvántartásba vételén át a tárgyak fotózásáig, és számos vizsgálatra kell, hogy sor kerüljön, melyek közül talán a legfontosabbak az ember- és állatcsontanyag meghatározása.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

BÁLINT 1937 Bálint Alajos: *A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye*. Dolg 13 (1937) 105–194.

GULYÁS 2014 Gulyás Gyöngyi: *Késő szarmata temetőrészletek Óföldséák-Ürmös II. lelőhelyen. — Late Sarmatian cemetery parts at Óföldséák-Ürmös II (Motorway M43, Site 10)*. JAMÉ 56 (2014) 15–107.

GULYÁS 2015 Gulyás Gyöngyi: *A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban. — Axe shaped pendants among Sarmatian finds*. In: Hadak útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. *Studia archaeologica Pazmaniensia* vol 3.1. Szerk.: Türk Attila. Budapest 2015, 129–151.

ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2002 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: *Csat a szarmata viselet-ben és a temetkezési rítusban. — Buckles in the Sarmatian costume and burial rite*. JAMÉ 44 (2002) 95–111.

KÖHEGYI-VÖRÖS 2011 Köhegyi Mihály – Vörös Gabriella: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. szá-zadi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Szabolcs. Szeged 2011.

KULCSÁR 1998 Kulcsár Valéria: *A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. — Burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

PÓPITY 2014 Pópity Dániel: *Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dű-lőben (M43 31. lelőhely) — A Sarmatian cemetery and a grave at Makó-Mikócsa dűlő (Site M43 31)*. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. — Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy of his sixtieth birthday*. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÖT Kiadványok 2. Szerk.: Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. Budapest 2014, 161–182.

VADAY 1989 Vaday, Andrea: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. — Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18 (1988–1989) Buda-pest 1989.

Rövidítésjegyzék

Antaeus	Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Dolg	Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intéze-téből (Szeged)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósá András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)

VARGA SÁNDOR

ÁSATÁSOK A KENYERE-ÉR PARTJÁN

EGY 3. SZÁZADI GERMÁN HARCOS SÍRJA A SZARMATÁK KÖZÖTT

A lelőhely kutatástörténetének és környezetének rövid ismertetése

Hódmezővásárhelytől északra, a Kenyere-ér egy nagyobb kanyarulatának déli oldalán található, nagy kiterjedésű, Hódmezővásárhely–Kenyere-ér, Bereczki-tanya (nyilvántartási szám: 56669) néven regisztrált lelőhely régészeti kutatása az 1970-es évek második felében, a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke által végzett terepbejárások során vette kezdetét.¹ Az 1976-ban, a területen végzett első topográfiai felméréssel induló munkát az azóta eltelt időszakban számos további terepbejárás,² illetve különböző beruházáshoz kapcsolódó régészeti munka követte.³ E munkákra alapozva vázolhatjuk fel jelenleg a lelőhely ismert kiterjedését, intenzitását, valamint az előkerült leletanyag alapján annak korát.

A lelőhelyet magába foglaló terület a Csongrádi-sík kistájához tartozik, ami a Maros hordalékkúpsíksághoz kapcsolódó tökéletes síkság.⁴ A térképeken ábrázolt domborzati viszonyokban mutatkozó csekély különbségek ellenére, a területen többé-kevésbé érzékelhető volt, hogy nem egyenletes a felszín, azt egymástól elkülönülő kisebb-nagyobb, gyakran a modern mezőgazdasági művelés eredményeként erőteljesen lekopott kiemelkedések, valamint az azok között húzódó mélyedések tagolják. Ezek az elkülönülő térszínek alapvetően befolyásolták az egykori megtelepedést, illetve annak intenzitását, amit a területen végzett feltárások mellett a terepbejárások alkalmával észlelt felszíni leletek előfordulása, gyakorisága is jól szemléltet. Összességében a lelőhely területe kapcsán elmondható, hogy a mindenkori megtelepedés legfontosabb alapfeltétele közül az élővízhez való közelség, de a pusztító ár- és belvízmentes területen történő elhelyezkedés is érvényesült.

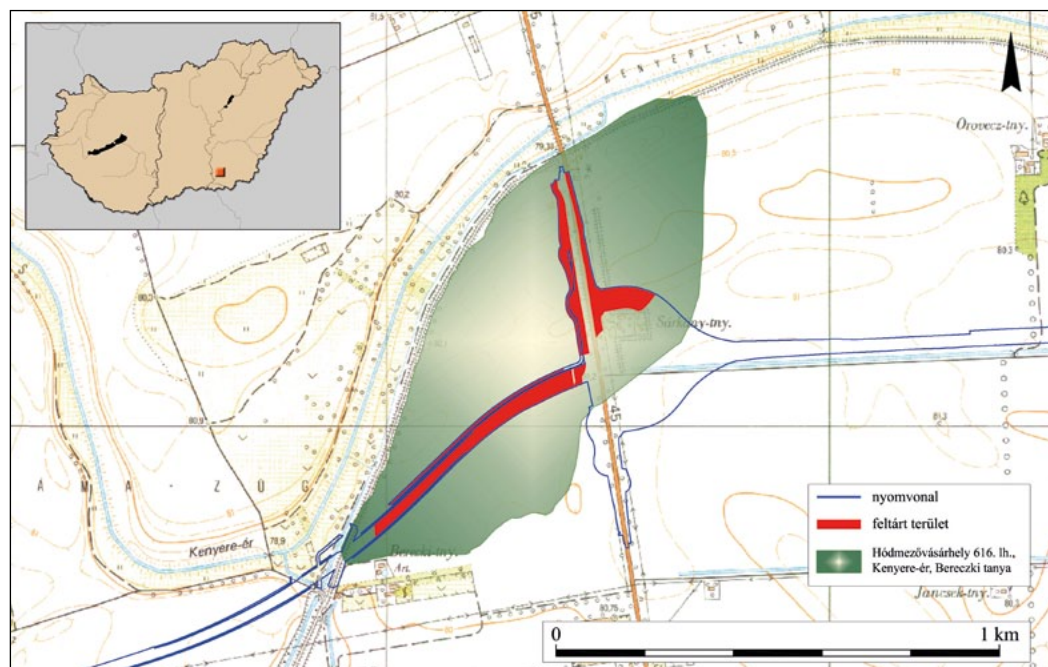
A jelen tanulmányban röviden ismertetésre kerülő településjelenségek és temetők feltárását 2015 és 2017 között, a 47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő szakaszának építése tette szükségessé. Az új, 2×1 sávú út nyomvonala, illetve a 45. számú főút és az elkerülő út találkozásánál kialakított csomópont ugyanis érintette a lelőhelytest középső és déli részét (1. kép 1). A projekthez kapcsolódó feltáró munka, 2015. október 5-én, a lelőhely fedettségének felmérése érdekében megkezdett próbafeltárással vette kezdetét. Ezt követően előbb 2016. szeptember 26. és december 6. között a 45. számú főút tervezett felüljárójának, valamint le- és felhajtójának nyomvonalán, majd 2017. február 13. és május 9., illetve november 6–9. között az elkerülő út nyomvonalán megelőző feltárást és régészeti bontómunkát végeztünk. Az ásatási tevékenységet kissé bonyolította, hogy a beruházó és a kivitelező kérésére, az út- és töltésepítési munkákhoz igazodva, a feltárára kijelölt területet különböző ütemekre kellett szakaszolni. Ennek eredményeként gyakran összetartozó lelőhelyrészeket, s így jelenségeket (például körárkos temetkezések) időben egymástól akár jelentős eltéréssel tudtunk csak megkutatni. A feltáró munkával párhuzamosan, a 2017-es évben, a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. munkatársai is jelen voltak a területen, akik a beruházáshoz kapcsolódó régészeti felügyeletet látták el. E munka során, szelvényeinkhez csatlakozva további területek feltárása történt meg bontómunka keretében. Összességében a mintegy 42 943 m² nagyságú, a feltárásokkal érintett, valamint az ásatási szelvényekkel szomszédos, de régészeti

¹ VÁLYI 1977

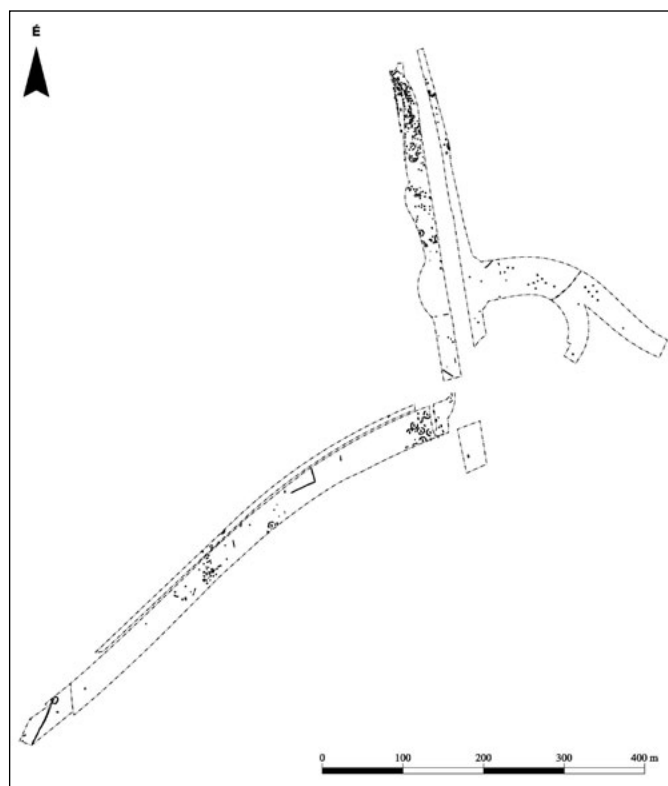
² 2004-ben, illetve 2005-ben újabb topográfiai bejárások során Tóth Gábor és Benedek András tekintette meg a lelőhelyet, majd 2013-ban, immáron a tervezett elkerülőhöz kapcsolódóan Harkai István végzett terepbejárást.

³ Ilyen volt például a 45. számú főút mellett kialakított kerékpárút építéséhez kapcsolódó megelőző feltárás, amit Tóth Katalin végzett 2008-ban. Ezen kívül érdemes továbbá megemlíteni az elkerülő építéséhez kapcsolódóan, az ERD keretén belül végzett geofizikai mérést is.

⁴ MKK 2010, 285.

1

2

1. kép 1: A lelőhely és annak feltárással érintett része az elkerülő út és csomópont nyomvonalán. 2: A feltárt terület összesítő felszínrajza.

megfigyelés keretén belül feltárt területen 445 jelenséget különítettünk el, amely 330 régészeti objektumhoz tartozott (1. kép 2).⁵

A feltárást követően, a Móra Ferenc Múzeumba került jelentős mennyiségű leletanyag tisztítása, restaurálása megtörtént, a tárgyak leltározásához azonban csak az idei évben tudunk hozzákezdeni, aminek befejezése a 2020-as év második felében, végén várható. Miután az elsődleges feldolgozást követően a lelőhely teljes publikálásáig még rendkívül sok, gyakran időigényes munkafolyamat szükséges (például tárgyak rajzoltatása, fotóztatása, különféle anyagvizsgálatok stb.), egyelőre a teljes anyagközlés belátható időn belül nem várható.⁶ Jelen tanulmány célja ezért, hogy röviden bemutassa a feltáráson megfigyelteket.

A római kori szarmata településrészlet

Bár a lelőhely területén a korábbi vizsgálatok eredményeként több korszak emlékéanyaga is várható volt, a feltárást során az előkerült jelenségek döntő többsége a római kort képviselte, vagy legalábbis feltételezhetően ahhoz volt sorolható. A más korszakba tartozó jelenségek (őskor, avar), illetve szórványleletek (honfoglalás kor) száma a terepi megfigyelés alapján elenyészően kevésnek bizonyult.⁷ Ezek ismertetésétől jelen munkában eltekintek.

A humuszvastagság az egész területen igazodott a földrajzi környezethez, azon belül is a domborzati viszonyokhoz. A csomópont esetében a partosabb részekben a humuszréteg sok helyen nem érte el a 25–30 cm-es vastagságot sem, míg a mélyebb fekvésű területeken helyenként 75–85 cm vastagságot is meghaladta. A pályatest egész területén mintegy 40–50 cm vastagságban került eltávolításra a felső, kevert humuszréteg. A homogén, barna színű, agyagos szerkezetű altalajban a folatok sötétszürke, szürkésbarna, gyakran paticsos és sárga agyagszemcsés betöltéssel rajzolódtak ki.

A feltárt szarmata településrészlet leggyakoribb jelenségtípusa a különböző kialakítású és méretű gödrök voltak. A Kenyere-ér medrét kísérő magaspart felső részén, illetve déli lejtőjén jelentős számban kerültek elő nagyméretű, többségében szabályos, kerek formával rajzolódó, méhkas alakú tárolóvermek. A megtelepedés intenzitását jól mutatta, hogy ezen a részen több helyen a gödrök sűrűn egymásba ásva helyezkedtek el, de más jelenségekkel is gyakran voltak szuperpozícióban. A magaspart déli lejtőjének alsó részén, a vermek legsűrűbb sávjától délre, méretük tekintetében kiemelkedett három jelenség (107., 168., 182. objektum), amelyek alját végül nem tudtuk kibontani a feltörő talajvíz miatt (2. kép 1). Ezek némelyikénél a meredek esésű, vagy lépcsőzetes kialakítású oldalfal, illetve mélységük miatt felmerült a kút, vagy legalábbis valamiféle vízgyűjtő/tároló funkció. Hasonló nagyméretű, de amorf alaprajzú gödörkomplexumot (222., 223. objektum) tártunk fel a 45. számú műút keleti oldalán húzott szelvényszakasz északi harmadában is.

A nagyszámú gödör mellett feltárással került három földbe mélyedő épület, amelyek közül kettő (28., 69. objektum) egymás közelében, a Kenyere-ér magaspartjának felső részén, míg egy (249. objektum) az elkerülő út pályatestétől északra húzódó szervízút nyomvonalán helyezkedett el. A teljesen feltárt, szabályos, négyzetes alapterületű, közepén nagyméretű oszlophellyel ellátott 28. objektumszámon dokumentált sekély mélységű épület közvetlen szomszédságában egy érdekes ki-

⁵ A feltárást során stratigráfiai egység (SNR) és objektumszám alapú feltárási és dokumentációs rendszert használtunk. Valamennyi megfigyelhető régészeti jelenség önálló azonosító számot kapott, ugyanakkor az egyedi jelenségek értelmezését, összefüggéseik és kapcsolatrendszerük dokumentálását objektumszám segítette. Az alábbiakban bemutatásra kerülő objektumok némelyikénél az SNR=stratigráfiai szám is feltüntetésre került.

⁶ Általánosságban a lelőhely feltárájáról, illetve az előkerült jelenségekről és leletanyagáról eddig mindössze egy rövid ásatási beszámoló (VARGA 2017), illetve a germán harcos sírjának feltárájáról, leleteiről egy népszerűsítő cikk jelent meg (VARGA 2019).

⁷ A nem szarmata korúnak meghatározott jelenségeknél ráadásul a legtöbb esetben nem került elő pontosan keltezhető leletanyag, azok csak leletösszetételükben (jellegesen kézzel formált kerámiaanyag, jelentősebb mennyiségű állatcsont) különböztek el az egyértelműen a szarmata időszakra datálható jelenségektől. A leltározás alkalmával ezért a jelenségek korszakolása még módosulhat.

1

2

2. kép: 1: A 107. objektum metszete. 2: A 37. objektum (füstölő-aszaló műhely) pozitívban kibontott kürtőrésze.

alakítású füstölő-aszaló műhely (29., 37. objektum) került elő. A nyesett felszínen egymástól mintegy 1,5 méter távolságra rajzolódó, ovális alakú tüztér (49. SNR) és szögletes alaprajzú füstölőtér (48. SNR) között, a föld alatt bevájt kürtőrésznek (50. SNR) ugyanis volt egy oldalsó leágazása (32. SNR), amely a nyugati szelvényfalban folytatódó gödörben (52. SNR) végződött (2. kép 2). Annak ellenére, hogy az elmúlt két évtizedben a nagyberuházásokhoz kapcsolódó, nagy felületeket érintő feltárásokon ugrásszerűen megnövekedett a szarmata lelőhelyeken feltárt füstölő-aszaló jelenségek száma csak kevés került közlésre, részletesebb vizsgálatra.⁸ Az említett épülettől keletre, a szelvényünk szélén egy további, valószínűsíthetően szintén füstölőhöz tartozó jelenséget (43. objektum) dokumentáltunk.⁹

Az érpártot kísérő kiemelkedően fekvő épületek környezetében helyezkedett el két (36., 51. objektum), valamint tőlük kissé délre egy további szabadban álló sütőkemence több-kevesebb maradványa (120. objektum). A szokványos kemencék mellett külön említésre érdemes a 45. számú út keleti oldalán húzott szelvényszakaszban, néhány gödör környezetében feltárt, egyébként a település különböző jelenségeitől elkülönülve elhelyezkedő, a modern mezőgazdasági művelés eredményeként a felső részén erősen roncsolódott egyedei típusú, eredetileg valószínűleg edényégetésre használt kemence maradványa (231. objektum). A kevert humuszréteg eltávolítása után, a nyesett felszínen rajzolódó É–D-i irányú nagyméretű jelenség déli részén vörösre átégett, ovális alaprajzú kettős gyűrűt lehetett megfigyelni (3. kép 1). A nagyobb átmérőjű az északi részen nyitott volt, míg a kisebb alapterületű teljesen zárt formát mutatott. A bontás során aztán egyértelműen kibontakozott egy közel 2 méter hosszú, gyengén, illetve alig átégett falazatú és aljú kemence, valamint annak közepén egy rendkívül keményre átégett falú, oldalán zárt, alsó részén enyhén, megmaradt felső részén erősebben kiszélesedő, hengeres falú jelenség (3. kép 2–5), amelynek belsejében tömör állagú agyagbetöltés volt (3. kép 6). A megfigyeltek alapján valószínűsíthető az edényégető kemenceként való azonosítás, igaz az utóbbi időben, a megye területéről megismert edényégető kemencék szerkezetével nem mutat rokonságot.¹⁰

A feltárt szarmata jelenségek többségéből jelentős mennyiségű leletanyag látott napvilágot. A jellegzetes korongolt kerámianyag mellett, viszonylag nagy számban fordultak elő orsógombok, karikák, kúpos nehezékek. Egy-két gödörben nagyobb arányban került felhalmozásra az egykori felszín feletti épületek falának tapasztása, omladéka is.

⁸ Például Szeged-Tápé, Algyő külterület (PÓPITY 2015), és Makó–Mikócsa-dűlő, M43 31. lelőhely (SZ. WILHELM 2017, 266., 270.).

⁹ A Hódmezővásárhely–Kenyere-ér lelőhelyen feltárt füstölő-aszaló műhelyek mellett hasonló jelenségeket tárt fel a szerző Magyarcsanak–Böröcsök-dűlőn (M43 47. lelőhely), valamint Magyartés 4. bánya 2. lelőhely területén is.

¹⁰ BENEDEK-BENE-BENEDEK 2015; HARASZTI 2017

A feltárt terület nagy mérete ellenére az egykori szarmata település pontos szerkezeti felépítése nem ismert, arra csak mozaikszerű adatok állnak rendelkezésünkre. Az ásatáson megfigyeltek alapján az azért megállapítható, hogy a megtelepedők településük kialakításakor elsődlegesen a Kenyere-ér magaspartját részesítették előnyben. Ezen a részen a talaj is jóval kedvezőbbnek bizonyult. A legmagasabb térszínen kaptak helyet az épületek, illetve a füstölők és szabadban álló kemencék. Részben már ezen a részen is, de legsűrűbben a földhát déli lejtőjének középső harmadában kerültek kialakításra a mezőgazdasági műveléssel előállított termények tárolását szolgáló vermek. Ettől délre, a mélyebb fekvésű területen feküdtek azok a nagyobb méretű jelenségek, amelyek valószínűleg a víz tárolásával álltak összefüggésben (esetleg kutakként funkcionáltak). A medret kísérő földhattól távolabb, a környezetükből alig kiemelkedő dombokon, hátakon, ahol a talaj is jóval kötöttebb, agyagosabb szerkezetű volt, már jóval szórta, ritkásabb, tanyaszerű megtelepedésre utaltak a földbe mélyedő jelenségek.

1

2

3

4

5

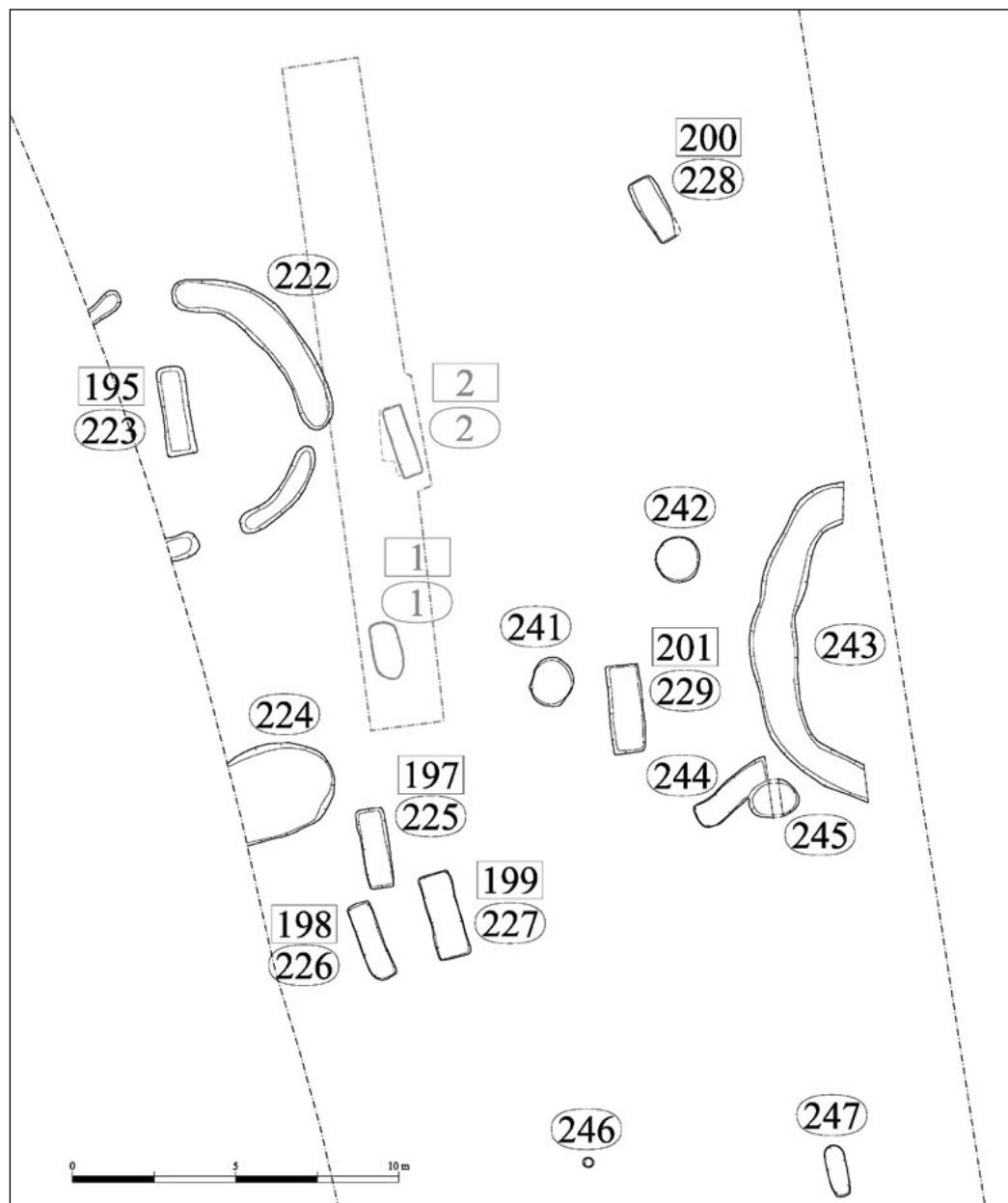
6

3. kép: 1–6: Az edényégető kemence feltárás közben.

A lelőhelyen feltárt 3–4. századi temetőrészletek

A településobjektumok mellett, azoktól viszonylag jól elkülönülve, a nyomvonallal érintett lelőhelyrészben három, egymástól távolabb elhelyezkedő, geomorfológiailag is különálló, kisebb kiemelkedéseken fekvő szarmata temető vált ismertté.

A tervezett töltés nyomvonalán, a 45. számú úttól nyugatra nyitott szelvényszakaszunk középső részén, a 2015-ben feltárt két szarmata kori temetkezés (1–2. objektum) mellett 2016-ban 6 újabb sírt (195., 197–201. objektum), valamint egy körárkos temetkezéshez tartozó árokészlethez (243.

4. kép: A tervezett töltés nyomvonalán előkerült kisebb temető összesítő rajza.

5. kép: *Cypraea*-val díszített csüngő az egyik női sírből.

SNR/204. objektum) tártunk fel (4. kép).¹¹ A 9 sír közül kettő biztosan (195., 204. objektum), egy további (201. objektum) pedig valószínűsíthetően körárkos temetkezés volt. A rabolatlan sírok viszonylag szórta, kisebb csoportokra tagolódva helyezkedtek el. A D–É-i tájolású sírgödörök többsége szabályos, sarkain kissé lekerekített téglalap alaprajzúak voltak.

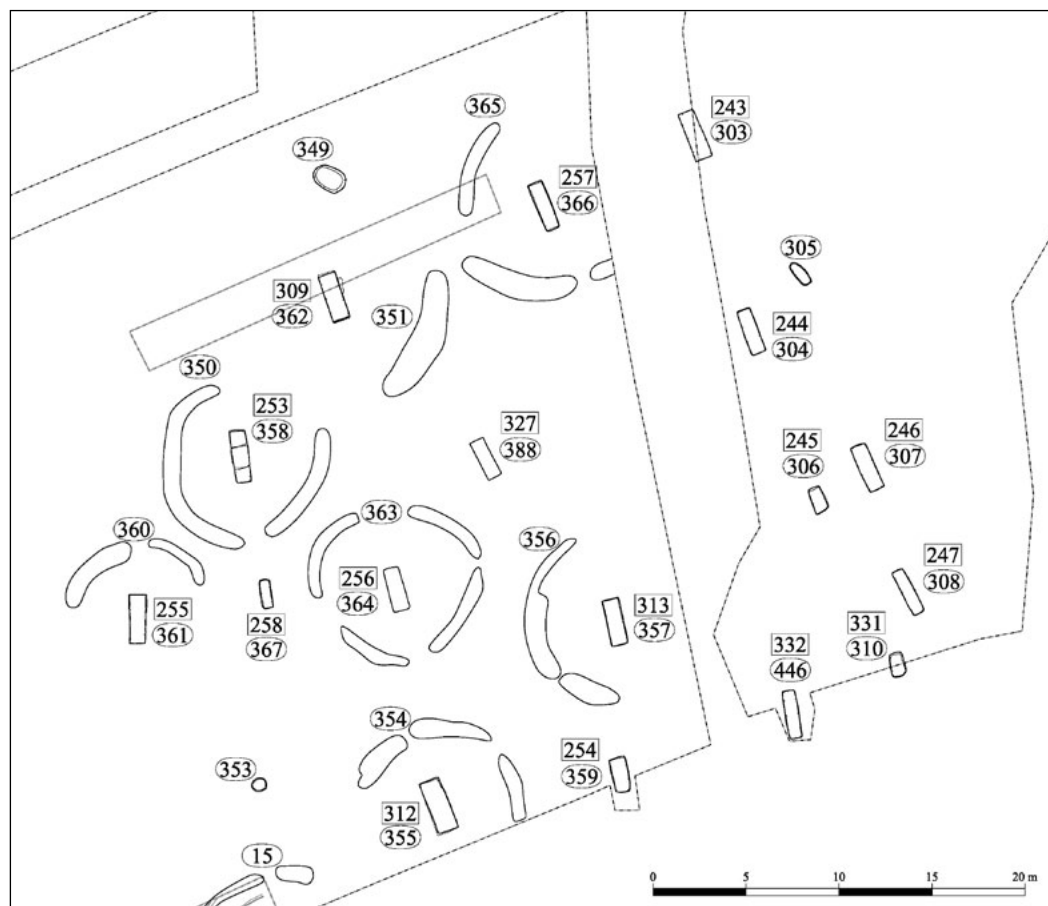
A sírok leletanyagát különböző ékszerek, viseleti elemek, illetve a temetés alkalmával a sírba helyeztet mellékletek adták. A női temetkezésekben fülbevalók (2., 200. objektum), egy *Cypraea*-val díszített csüngő (2. objektum) (5. kép), valamint karperecek (199. objektum) mellett különböző alapanyagú (vas, bronz és ezüst) fibulák fordultak elő. Ezek közül említésre érdemes a 2. temetkezésből származó kisméretű fibula, amely a sírba helyezett duzzadt peremű, hengeres oldalú tál belsőjéből, utólag került elő. Az egyik (200. objektum), valószínűleg fiatalon elhunyt nő nyakában egy ezüst alapú ötvözetből készített félhold alakú csüngő feküdt. A sírok gyakori lelete volt a különböző formájú és anyagú gyöngy, amelyek közül három esetben (1., 199., 201. objektum) nagyobb mennyiségben a lábszárok alsó része környezetében, illetve a csont alatt fordultak elő. A kis számú férfi temetkezésben többnyire különböző vastárgyak (kés, csat, fibula) és római érmék láttak napvilágot (195., 197. objektum). Csaknem mindegyik sírből, nemtől, kortól függetlenül került elő a temetés során, a lábak környékére helyezett, minden bizonnyal étel, vagy ital melléklettel ellátott kerámiaedény (1–2., 195., 197., 199–200. objektum).

A kisebb sírszámú, talán családi temetőtől délre, az elkerülő út és a 45. főút találkozásánál, de az új pályatest nyomvonalán egy nagyobb temetőrészlet került elő. A feltárt 18 sír mellett, a déli szelvényfalnál további két, körárkos temetkezés kerítőárkának kisebb részletét is érintette a beruházás területe (15–16. SNR). A humuszolt felület alapján a temetőt három oldalról egyértelműen lehatároltuk, az csak a déli irányban folytatódik (6. kép).¹²

A temető feltárt sírjai közül 7 esetben (253., 255–257., 309., 312–313. objektum) fordult elő körülárolás (7. kép 1), míg egy további sírban (244. objektum) feltételezhető annak egykori megléte. A D–É-i tájolású, többségében téglalap alaprajzú sírgödörök nagyjából négy, Ny–K-i irányú sírsort

¹¹ Az árok által körbevett kerek alaprajzú terület közepe ugyanakkor a már meglévő kerékpárút mellett kialakított vízelvezető árokba esett, így feltételezhető, hogy a temetkezést az árok kialakítása során bolygatták, pusztították el.

¹² A feltárássra kijelölt terület szakaszokra történő bontása miatt, ugyanakkor két, egymástól időben elkülönülő feltárástunkat nem tudtuk teljes mértékben egymás széléhez igazítani, aminek következtében az érintett keskeny sávban is maradtak egy-két temetkezés.

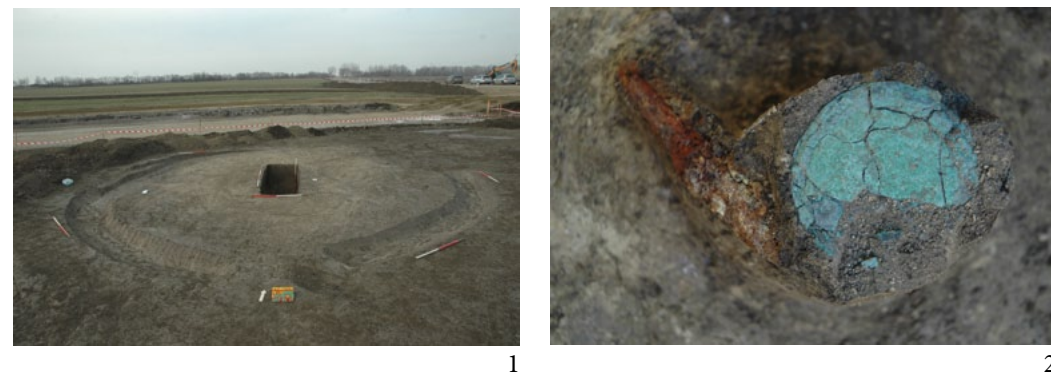
6. kép: Az elkerülő út nyomvonalán, a csomóponti részen feltárt nagyobb temető részletének összesítő rajza.

alkotva helyezkedtek el. A sírfoltok egy kivételtől eltekintve (309. objektum) viszonylag jól érzékelhetők voltak az agyagos talajban.

A körárkos temetkezések mindegyikét, de az egyszerű aknasírba temetettek egy részét is korabeli rablással bolygatták. A kirabolt sírok döntő többségét teljesen feldúlták, néhány esetben azonban csak a koponya és mellkas tájékát forgatták fel.

Leletanyag tekintetében többnyire a korszakra jellemző tárgyak fordultak elő a sírokban. Az ékszerek közül fülbevalók (254–255. objektum), karperecek (245. objektum), míg két feldúlt temetkezésből (253., 313. objektum) Cypraea töredékek kerültek elő. A másik temetőhöz hasonlóan, itt is viszonylag nagy esetszámban dokumentálhattuk a lábakhoz helyezett, többféle típusú tartozó, korongolt edénymellékleteket (246–247., 253., 259., 313., 327. objektum). Gyakori lelet volt a sírokba helyezett római pénzérme (243., 247., 256–257., 309. objektum), illetve különféle vastárgy (kések, csatok stb.). Utóbbiak közül említésre érdemesek azok a kisméretű, kampós végű vashorgok, amelyek közeléből többnyire orsógomb, vagy orsókarika került elő (például: 253., 312. objektum).¹³ Az egyik kirabolt aknasír (244. objektum) rablással nem érintett részében egy bronztükrő erősen töredezett maradványa feküdt (7. kép 2). A női és kislány temetkezésekben (244., 253–255., 258–

¹³ A szarmata sírokba helyezett kézi orsókkal legutóbb Pópitay Dániel foglalkozott behatóbban (PÓPITY 2015).

7. kép: 1: A 253. számú körárkos temetkezés bontás utáni fotója. 2: Bronztükrő maradványa a 244. sírban.

259., 312–313., 327. objektum) gyakran kerültek elő a nyak, kéz, valamint láb tájékáról különböző anyagú, színű és formájú gyöngyök (8. kép).

A csomópontnál feltárt temető sírjai közül egy, a 309. objektumszámon dokumentált sír, bár temetkezési szokásait tekintve (tájolás, körülárlás) teljesen beleilleszkedett a temető rendszerébe leletösszetételében, illetve a sírba temetett egyén embertani anyagában (elsősorban megtartásában) markánsan elkülönült a szarmata síroktól. A temető északi szélén elhelyezkedő sír esetében már bontása során kiderült, hogy nem egy szokványos temetkezést sikerült megtalálni. A sírgödör északi végében, mint utóbb kiderült ahonnan a sírt kirabolták, körülbelül 65–70 cm mélységből ugyanis egy rendkívül jó állapotú, öntéssel készített, kerek alakú, belsejében négy mezőre tagolt áttört ko-

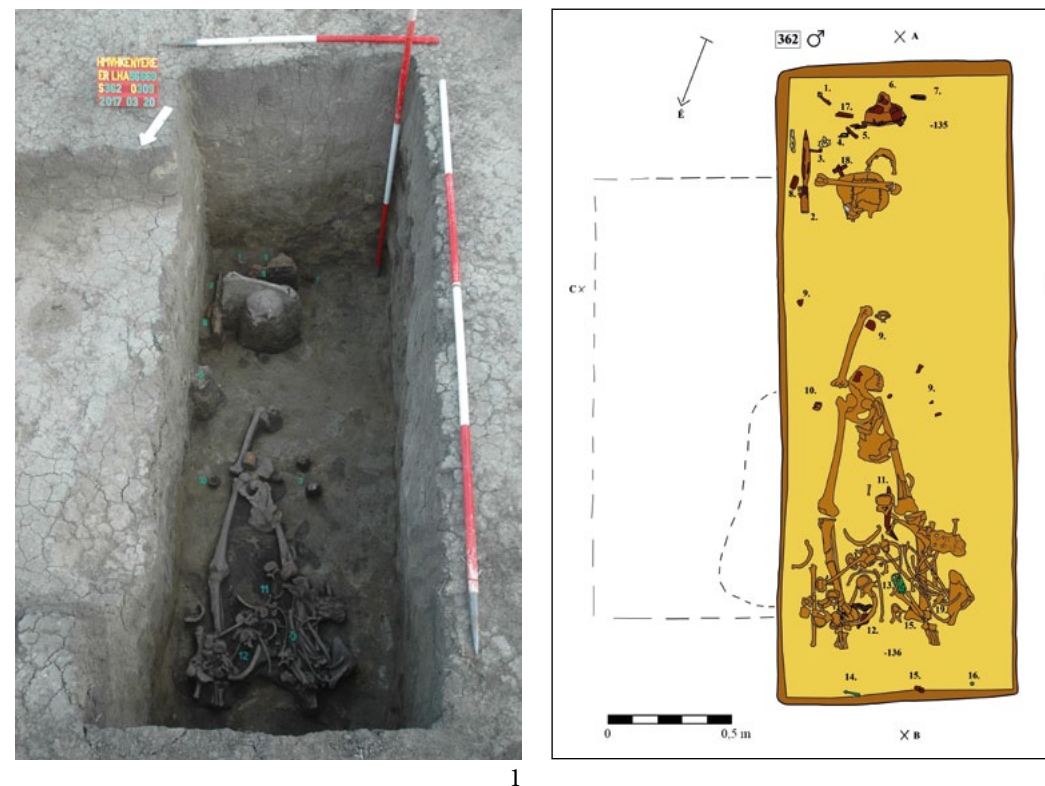
8. kép: A 313. sírban fekvő csontváz lábszáránál előkerült nagyszámú gyöngy.

rong fordult ki a kemény agyagos betöltésből (9. kép). A tárgy mindkét oldalán sima, sem szegecs, sem szegecsnyom nincs rajta. A külső körívhez kapcsolódó elosztó száruk tövénél ugyanakkor több helyen erős kopás, bevágás nyoma figyelhető meg, ami alapján eredetileg szíjelosztó karikaként használhatták. A tárgyhoz méretében és kialakításában hasonló jellegű leletet az alföldi Barbaricum területéről mindössze Orosháza–MÁV homokbánya lelőhelyről ismerünk.¹⁴ A Dunántúl területéről, a római anyagban azonban jóval nagyobb számban találunk hasonló méretű és kialakítású áttört korongokat. Ez utóbbiak az ásatási megfigyelések alapján az egykori lószerszám részét képezték, miután általában a sügy- és farhámon figyelték meg elhelyezkedésüket. Azt azonban szükséges kiemelni, hogy e császárkori bronzöntvények többsége belső elosztásukban jóval összetettebbek a Hódmezővásárhely határában előkerült példánynál. Így összességében elmondhatjuk, hogy a valószínűleg provincionális eredetű áttört korong minden bizonnyal itt is szíjelosztóként funkcionált, de nem lószerszámzat részeként került sírba.

9. kép: Bronzból öntött, áttört korong a 309. sír betöltéséből.

¹⁴ HAVASSY 1998, Kat. 77.

10. kép: 1–2: A 309. sír bontás utáni fotója és sírrajza.

A sír teljes bontását követően (10. kép 1–2), a sírgödör délkeleti sarkában, annak fej felőli végénél, részben bolygatatlan helyzetben egy hosszúka, levél alakú vaslándzsa (11. kép 1), és egy fából készült pajzs vasmerevítései, alkatrészei kerültek elő. Természetesen a pajzs fából készült része az évszázadok alatt teljesen elkorhadott, elpusztult. Egykori meglétére csak a vastárgyakhoz korrodálódott kisebb-nagyobb méretű famaradvány, illetve a vasak környezetében az agyagos talajban megfigyelhető barna és fehér színű lenyomat, elszíneződés utalt.

Az egykori pajzs legnagyobb ékessége és egyben legjobban beazonosítható eleme, a középső részen található pajzsdudor (*umbo*). Bár a sírból előkerült példány a föld súlyától, nyomásától kissé összenyomódott és eltorzult jól kivehető volt a farészhez csatlakozó viszonylag keskeny pereme és tagolt oldala, valamint kicsúcsosodó középrésze (11. kép 2–3). Az eredeti helyzetben (*in situ*) kiemelt tárgyat Vidovics Teréz, a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Osztályának restaurátora varázsolta szinte újra felhasználható állapotba. Kitartó, időigényes munkával, folyamatos dokumentálás mellett darabjaira szedte a deformálódott és töredezetté vált tárgyat, majd azokat pontosan egymáshoz illesztve újból összeépítette azt (11. kép 4). A restaurálás során sikerült összeállítani azokat a kisebb-nagyobb méretű vastöredékeket is, amelyek az *umbo* környezetéből, illetve a sír többi részéről, másodlagos helyzetből kerültek elő. Ezek többsége két hosszabb téglalap alakú pánt részei voltak, amelyeken merőleges helyzetben különböző méretű vaslemezkerültek rögzítésre. Ez utóbbi tárgyak egyike volt az *umbo* belsejéből előkerült keskenyebb formájú pajzsfogó, amelynek markolati részen jól látható, hogy egykoron valamilyen szerves anyaggal erősen betekerték. A sírba helyezett pajzs maradványainak pontos helyzete és szerepe ugyanakkor még további vizsgálatot igényel. A tárgy rekonstrukciójára a különböző méretadatok és az analógiák széleskörű kielemezését követően reményeink szerint a későbbiekben lesz lehetőség.

11. kép: 1: Eredeti helyzetben maradt vaslándzsa a sír DK-i sarkában. 2–3: A föld nyomásától eldeformálódott umbo a sírban. 4: A restaurált pajzsdudor.

A sírból megismert pajzs kutatástörténeti jelentősége rendkívül nagy miután bár hasonló tárgy, igaz rendkívül kis esetszámban került már elő a korszakhoz tartozó temetkezésekből a tágabb környezetünkben is (például Csongrád, Horgos, Óbony),¹⁵ de hiteles, a mai kor követelményeinek megfelelő megfigyelésekkel dokumentált ez volt az első.

Bár már a sírból előkerült, fentebb bemutatott tárgyak is jelezték a temetkezés jelentőségét a korszak kutatásában, az még számos további érdekességet, ritka leletet tartogatott számunkra.

A sír alsó felében bolygatatlan helyzetben kerültek elő a lábcsontok, amelyek felett a rablás során kihúzott felsőtest összekevert vázrészei (csigolyák, bordák) feküdtek. Részben a feldúlt csontok alatt, részben azok között több tárgy is előkerült, amelyek közül kiemelkedik a bal lábszárcsont belső oldalán elhelyezkedő nagyméretű csat (12. kép 1). A korszak Kárpát-medencei leletanyagában jelenleg párhuzam nélkül álló csatjának külső szíjborító lemezét áttörés díszíti.¹⁶ A két lemez közé fogott bőrhöz (öv, szíj) hat, félgömbös fejű szegeccsel rögzítették.

Az előkerült régészeti leletek közül talán az egyik legjelentősebb a jobb lábfej sarokcsontja körül, bolygatatlan helyzetben fekvő, vasból kovácsolt sarkantyú (12. kép 2–3), amelynek felületén textílienyomatot figyeltünk meg. A sarkantyú bal lábon levő párja már nem volt ennyire szerencsés, annak nagyobb részét a sír rablása során kihúzták, de anyagi értéktelensége miatt azonban a sírban hagyták. A tárgy jelentősége rendkívüli, mivel az előkerült leletek közül talán ez jelzi leginkább az elhunyt etnikai különbözőségét a szarmatáktól. A tárgytípus ugyanis egyáltalán nem jellemző az alföldi szarmatákra, megjelenik azonban a tőlük északra élő, különböző germán népek (qvád, markomann, vandál) hagyatékában. Ez utóbbiak érdekessége viszont, hogy többnyire hamvasztásos rítussal temették el halottaikat, a Hódmezővásárhely mellett feltárt sír temetkezési szokásait tekintve (tájolás, körárok, csontvázas rítus) azonban teljes mértékben beleilleszkedett a szarmata temető rendszerébe.

A sírból előkerült számos további kisebb-nagyobb tárgy közül érdemes még megemlíteni a sír északi végében, másodlagos pozícióban fekvő hosszúkás szíjvéget, valamint egy 2. század elején vert ezüstérmét.

A téglalap alaprajzú, mély sírgödörben az előzetes embertani meghatározás szerint egy rendkívül erős csontozatú, 50–59 éves korában elhunyt, robusztus vázcsontjai és hosszú arckoponyája alapján magas termetű (180 cm feletti), nordikus típusra utaló férfi feküdt (10. kép 1–2).¹⁷ A csontok kiváló megtartása éles ellentétben állt a szarmata temetkezésekben eltemetettek sokkal porózusabb, rosszabb állagú embertani anyagától. Ez az apró eltérés már előre vetítette, hogy a leletanyag mellett az embertani anyagban is különbség figyelhető meg a közösségen belül. További érdekessége a sír antropológiai vizsgálatának, hogy a vázcsontokon, azok megfelelő anatómiai területein az izmok megerősítésének nyoma látszik, ami az életében végzett erőteljesebb munkavégzéssel (esetünkben akár a katonáskodással) hozható összefüggésbe.

A harmadik temető szintén a főpálya nyomvonalán helyezkedett el, az előbbi temetőtől körülbelül 150 méter távolságra, a nyugati irányban. Az elkerülő út nyomvonalán ezen a részen azonban csak kis részben érintett egy a területen érzékelhető, a környezetéből alig kiemelkedő domb északi szélét. A pályatest déli felén, közvetlenül a szelvényfal szomszédságában egy körárok (316. objektum), valamint két egyszerű aknasírt (324–325. objektum) tártunk fel (13. kép). Előbbit teljesen feldúlták és kirabolták, utóbbi sírok azonban rabolatlanok voltak.

A feltárások ideje alatt, azokkal párhuzamosan, a nyomvonal területén, a humusztalást megelőzően, illetve a gyökérzóna eltávolítását követően, műszeres fémlélet-felderítést is végeztünk.¹⁸ A

¹⁵ A korszak pajzsos temetkezéseinek felgyűjtésével, vizsgálatával Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria foglalkozott (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992).

¹⁶ Párhuzamként mindössze a temető egy másik sírjában feltárt, hasonlóan egyedi díszítésű csatja említhető.

¹⁷ A sírban fekvő csontváz embertani anyagának előzetes vizsgálatát Marcsik Antónia végezte el. Munkáját ez úton is köszönöm.

¹⁸ A fémkeresős vizsgálatokat Barczánfalvi Csongor végezte, munkáját ez úton is köszönöm.

1

2

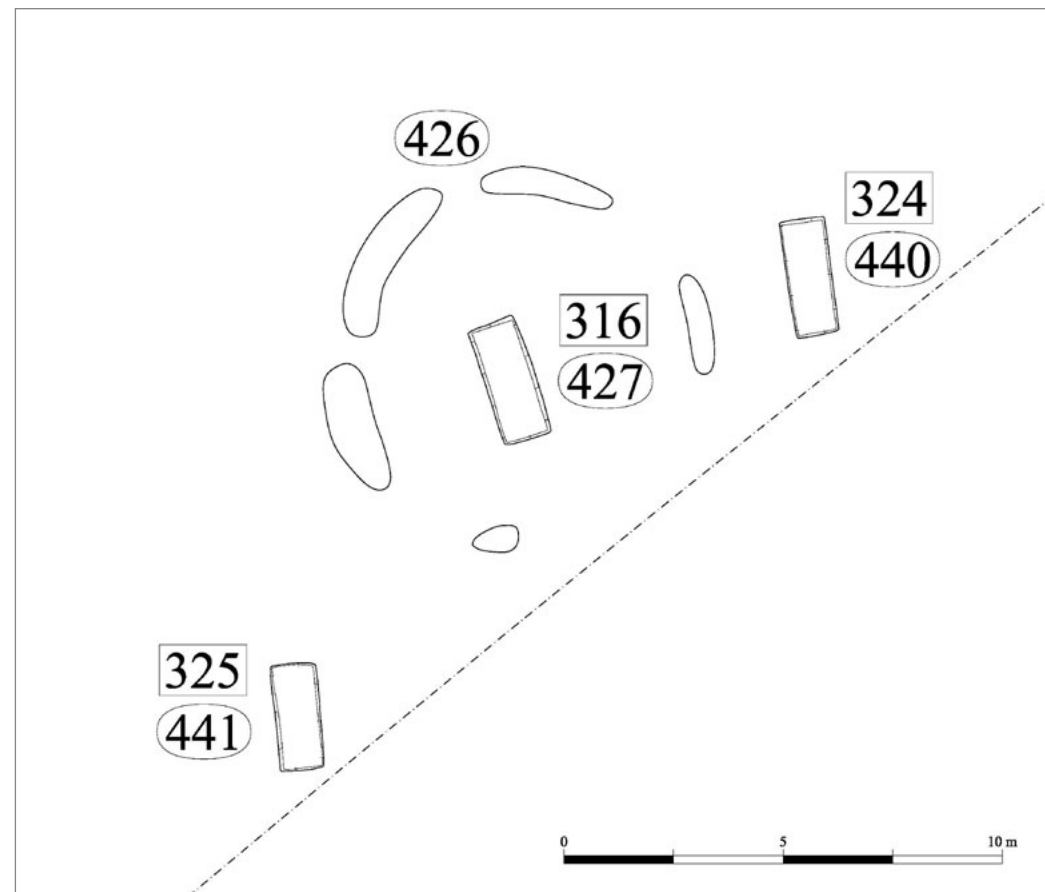
3

12. kép: 1: Az áttört díszítésű, nagyméretű csat a sírban. 2–3: A kovácsoltvas sarkantyú a sírban és a restaurálást követően.

munka során, a fentebb ismertett korszakból több római ezüst- és bronzpénzt, valamint ékszert (fibula, karperec) találtunk.

Összefoglalás

Összességében elmondható, hogy a Hódmezővásárhelytől északra található lelőhely érintett részének feltárásával több újabb fontos adatot sikerült nyernünk a szűkebb térség római korszakának szarmata megtelepedésével, mindennapi életével kapcsolatban. Külön kiemelendő a feltárás során előkerült három temetőrészlet, amely tárgyi leletanyagát, illetve embertani anyagát tekintve hozzájárulhat a temetőbe nyugvó közösség széleskörű kapcsolatainak, esetleges etnikai összetételének pontosabb felrajzolásához, meghatározásához.

18. kép: Az elkerülő út nyomvonalán feltárt 3. temetőrészlet összesítő rajza.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

BENEDEK-BENE–BENEDEK 2015 Benedek-Bene Zsuzsanna – Benedek András: *Szarmata edényekető kemencék az M43 autópálya nyomvonalán. — Sarmatian pottery klins on the trail of the M43 highway*. In: Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet. Főszerk.: Türk Attila. Budapest–Esztergom 2015, 205–225.

HARASZTI 2017 Haraszi László: *Szarmata edényekető kemence a Makó-Járandószél lelőhelyről. — Sarmatian pottery klin from Makó-Járandószél site*. In: Úton a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szerk.: T. Gábor Szilvia – Czukor Péter. Szeged 2017, 129–150.

HAVASSY 1998 Havassy Péter: *Katalógus*. In: Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. Gyula 1998, 145–174.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1992 Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: *Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. — Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens*. JAMÉ 30–32 (1987–1989) 1992, 47–96.

MKK 2010 Magyarország kistájainak katasztere. Szerk.: Dövényi Zoltán. Budapest 2010.

PÓPITY 2015 Pópity Dániel: *Egy szarmata füstölőkomplexum Szeged–Tápe, Algyő külterület lelőhelyen. — A Sarmatian smoking complex in the vicinity of Szeged (The excavation of the pipeline around SZBT 2 collection station)*. MFMÉ Új Folyam 2 (2015), 67–90.

PÓPITY 2015 Pópity Dániel: *Horogra akadva – egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál. — Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltyps bei den Ungarland lebenden Sarmatien*. In: Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet. Főszerk.: Türk Attila. Budapest–Esztergom 2015, 97–128.

VÁLYI 1977 Vályi Katalin: *Hódmezővásárhely északkeleti határának régészeti topográfiája*. Kézirat. Szeged 1977.

VARGA 2017 Varga Sándor: *Hódmezővásárhely – Kenyere-ér, Bereczki-tanya*. MFMÉ Új Folyam 4 (2017) 396–399.

VARGA 2019 Varga Sándor: *Germán harcos a szarmaták között? Határtalan Régészet IV. év-folyam 3. szám 2019, 78–82.*

SZ. WILHELM 2017 Sz. Wilhelm Gábor: *Késő szarmata kori településrészlet Makó-Kikócsadűlő (M43 31.) lelőhelyen. — Late Sarmatian settlement part at the site Makó-Mikocsa-dűlő (M43 31.)*. In: Úton a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szerk.: T. Gábor Szilvia – Czukor Péter. Szeged 2017, 257–324.

Rövidítésjegyzék

JAMÉ A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)

MFMÉ Új Folyam A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve — Új Folyam (Szeged)

SÓSKUTI KORNÉL

ÉPÍTÉS ALATT

NAGYBERUHÁZÁSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ RÉGÉSZETI MUNKÁLATOK EREDMÉNYEI
HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN ÉS KÖRNYÉKÉN
(2014–2019)

Bevezetés

Napjainkban, ha valaki beruházást tervez — legyen az barna vagy zöldmezős, kicsi vagy nagy — a tervrajzok elkészítése vagy az engedélyezési folyamatok során jó esetben még az alap kiöntésére szolgáló beton megrendelése előtt, találkozni fog azzal, hogy a földmunkával járó változtatások esetében számos alkalommal régészeti feladatellátásra is sor kell, hogy kerüljön.

Ennek kapcsán bárki jogosan teheti fel azt a kérdést, hogy ugyan minek valla-tjuk már annyit azt a vásárhelyi határt? Volt már itt annyi „régészkedés”, nem hinném, hogy még nem ismerünk mindent.

A válasz egyszerű: nem ismerünk. Való igaz, hogy a térség régészeti kutatása hosszú múltra tekint vissza, a feltárt négyzetméterek és előkerült jelenségek számának versenyében elég előkelő helyezé-sen áll Hódmezővásárhely, de ez még közel sem azt jelenti, hogy „kiástunk” már mindent. Sőt, még közel sem jelenti azt, hogy ismerünk minden olyan helyet, ahol feltárást lehetne végezni!

Ezt talán mi sem példázza jobban annál a statisztikai adatnál, melyet a 2014 és 2019 között a nagyberuházásokhoz kapcsolódóan elvégzett régészeti topográfiai és feltáró vizsgálatok mutatnak. A következőkben tekintsük át, hogy a Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt. (Várkapitányság NZrt.) a fentebbi kérdések megválaszolásához hogyan is tud hozzájárulni.

Az Előzetes Régészeti Dokumentáció (ERD)

A régészeti lelőhelyek az emberiség és azzal együtt hazánk múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrásai, a nemzeti és az egyetemes kultúra elválaszthatatlan összetevői. A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény erejénél fogva a régészeti lelőhelyek általános védelem alatt állnak. Ezen védetség okán a földmunkával járó beavatkozásokkal, fejlesztésekkel, beruházásokkal, a nyilvántartott régészeti lelőhelyeket jogszabályban meghatározott esetekben és módon el kell kerülni! Amennyiben erre nincs lehetőség, abban az esetben a régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatók el, melynek részleteit jelenleg a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 68/2018. (IV. 9.) kormányrendelet szabályozza. A régészeti feltárások elvégzése minden esetben többlet idő- és költségáfordítással jár, mely a beruházókat terheli. Ezen szempontokat az egyes beruházások kapcsán már a terület kiválasztása során és a tervezés fázisában szükséges figyelembe venni.

A fentiek alapján a jogalkotás a közös kulturális javaink védelmének érdekében világosan fogalmaz: ahol lelőhely van, azt a területet lehetőleg kerüljük el. A régmúlt emlékeit, ha nem szükséges ne háborgassuk, annak feltárását hagyjuk — a sok esetben kissé elvárásolttnak vélt — régészekre.

Amennyiben ez nem megoldható, mert például homok csak ott, azokon a dombokon van, ahol a régi korok emberei is előszeretettel megtelepültek és temetkeztek vagy mert nem lehet minden nagynyomású gázszállító vezetékét a levegőben végigvezetni, vagy mert nem épülhet meg egy elkerülő út végig felüljáróként, vagy mert nem lehetnek a kishomoki lakóházak minden esetben kacs-lalabon-forgóak, annyiban az ott található emlékek szakszerű feltárásáról és utódainknak történő dokumentálásáról kötelességünk gondoskodni.

Az ERD készítésének célja

A fentebbiek fontosságát — józanul gondolkodva — mindenki beláthatja, melynek eredményeként az egyre szaporodó beruházások irányából már régen felmerült annak igénye, hogy a munkálatok megkezdése előtt vagy az építkezés alatt ellátni szükséges, szakhatóság által előírt régészeti feladat egy előre kalkulálható idő és költségvonzattal meghatározható tételsor legyen, akár egy pályázati kiírásban vagy egy közbeszerzési tender mellékletét képező táblázatban.

Hódmezővásárhely esetében jogosan merülhet fel az, hogy ez természetesen egyszerűen megoldható, hisz rendkívül sok topográfiai és feltáró munka történt az elmúlt évszázadban a település határában, így csak a tervezett beruházás és a lelőhelyek közös metszetét kell megvizsgálni és abból látható is, hogy hol mennyit kell „régészkedni”. A helyzet azonban a fentebb láthatóak alapján nem ilyen egyszerű. Egyrészt, a korábbi munkálatok ellenére még továbbra sem ismerünk minden lelőhelyet, másrészt a beruházói és kivitelezői részről — sokszor jogosan — felmerült kérdés, miszerint „Muszáj mindent kásni?”, a szakmának megfelelő, tételsorként feltüntetésre kerülendő válaszokat kell adni a közös kulturális javaink megőrzésének érdekében.

Ezen fontos kérdések megválaszolásának érdekében lassan közel egy évtizede folyamatosan készülnek ERD-k. Az ezekhez kapcsolódó munkák, a régészeti lelőhelyek pontos felmérésére irányuló vizsgálatok egész sorát felvonultató, a nagyberuházások tervezéséhez, ütemezéséhez szükséges örökségvédelmi szakanyagok készítését jelentik. Az ilyen formán készülő dokumentumok a beruházások engedélyezési folyamatai során eljáró örökségvédelmi szakhatóság számára is megfelelő szakmai anyagot jelentenek a további régészeti feladatellátások hatósági előírásához.

A jogszabályi definíció értelmében az ERD valamely terület régészeti érintettségének egyértelmű tisztázására, a régészeti örökségi elemekre vonatkozó ismeretek (különösen a lelőhely jellegének, korának, kiterjedésének és intenzitásának) megszerzésére és pontosítására szolgáló, valamint az ebből következően elvégzendő régészeti feladatellátás formájának, idő- és költségvonzatainak meghatározásához hozzájáruló dokumentum. Az elkészítése során leggyakrabban a lelőhely állapotában marandó változással nem járó adatgyűjtésre, terepbejárásra és műszeres lelőhely-, illetve leletfelderítésre, valamint marandó változást jelentő próbafeltárás alkalmazására kerülhet sor.

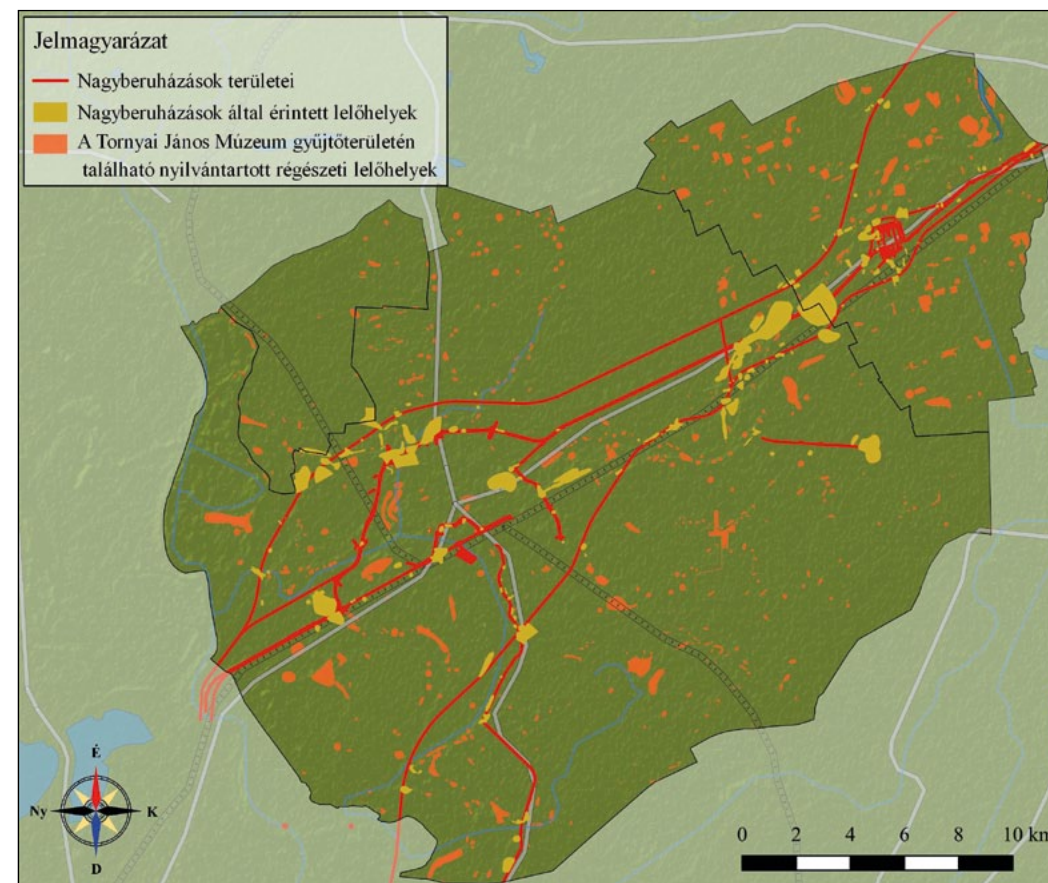
Hódmezővásárhely határában 2014 és 2019 között több beruházás kivitelezése előtt — sokszor még a tervezés fázisában — készült ERD (1. kép).

Az ERD készítésének módja, folyamata

Egy-egy ilyen tanulmány elkészítése többlépcsős, összetett folyamat. Számos beruházás esetében értékes információkat szolgáltat a telekválasztáshoz is, mely egy olyan tervezési fázisban, mikor még csak egy beruházási szándék — legyen az akár egy lakóház építése — fogalmazódott meg, rendkívül hasznos lehet. A számításba kerülő ingatlanok régészeti átvizsgálása hozzásegíthet a döntéshozatalhoz olyan formán, hogy a választás arra a területre esik, ahol alacsonyabb vagy egyáltalán nem várható régészeti érintettség.

Ha a telekvásárlás vagy a helyszín kiválasztása már megtörtént, de a tervezés még nem indult meg, akkor azok elkészítéséhez szintén szolgáltat hasznos örökségvédelmi háttérinformációt egy ERD. Hiszen előfordulhatnak olyan esetek, hogy az alapok lemélyítése helyett más technológia választásával költséghatékonyabbá válik egy beruházás, mintha több 10 000 m² nagyságú területen megtörténne a régészeti feltárás, ahol még a kivitelezés megkezdése előtt a kézi erővel feltárt jelenségek okozta felszíni tagoltság helyreállításáról is gondoskodni szükséges.

Amennyiben egy-egy beruházás helyszíne és a létesítmény kivitelezése kapcsán a komoly földmunkával járó építési technológia is adott és az nem elkerülhető, annyiban is szükséges elkészíteni a dokumentációt, hiszen a régészeti érintettséggel kapcsolatosan a kivitelezés megkezdése előtt további fontos információkat szolgáltat a beruházók számára az örökségvédelmi érintettség kérdéseiben.

1. kép: Hódmezővásárhelyen és a Tornyai János Múzeum gyűjtőterületén végzett nagyberuházások helyszínei 2014–2019 között, és a beruházások által érintett lelőhelyek áttekintő térképe.

Minden lehetséges eshetőségnél egy szakemberekből álló csoportnak szükséges áttanulmányozni a kiválasztásra kerülő területek helyszínrajzát vagy éppen az elkészült terveket. A megfelelő léptékű, koordinátahelyes állományok összevetésre kerülnek a különféle adatbázisokban található régészeti lelőhelyekről rendelkezésünkre álló ismeretekkel. Ez a lépés az úgynevezett adatgyűjtés, az ERD készítésének első állomása. Sok esetben már ebből látható, hogy a továbbiakban milyen jellegű régészeti munkálatokkal kell számolni.

A legáltalánosabban használt adatbázis a központi, országos léptékű, közhiteles lelőhelynyilvántartás, mely jelenleg a Miniszterelnökség gondozása alatt található.¹ Ennek állománya — a jogszabályban meghatározott szakmai jellegű dokumentációs kötelezettségek miatt — folyamatosan változik, legfőképpen gyarapszik. Ezek az állományok tartalmazzák a lelőhelyek szakmai paramétereit, többek között, hogy milyen korszakhoz tartozó, milyen jellegű (település, temető, templom, szórványlelet stb.) a lelőhely és, hogy ki, mikor, milyen régészeti tevékenységet folytatott a területén. Egy másik, szakmai szempontból kevésbé, azonban beruházói vagy szakhatósági eljárás szempontjából jóval jelentősebb adattartalom az érintett ingatlanok helyrajzi számának listája.

¹ Korábban a Kulturális Örökségvédelmi Iroda/Hivatal (KÖI, majd KÖH), Lechner Lajos Tudásközpont, valamint a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ gondozásában volt, majd 2017. január 1-től a Miniszterelnökség felügyelete alá került.

Az adatgyűjtés munkafolyamatában áttekintésre kerülnek a múzeumokban található, adott területre vonatkozó nyilvántartott adatok, melyek között sok esetben találhatóak olyan információk, melyek még a közhiteles adatbázisban nem kerültek rögzítésre az adatbevitel folyamatai miatt.

Mindezek mellett korunk technikai fejlettsége újabb és újabb lehetőségeket ad az íróasztalok előtt, monitorok mögött dolgozó régészek számára. Újabb potenciális lelőhelyek felfedezése érdekében manapság elegendő egy-egy internetes böngészőoldalon keresgélgni, hogy műholdfelvételeken, archív térképeken vagy légifotókon olyan jelenségeket lehessen felfedezni, melyek valószínűleg emberi beavatkozások során létrehozott emlékek lehetnek. A terepi azonosítás és vizsgálat azonban ezekben az esetekben sem nélkülözhető vagy pótolható.

Az adatgyűjtés elvégzésével és a helyszínrajzok, tervek áttekintésével meghatározásra kerül, hogy milyen további terepi vizsgálaton alapuló értékölmerő munkákat lesz szükséges elvégezni a tanulmány elkészítéséhez.

A gyakorlati tapasztalatok alapján a jogszabályban is meghatározott legegyszerűbb, legkisebb költség és idővonzattal járó, az örökségi elemek állapotában maradandó változást nem okozó régészeti feltárási módszer a terepbejárás. Annak nevezhető minden olyan felszínen végzett, megfelelően dokumentált kutatás, terepi adatgyűjtés, amely a régészeti örökség nem ismert elemének felfedezésére vagy a már korábban ismertté vált régészeti lelőhely állapotának ellenőrzésére, illetve azonosítására irányul. A lelőhely állapotában minimális változást a felszíni leletek összegyűjtése okozhat.

A munka módszere viszonylag egyszerű. A szántott, boronált vagy egyéb módon megművelt földön egymástól 5–20 méter távolságban felsorakozik néhány szakember és a földet vizsgálva végigsétál rajta (2. kép 1). Mindeközben begyűjti és lehetőség szerint minimum egy kézi GPS készülék segítségével rögzíti a tárgyak előkerülési helyét és a bejárás útvonalát (2. kép 2). Ezen információk felhasználásával az ERD-hez és a szakmai dokumentációhoz több térképkiadványt is készíthet egy-egy részterületről (3. kép). Az előkerülő régészeti leletek terepbejárások alkalmával — a legtöbb esetben — kerámiatöredékek, melyeket a korabeli kultúrrétegekből a talajművelés hozott a felszínre (2. kép 3). Az ilyen leletek előfordulása jó eséllyel egy korabeli — már egyéb felszíni nyommal nem rendelkező — települést körvonalaznak.

A terepbejárások alkalmával előkerülő kerámialeletek rendkívül fontosak a lelőhely kormeghatározása szempontjából. Viszonylag egyszerűen, gyakran helyi nyersanyagból előállítható, a hétköznapi életben fogyasztó eszköznek számít, de jellegzetes technikai jegyek és díszítőmotívumok alapján időrendileg jól besorolható tárgytípust jelentenek. A régészeti lelőhelyeken nagy tömegben előfordulnak, az ott élt népesség életmódjáról szakértő szemeknek számos információt elárulnak. Sok esetben bizonyos technikai jegyek (például korongolt, kézzel formált, soványítóanyag típusa, égetés módja) lehetővé teszik az egészen kis töredékek viszonylag biztos időrendi besorolását (2. kép 4), mely egyben a lelőhelyének korát is viszonylag jól körvonalazza.

Terepbejárásokat a Hódmezővásárhely környékén létesített nagyberuházások esetében szinte valamennyi helyszínen végeztünk (1. kép). Kivételt képez ez alól néhány olyan beruházás, ahol a vizsgálatok elvégzése a területek jelen kori beépítettsége okán nem volt kivitelezhető. Ilyenek például a város belterületi részei, melyeket esetünkben például a tram-train vagy a Bethlen Gábor Református Gimnázium felújítása érintett.

A beruházások jellegétől függően a terepbejárásokon kívül a legtöbb esetben érdemes további, roncsolásmentes, a lelőhely állapotában változást nem okozó (úgynevezett nondestruktív) vizsgálatok elvégzése. Kiváltképpen igaz ez a zöldmezős, jelenleg beépítetlen részekben elhelyezkedő területekre. Ez napjainkra egyre szélesebb palettán mozgó, komoly műszeres technikát és tudást felvonultató vizsgálatoktól elkezdve az egyszerűbb műszerezettségű igénylő eszközök felhasználásáig terjedően sokféle eljárást magában foglal.

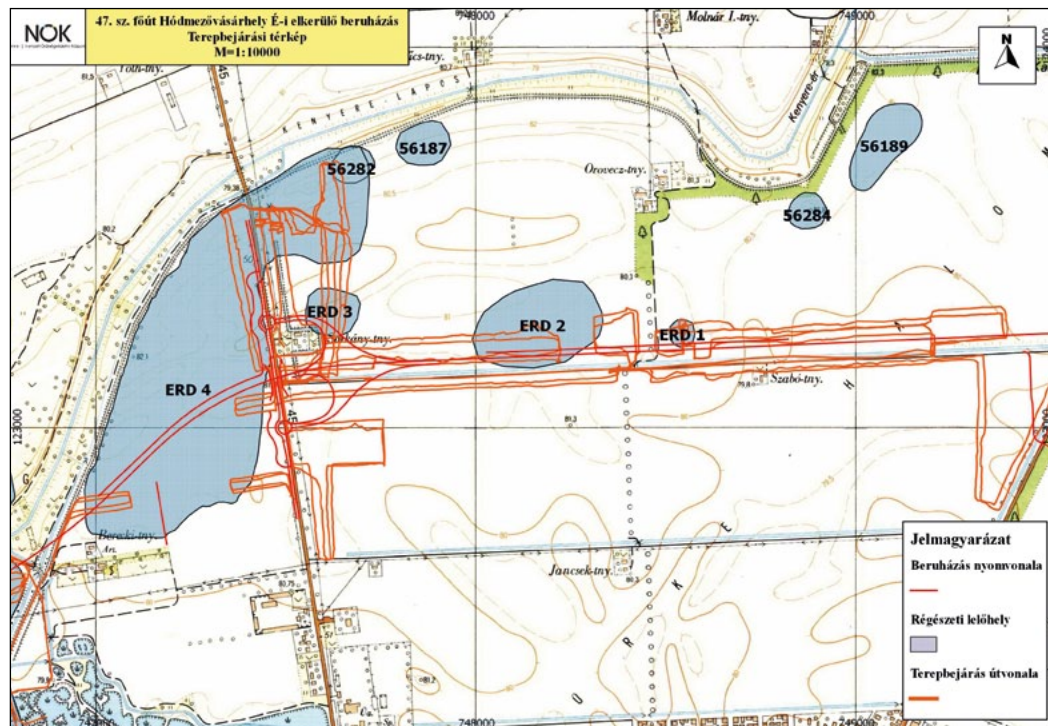

2. kép: 1: Terepbejárás egy dél-alföldi szántón. 2: A terepbejárás eredményeinek helyszíni dokumentálása. Adatrögzítés kézi GPS készülékkel és papír alapon, manuálisan. 3: Terepbejáráson előkerülő leletek helyszíni fotós dokumentálása. 4: Terepbejáráson általánosan előforduló leletek az elsődleges tisztítás után.

Régészeti lelőhelyek felderítésére és felmérésére használható akár egy néhány tízezer forint értékű drón, melyről a szántóföldi, sarjadó növénytakaróról készített fotókat tanulmányozva a gyakorlott szem érdekes elváltozásokat észlelhet, melyek minden esetben valamilyen más talajösszetételről árulkodnak. Ugyan ezen növényzetben bekövetkező elváltozások tanulmányozhatóak komolyabb repülőgépekkel végrehajtott utazások és fotózások alkalmával is, csak kissé költségesebb, de nagyobb hatótávolságot átívelő módon.

A távérzékeléses eljárásoknak további komolyabb formái is léteznek, melyek a felszínen megfigyelhető elváltozásokat lézeres vagy hőérzékelő eljárásokkal mérhetik fel. A felmérések eredményei legtöbbször kiválóan használhatóak a régészet számára is.

Az ERD-k készítéséhez általánosan használt műszeres lelőhelyfelmérések egy következő csoportját azon vizsgálatok képezik, melyek a talaj összetételének fizikai jellemzői alapján kapott jeleket mérik. Ezeket összefoglalóan geofizikai vizsgálatoknak nevezzük. Ilyen vizsgálati eljárás lehet az archaeomágneses mérés, talajradar vagy a talajellenállás (gradiométeres) mérése. Ezek mindegyike, különféle fizikai eljárások segítségével azt érzékeli, hogy a talajban található e valamilyen jellegű elváltozás, melyet vélhetően az emberi kéz okozta beásások, illetve azoknak visszatöltődései — amely

3. kép: Az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspartja közelében végzett terepbejárások dokumentációs térképe.

akár adott esetben épített kő- vagy téglafalak is — lehetnek. Az érzékelések elve minden esetben máson alapul. Míg az archaeomágneses mérés a talajban lévő vas szemcsék mágneses polaritásainak jeleit méri, addig a talajradar a vizsgált föld szerkezeti összetételéből ad mérhető jeleket a kibocsátott radarhullámok segítségével, míg a talajellenállás mérő az egyes anyagszerkezetek eltérő elektromos vezetési képességeit tudja mérhető jelek formájában visszaadni. Ezen elváltozások méréséhez komoly eszközpark, a mért jelek értelmezéséhez és megfelelő feldolgozásához pedig megfelelően komoly szintű geofizikai ismeret szükséges.

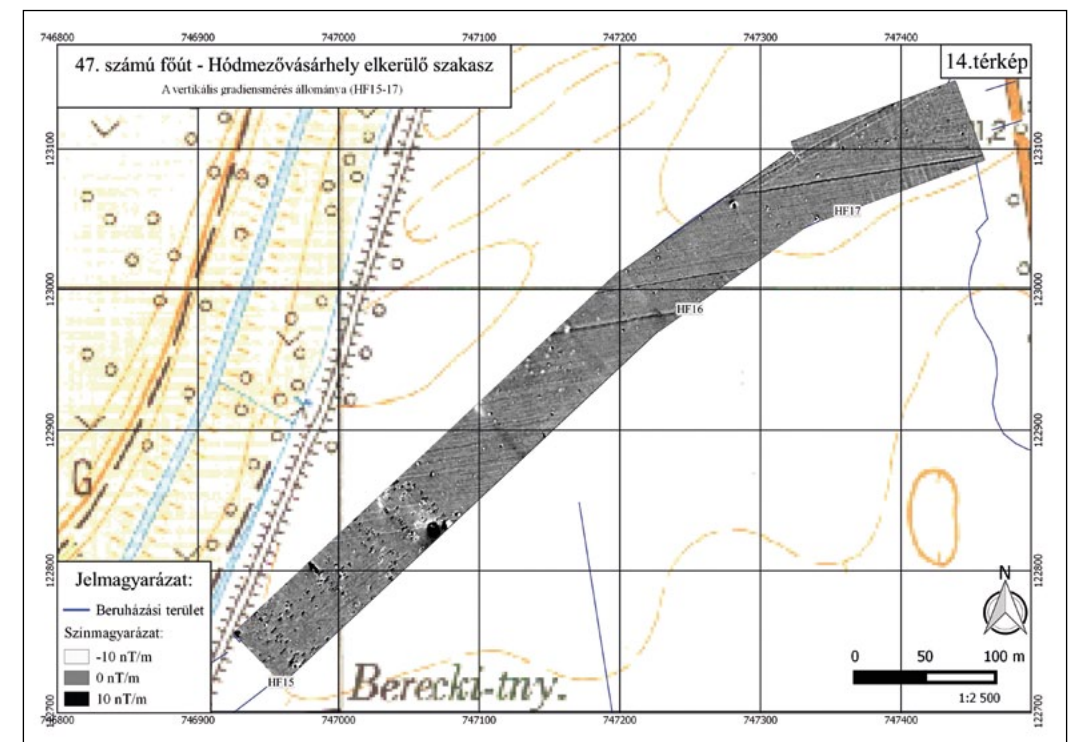
A vizsgálatok eredményességét a vizsgálati területek jellege erőteljesen befolyásolja. Egy modern, erőteljes vastartalmú szennyezettséggel rendelkező, feltöltött terület egy „zajos” értelmezhetetlen képet fog adni, addig egy megfelelő talajtani adottságokkal rendelkező, a mezőgazdasági művelés által sem bolygatott, évszázadok óta például legelőként hasznosított, egyenletes terepadottságú legelőn akár egy rejtve lévő falu utcaszerkezetei és telekhatárai is szabályosan kirajzolódhatnak a mérési állomások megfelelően értelmezett képén.

Ilyen geofizikai vizsgálatok elvégzésére kerülhetett sor a Hódmezővásárhely északi és keleti elkerülő út lelőhelyeinek jelentős részén (4. kép). A geofizikai vizsgálatok közül az archaeomágneses felmérések eredményeseknek bizonyultak melyet a későbbi próbafeltárások is mind igazoltak (5–6. kép).

A geofizikai mérések előnyös tulajdonságai között tüntethető fel, hogy viszonylag gyorsan nagy felületek felmérése és átvizsgálása megoldható, úgy hogy a lelőhely állapotában maradandó változás nem következik be. Néhány hátrányos tulajdonsága között azonban szükséges megemlíteni azt, hogy a jelzett elváltozások mai felszíntől számított pontos mélységét, valamint egy ettől is fontosabb dolgot, a jelenségek időrendi besorolását egyáltalán nem képes megadni. Ezen szakmai kérdések a

4. kép: Archaeomágneses geofizikai felmérés terepi kivitelezése egy terepbejárással nem kutatható felületen.

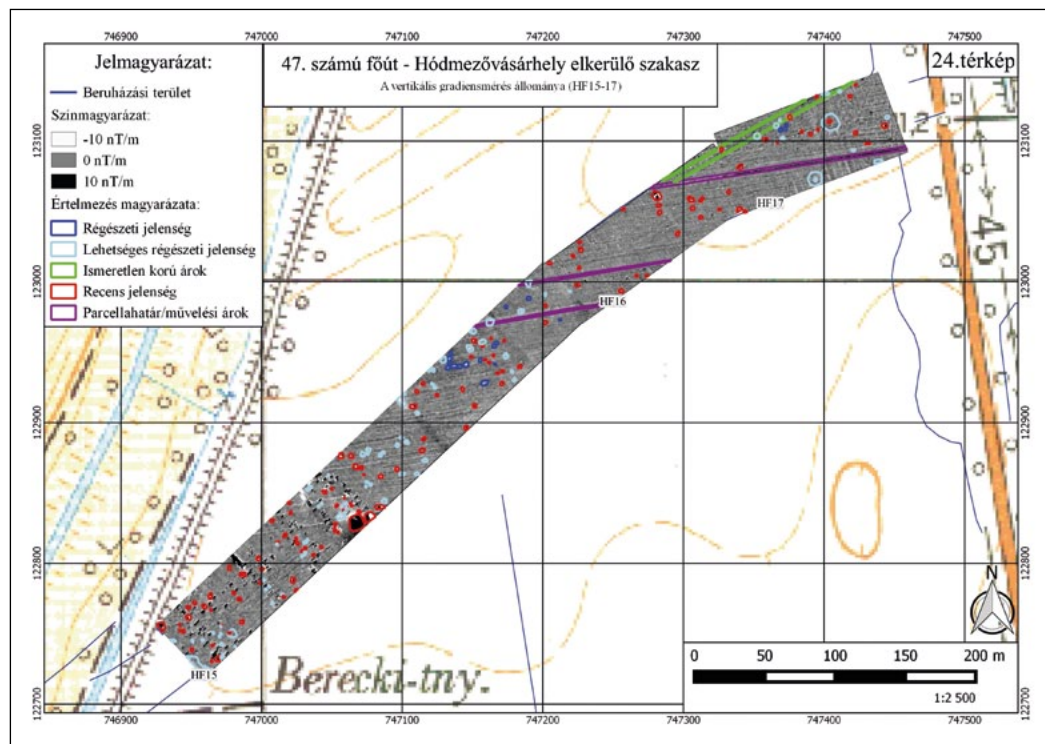

5. kép: Az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspartja közelében végzett geofizikai felmérések nyers adatainak térképi ábrázolása.

beruházások szempontjából nagyon lényeges paraméterek, ugyanis biztos nem mindegy például, hogy egy mérési ábrán rajzolódó árokrendszer képe esetleg római kori vagy talán a modern korra keltezhető csatornázás emlékeit képezik. Továbbá bizonyos építkezések esetében az is rendkívül fontos paraméter, hogy az adott jelenség milyen mélységben jelentkezik a megelőző feltárások módszereinek megfelelő módon (nem rétegtani szintkövetéses feltárásnak megfelelő módon!). Azaz, milyen mélységű földmunkával fog járni az alapozás, az a geofizikai mérésen látható elváltozást fogja veszélyeztetni vagy sem.

Mindezek mellett szükséges tisztában lenni azzal, hogy a terepbejárásokhoz és bármilyen távérzékelős és műszeres lelőhelyfelméréshez hasonlóan a geofizikai vizsgálatoknak is meg vannak azon korlátai, melyek leküzdése jelen technikai ismereteink mellett nem lehetséges. Számos esetben tapasztalható — és ez Hódmezővásárhely környékére szerencsére nem igaz —, hogy a talaj szerkezeti összetételének köszönhetően korábbi, már akár szemmel is látható beásások nem mutatnak változást a mérési képeken. Ez főként jellemző a homokos talajösszetételek esetében. A jelenség oka pontosan nem magyarázható. Ugyanúgy, mint ahogyan az sem, hogy a viszonylag rövid ideig nyitva álló sírgödrök beásásait sem tudja minden esetben egyik mérési módszer sem jelezni, mely annyit jelent, hogy Hódmezővásárhely környékén is főként a korábbi települések nyomai mutathatóak ki a műszeres felmérések során, a temetők nem. Kivételt képez ez alól a szarmata temetők azon csoportja, ahol a sírok egy részét árokkal kerítették. Ezen árok valószínűleg hosszabb ideig állhattak nyitva, ezért mérési állományokon — a legtöbb esetben — jól kirajzolódnak.

A műszeres lelőhelyfelmérések korlátjaiként felmerülő kérdések vizsgálatára további kutatási módszerek alkalmazása használható. Ezen eljárások a lelőhely állapotában már maradandó változásokat okoznak, kisebb vagy nagyobb méretű földmunkákkal járnak együtt.

6. kép: Az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspartja közelében végzett geofizikai felmérések adatainak értelmezett térképe.

7. kép: Próbafeltárás kezdete egy „derűs” téli reggelen.

Az ilyen jellegű roncsolásos vizsgálatok (úgynevezett destruktív) egyik legáltalánosabb és legeredményesebb módszere a próbafeltárás (7. kép). A jogszabály által meghatározott értelemben próbafeltárásnak nevezhető az a lelőhelyek állapotában maradandó változással járó feltáró és dokumentáló munka, amely a régészeti érdekű területek régészeti érintettségének megállapítását, a régészeti lelőhelyek állapotának felmérését, jellegének, térbeli kiterjedésének és rétegsorainak megállapítását hivatott tisztázni. Próbafeltárásokat sok esetben az ismert lelőhelyen kívüli területeken is végzünk a régészeti kockázatok minél alaposabb felmérése érdekében.

Az ERD keretében végzett próbafeltárások célja a további, beruházás előtt elvégzendő régészeti munkálatok — a megelőző feltárások — minél pontosabb meghatározása. Azaz, gyakorlatilag ezzel a módszerrel adhatóak válaszok a fentebb említett roncsolásmentes vizsgálatok által nem megválaszolható, fontos szakmai és beruházói oldalról feltett kérdésekre. Mégpedig, hogy a geofizikai vizsgálatok vagy más távérzékelési módszerek során észlelt elváltozások valóban régészeti korúak vagy sem. Illetve, hogy a beruházás során tervezett, földmunkával járó változtatások milyen mértékben veszélyeztetik a talajműveléssel már részben elpusztult lelőhely eddig még érintetlen mélységben fekvő részeit. Továbbá, hogy ezek az érintetlen rétegsorok pontosan milyen mélységben jelentkeznek.

Ez utóbbi, napjainkra rendkívül fontos adattá és információvá vált, hiszen már útépitések alkalmával is bevett módon alkalmazott szokás, hogy nem feltétlenül szükséges az alapozáshoz az altalajig kitermelni a földet, hanem különféle stabilizációs eljárásokkal kialakítható megfelelő teherhordó réteg a magasabb szervesanyag tartalmú, talajművelés által jelentősen bolygatott rétegekre is. Ezeken a szinteken a régészeti lelőhelyek megfelelő módon nem minden esetben észlelhetők. Ez szakmai szempontból annyit jelent, hogy az ilyen kivitelezési technológiával épített létesítmények alatt, megfelelő mélységben elhelyezkedő, még bolygatatlan lelőhelyrészek érintetlenül maradnak, azokat az építkezés nem fogja tönkretenni. Ezzel gyakorlatilag az örökségvédelmi törvényben — beruházói igények óhajára — is megfogalmazott elfedés esete kerülhet kivitelezésre. Ez természetesen szakmai szempontból nem a legjobb megoldás, hiszen tudjuk jól, hogy ha valahová megépítenek egy gyorsforgalmi utat vagy egyéb más létesítményt, akkor az várhatóan a több évtizedig vagy

akár évszázadokig ott fog maradni, az alatta elhelyezkedő lelőhelyrészek feltárása nem valósulhat meg. Más szemszögből, beruházói oldalról, a kérdéskörre tekintve viszont azt láthatjuk, hogy a mélyebb talajrétegekben elhelyezkedő lelőhelyrészek feltárása sok esetben aránytalanul megnövelné a kivitelezéshez szükséges földmunkák méretét. Hiszen a feltárással érintett részekben egyrészt sokszor a kivitelezési mélységtől számítva kétszer vagy háromszor is mélyebbre volna szükséges ásni a lelőhely feltárása érdekében, másrészt ilyen esetekben a kivitelezés megfelelő síkjának visszanyerése érdekében helyre is kell állítani megfelelő állagú és összetételű talajszerkezettel a feltárás utáni, régészek által „felforgatott” felszínt. Ezért, mint egy kompromisszumos eljárásnak alkalmazott megoldásként sok esetben megvalósul az egyes lelőhelyrészek elfedése. Az elfedéssel megóvható lelőhelyrészek meghatározásának és az örökségvédelmi kockázatok minimalizálásának érdekében minden beruházás esetében szükséges volna megfelelő méretű keresztmetszeteket kapni a területek régészeti lelőhelyeket is magában foglaló rétegrendjéről. Ezek — mindenféle műszeres felmérést felvonultató lelőhely azonosító módszerek ellenére — nagymértékű földmunkával járó beruházások esetében próbafeltárások elvégzésével valósíthatók meg. Ezek gyakorlati kivitelezése (területszerzés elvégzése, építmények eltávolítása, szilárd burkolat felbontása, növényzet letakarítása, lőszementesítés elvégzése stb.) bonyolult és ebből kifolyólag költségvonzata is magas. Azonban régészeti érintettségről, annak várható kockázatairól bizonyos beruházások esetében biztosat mondani csak ezek alapján lehet.

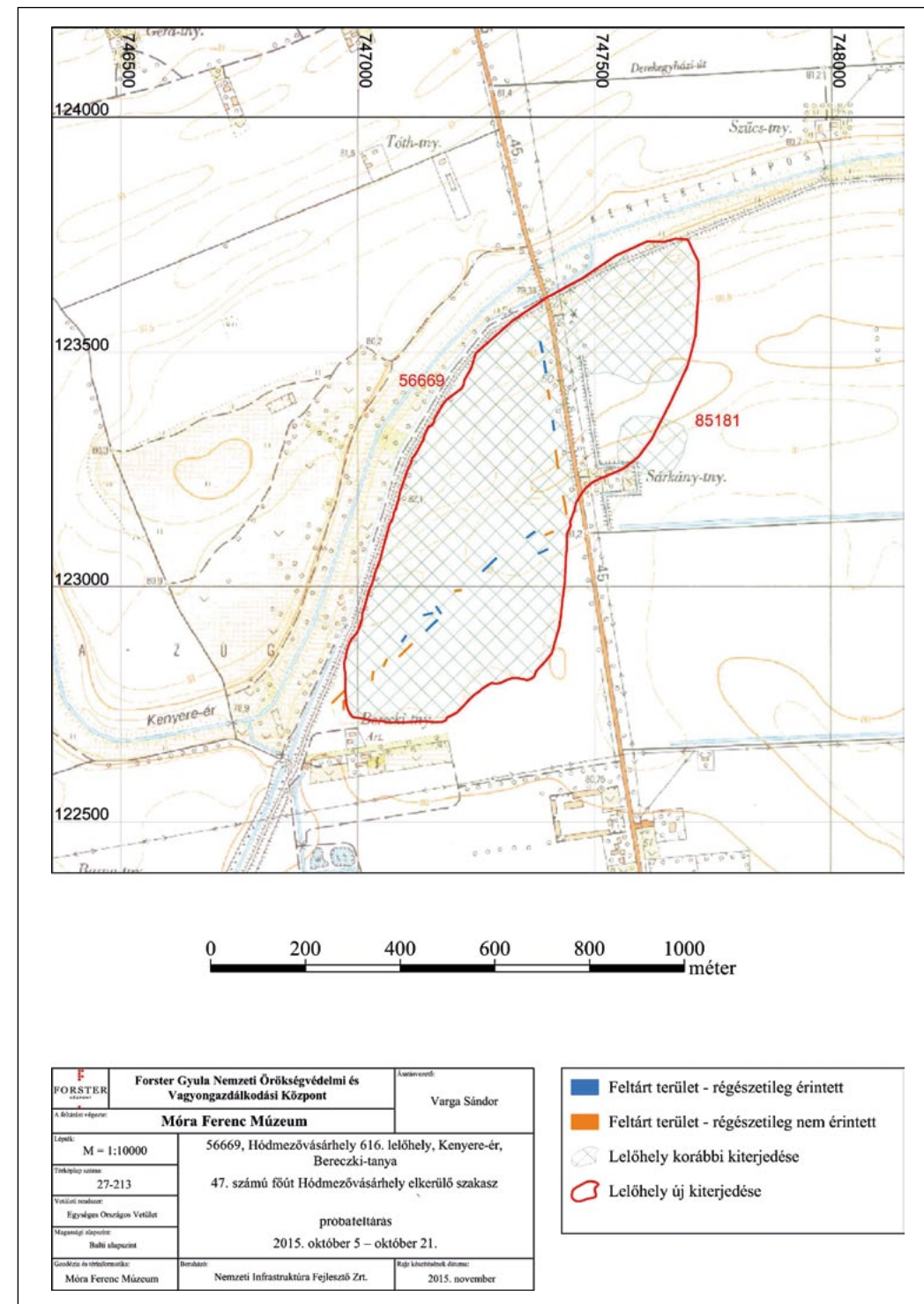
Mindezek mellett a próbafeltárások alkalmasak arra, hogy olyan jellegű lelőhelyrészekről információt szerezzünk, melyek a felszínen kevés emlékekkel jelentkeznek és terepbejárások során nem azonosíthatók, de tudjuk jól, hogy a településekhez minden esetben kapcsolódnak már az őskor korai fázisától elkezdődően. Ezek a lelőhelyek vagy lelőhelyrészek a már fentebb is említett temetők. Az ilyen lelőhelyeket a legtöbb esetben a műszeres felmérések sem mutatják ki, azok jelenlétéről, pontos elhelyezkedéséről, kiterjedéséről csak a megfelelő mértékű próbafeltárásokkal kaphatunk értékelhető képet.

Az elmúlt években a Hódmezővásárhely környékén történt nagyberuházások során több ezer négyzetméternyi kutatóárok került megnyitásra (8. kép). Ezek alapján került meghatározásra, hogy például az északi és keleti elkerülő út esetében mely lelőhelyrészek kerültek teljes egészében feltárára, vagy mely szakaszok esetében volt megvalósítható és indokolt gyakorlatban — nem jogszabályi értelemben — az elfedés kivitelezése (9. kép). A próbafeltárások eredményeinek dokumentálása és adatrögzítésben lelőhelyenként és kutatási helyszínenként szintén több térképkivágaton történik meg az ERD-ben (8–9. kép).

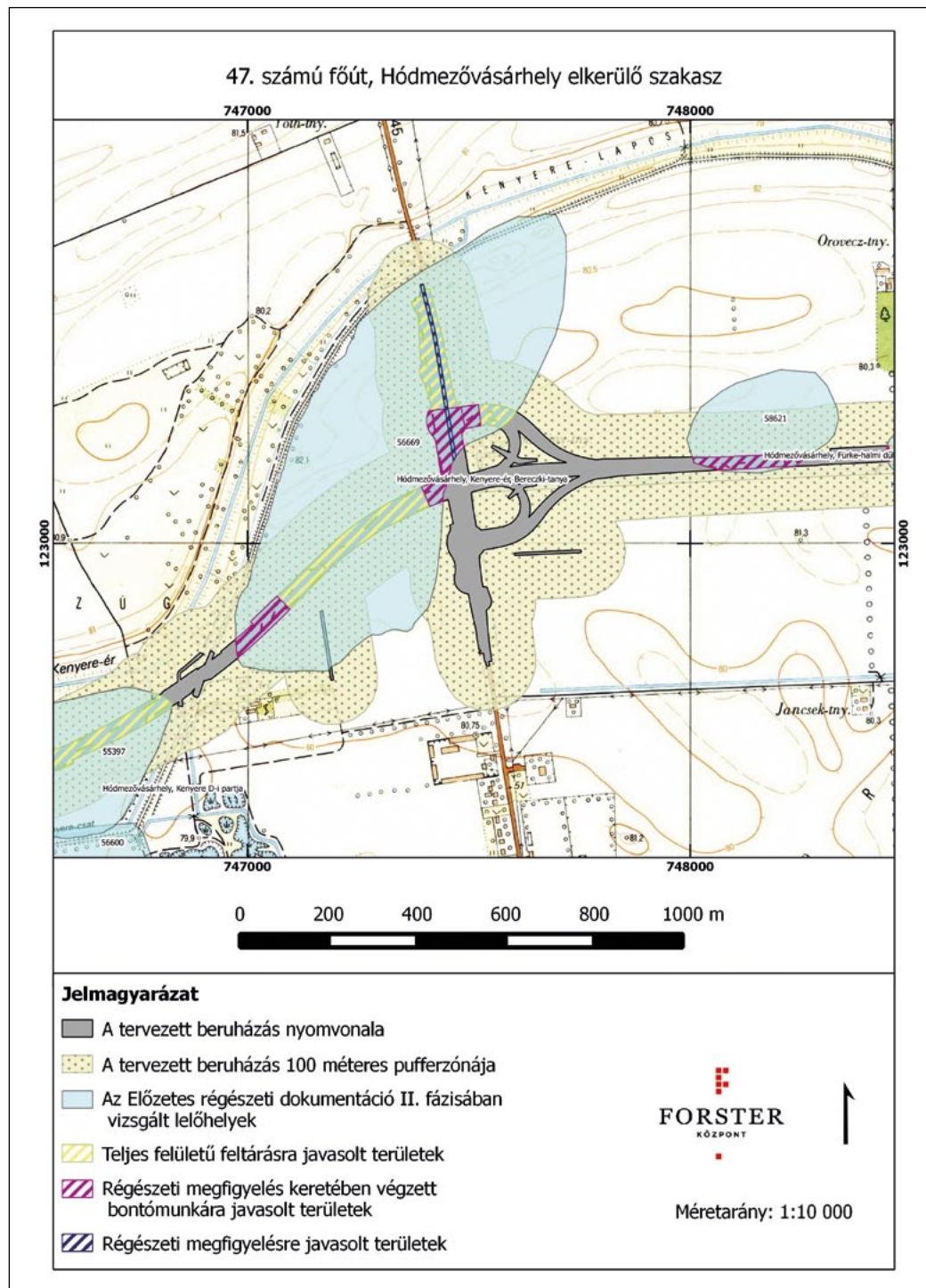
A próbafeltárások eredményeként új, eddig más módszerekkel nem kutatható területeken került elő eddig ismeretlen lelőhelyrész, például a tram-train beruházás nyomvonalán a mai Nagyállomáshoz közel eső, jelenleg is főként beépített területen. Próbakutatások eredményeként több esetben bebizonyosodhatott, hogy korábban különálló egységekként kezelt lelőhelyek a felszíni nyomot napjainkra nem hagyó, de a feltárások során előkerülő jelenségcsoportok alapján összetartozónak tekinthetők. Mint ahogyan ez történt az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspártján elhelyezkedő lelőhelyekkel vagy éppen a keleti elkerülő út nyomvonalán található Aranyág lelőhely nyugati részeivel is (12. kép).

Amint az látható, a számos kutatási és feltárási módszert felvonultató lelőhely felderítési folyamat egy-egy beruházás helyszínét — a jogszabályban meghatározott keretek között — viszonylag alaposan át szokta vizsgálni, melynek eredményeként általában a valóságot megközelítő módon sikerül javaslatot készíteni arról, hogy az építkezés megkezdése előtt vagy az építkezés alatt mekkora területen, milyen további feltárási módszerek ellátására lehet szükség.² Természetesen egyrészt

² Fontos hangsúlyozni, hogy az ERD-k csak javaslatértékelési anyagok, melyek alapján a döntéshozó szerv, azaz Hódmezővásárhely esetében a Csongrád Megyei Kormányhivatal, Szeged Járási Hivatal, Hatósági Főosztály 2., Építésügyi és Örökségvédelmi Osztály, azaz röviden az Örökségvédelmi Szakhatóság írja elő az ellátni szükséges régészeti feladatokat.

8. kép: Próbafeltárás eredményeinek térképi ábrázolása az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspártja közelében.

9. kép: A több vizsgálati módszer felhasználásával (terepbejárás, geofizikai felmérés, próbafeltárás) meghatározott további örökségvédelmi munkálatok javaslatait ábrázoló térkép az északi elkerülő út nyomvonalán, a Kenyere-ér magaspartja közelében.

a jogszabály szabta, sokszor szűkös keretek miatt,³ másrészt a régi korok emberének esetenként kiszámíthatatlan felbukkanásának szeszéje okán természetesen mindig számolni kell újabb, előre nem prognosztizálható módon, például az előkészítő munkafázisban nem vizsgálható területeken (például jelentősen beépített részekben) újabb lelőhelyek vagy régészeti emlékek előfordulásával. Ez az, amiért a jogszabályban is meghatározott módon minden nagyberuházás ismert régészeti lelőhelyein kívül eső részén szükséges a régészeti megfigyelés ellátásának folyamatos biztosítása a földmunkával járó változtatások végrehajtása alkalmával. Hódmezővásárhely esetében erre ékes és eredményes példaként említhetők az északi elkerülő út vagy a tram-train beruházások helyszínein

1

2

3

4

10. kép: 1: Építkezés alatti feltárási „szelvény”. Régészeti bontómunka kivitelezése az északi elkerülő út nyomvonalán, a Mindszenti úton. 2: Építkezés alatti feltárási „szelvény”. Régészeti bontómunka kivitelezése az északi elkerülő út nyomvonalán, a Szentesi úton. 3: Építkezés alatt feltárt szarmata temetkezés a Szentesi út nyomvonalán. 4: Építkezés alatt feltárt szarmata gödör fényképes dokumentálása a Szentesi út nyomvonalán elhelyezkedő csapadékvíz-elvezető árokban.

³ Az ERD elkészítésére a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 23/F § (8) pontja alapján a beruházás teljes bekerülési költségének 0,35%-át, majd a további régészeti feladatokra az 1%-át szükséges ráfordítani, kivéve, ha a beruházó ennél magasabb összeg megfizetését vállalja. Kisebbségi költségű, nagy területeket érintő nagyberuházások esetében sajnos nem minden esetben bizonyul elegendőnek ez az összeg annak érdekében, hogy egy megfelelő, próbafeltáráson és műszeres lelőhely-felderítésen alapuló ERD készüljön.

1

2

11. kép: 1: Építkezés alatt feltárt ló csontváza az északi elkerülő nyomvonalán. 2: Építkezés alatt feltárt szarmata terménytároló verem bontása a mindszei út nyomvonalán.

végzett régészeti megfigyelések, melyek alkalmával számos esetben sor került régészeti bontómunka elvégzésére (10. kép 1–4, 11. kép 1–2).

Az ERD-t készítő szerv

A módszerek rövid ismertetése mellett annak érdekében, hogy a bevezetésben is említett, a jogszabály által kijelölt örökségvédelmi szerv, a Várkapitányság NZrt. szerepére rávilágítsunk, fontos szót ejteni arról is, hogyan alakult ki a mára viszonylag részletes eljárással készülő ERD-k összeállításának rendszere. A fentebb leírt beruházói igényekre a szakma által adott válaszként az örökségvédelmi jogszabály 2011-től írja elő az ERD készítésének kötelezettségét a nagyberuházások esetében.⁴ A kezdeti időkben, a korábbi évtizedekben a hatástanulmányok készítése során szerzett szakmai tapasztalatok alapján a megyei hatókörű múzeumok készítették azokat. Majd ezek után részben a kapacitások hiánya, részben olyan beruházói igények miatt, hogy a több megyén átívelő projektek esetében (például: autópályák, vasútfejlesztések, tranzit gázvezetékek) egy, országos hatáskörű intézmény legyen, aki a gyakorlati munkát és annak koordinálását elvégzi, a Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelmi Központjához (MNM–NÖK) került a feladat elvégzésének fő szerepe. Itt alakult ki 2012–2014 során az ERD-k készítésére vonatkozó, külsős szemlélként sokszor bonyolultnak tűnő, a jogszabályi kötelezettségeknek és a beruházói igényeknek megfelelő adatsorokat tartalmazó részletes szakmai protokoll, mely kisebb-nagyobb finomításokkal napjainkban is használatban van. Az örökségvédelmi rendszer 2014-ben történt átalakítása után az ERD készítés 2015-től egy új országos csúcsszervhez, a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központhoz (Forster Központ) került. E szervezet megszűnése után, 2017 év elejétől a feladat a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. (Budavári Kft.) gondozása — mint jogszabályban kijelölt örökségvédelmi szerv — alá tagozódott egészen 2019 év elejéig. Ekkor a feladatkört a Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt. (Várkapitányság NZrt.) vette át és végzi jelenleg is a menet közben jogszabály által ráruházott egyéb örökségvédelmi koordinációs feladatok mellett.

⁴ Annak meghatározása, hogy egy beruházás mikortól számít nagyberuházásnak több alkalommal változott. A jelenleg aktuális meghatározás a tanulmány végén szereplő Fogalomtárban megtalálható.

Ezek a változások Hódmezővásárhely vonatkozásában, a gyakorlatban annyit jelentenek, hogy a Tornyai János Múzeumnak a 2007-ben Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (KÖSZ) néven létrehozott, országos feladatellátással bíró régészeti csúcsszerv (megszűnt 2010-ben) Dél-Alföldi Regionális Irodájában 2008–2009 során kialakult, főként régészekből álló szakmai stábbal — a folyamatos intézményi változások ellenére — egy jól működő munkakapcsolata alakulhatott ki, mely a napjainkban is zajló nagyberuházások során elvégzendő régészeti munkálatok, vagy éppen ismeretterjesztő előadások alkalmával is gyümölcsözők.

Az elmúlt szűk egy évtizedben Hódmezővásárhely környékén létesített nagyberuházások esetében a fent említett régészeti csúcsszervek mind az előkészítő, mind a megelőző jellegű feltárások esetében kapacitása erejéig aktívan részt vettek. Azonban a gyakorlati terepi munka oroszlánrészét természetesen az esetek jelentős részében a Tornyai János Múzeum, valamint a szegedi Móra Ferenc Múzeum és az általuk bevont régészeti és geodéziai szolgáltató szervezetek végezték el és remélhetően végzik azt a további évek során is.

Az ERD-k eredményei Hódmezővásárhely térségében (2014–2019)

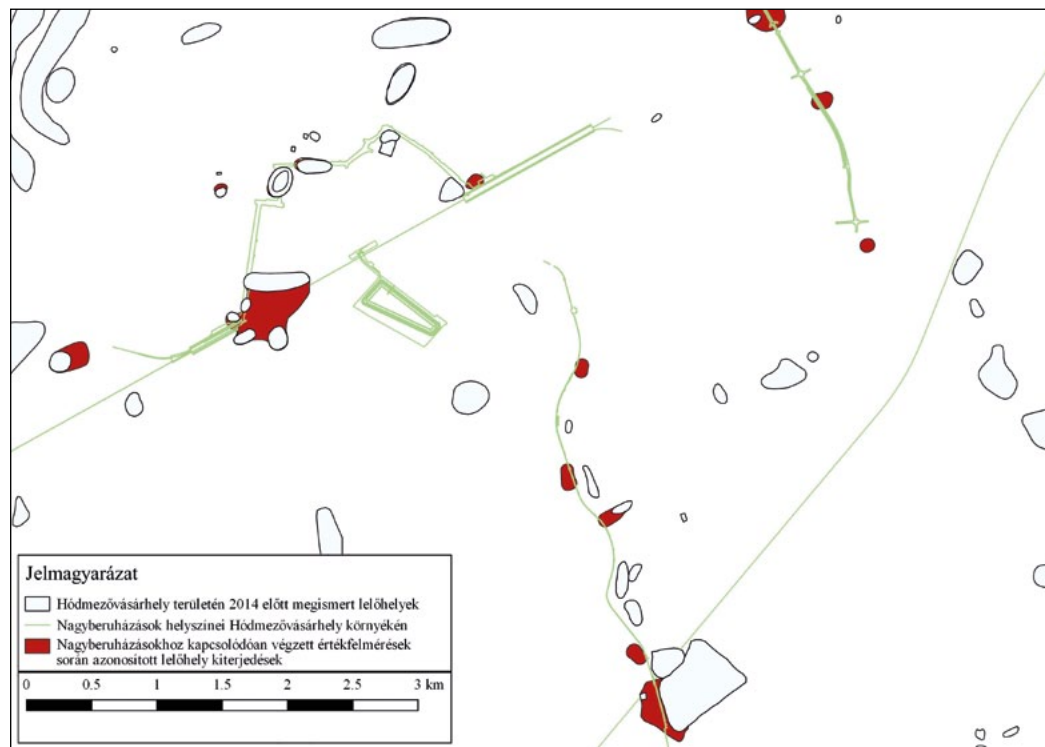
Az elmúlt 5 évben Hódmezővásárhelyen és a Tornyai János Múzeum gyűjtőterületén közel 20 nagyberuházás valósult meg vagy van folyamatban (1. kép; 1. táblázat). Ezeknek területén és nyomvonalán minden esetben megtörtént a régészeti feladatellátás. Kezddő lépésként az ERD elkészítésével, majd azt követően a — sokszor sajtóhírekben is nyomon követhető — megelőző feltárásokkal.

ERD-k készítésének keretében tárgyi időszakban mintegy 230 lelőhelyen került sor értékvizsgálásra. Ennek jelentős részét a térképészeti és adattári források áttekintéséből álló adatgyűjtés érintette (135 lelőhely), míg kisebb hányadán komolyabb, terepi értékvizsgálás is történt (95 lelőhely). A beruházások helyszínén elvégzett terepi vizsgálatok során — a bevezetésben is feltett kérdésre is válaszként adhatóan — a tapasztalat az volt, hogy 95 lelőhely közül 14 újonnan került elő (!), amely a beruházások nyomvonalán eddig ismertté vált lelőhelyek 15%-át jelenti. Mindezek mellett a terepi értékvizsgálat zónájába eső örökségi elemek esetében további 40 helyszínen a régészeti lelőhelyek téradatainak változása is dokumentálható volt. Ez utóbbiaknál több alakommal volt tapasztalható, hogy az eddig ismert lelőhely kiterjedése növekedett, olyan mértékben, hogy a korábban különállónak vélt, közelben található másik lelőhellyel bebizonyosodhatott összetartozása (12. kép). A nagyberuházásokhoz kapcsolódó vizsgálatok során előkerült lelőhelyek a Tornyai János Múzeum gyűjtőkörébe tartozó összes lelőhely 1,6%-át képezik.⁵ Ez ugyan nem nagy szám, de a vizsgálati területek térképére pillantva szembeötlő, hogy a „mintavételi keresztaszvénnyek” szintén csak töredékét fedik le a gyűjtőterület teljes egészének (1. kép).

E rövid, statisztikai áttekintés jól példázza, hogy az úgynevezett ERD-ket készítő, jelenleg a Várkapitányság NZrt. berkein belül működő, lelkes, főként régészekből álló szakmai csapat munkájára miért is van szükség.

Végezetül és összefoglalóan elmondható, hogy a nagyberuházásokat nyomon kísérő régészeti feltárások számos értékes, kiemelkedő és pótolhatatlan jelentőségű szakmai eredménnyel gazdagították régészeti és ezzel történeti ismereteinket Hódmezővásárhelyről és tágabb környezetéről. Mindezek jól példázzák, hogy a régészeti szakszolgálat ellátása egy-egy beruházás előtt nem csak a szükséges nyűgös plusz feladatot jelenti, hanem annál jóval többet. Jól szervezett és megfelelően előkészített beruházások esetében, építkezés alatt, nem hátráltató tényezőt jelent a régészeti feltárások sora, hanem egy olyan feladatot, mely a közös, unokáink számára is megismerhető, kulturális örökségünk megőrzését és feltárását szolgálja.

⁵ A közhiteles lelőhely nyilvántartás adatai szerint Csongrád megyéből összesen 6333 lelőhely ismert, melyből a Tornyai János Múzeum gyűjtőterületén jelenleg 888 található (Hódmezővásárhely: 639, Székkutas: 196, Mártély: 53). Ezeknek száma a további terepi kutatások eredményei alapján folyamatosan változhat.

12. kép: ERD készítéséhez kapcsolódó értékmérési munkák során tapasztalt lelőhelyváltozások néhány példája Hódmezővásárhely környéki nagyberuházások helyszínein.

Fogalomtár⁶

Kulturális javak: az élettelen és élő természet keletkezésének, fejlődésének, az emberiség, a magyar nemzet, Magyarország történelmének kiemelkedő és jellemző tárgyi, képi, hangrögzített, írásos emlékei és egyéb bizonyítékai — az ingatlanok kivételével —, valamint a művészeti alkotások.

Kulturális örökség elemei: a régészeti örökség, a hadtörténelmi örökség régészeti módszerekkel kutatható elemei, a műemléki értékek, a nemzeti emlékhely, a kiemelt nemzeti emlékhely és annak jogszabály szerinti településkép-védelmi környezete, valamint a kulturális javak.

Régészeti örökség: az emberi létnek a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyoma, amely segít megismerni az egyetemes kultúrát, az emberiség történetét, kapcsolatát környezetével, valamint hozzájárul az ország területén élt népek és a nemzet történelmének rekonstruálásához, igazolja, bemutatja, alátámasztja nemzetünk eredetét és fejlődését. Az ezzel kapcsolatos információszerezés fő forrásai a régészeti feltárások és egyéb kutatási módszerek.

Régészeti örökségvédelem: nagyberuházásokhoz kapcsolódóan a régészet örökségvédelem feladata és jelentősége, hogy minden ismert — és a beruházás földmunkái által veszélyeztetett — lelőhelyről semmilyen más módon nem megismerhető információt összegyűjtsön, feltárjon és dokumentáljon az utókor számára a múltból.

⁶ Régészeti feladatellátással és nagyberuházásokkal kapcsolatos fontosabb szakkifejezések a 2001. évi LXIV. törvény alapján.

Régészeti lelőhely: földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történelmi összefüggéseikben találhatók. A közhiteles nyilvántartásba felvett, a 2001. évi LXIV. törvény alapján általános védelem alatt álló örökségi elem. A közhiteles nyilvántartás a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (2001–2012), majd a Lechner Lajos Tudásközpont (2012–2014), utána a Forster Központ (2014–2017), jelenleg pedig a Miniszterelnökség (2017–) gondozásában álló nyilvános adatbázis.

Régészeti érdekű terület: régészeti érdekű területnek definiálható minden olyan térség, természetes vagy mesterséges üreg és a vízmedrek azon része, amelyen, illetve amelyben geomorfológiai és egyéb természeti vagy mesterséges adottságok miatt régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető.

Védetté nyilvánított régészeti lelőhely: miniszteri döntéssel, határozattal vagy a 2001. évi LXIV. törvény alapján miniszteri rendelettel védetté nyilvánított kiemelkedő történelmi és kulturális jelentőségű, nyilvántartott régészeti lelőhely.

Régészeti lelet: a régészeti örökség érzékelt, felfedezett, feltárt — jellegénél fogva — ingó eleme, függetlenül attól, hogy eredeti helyéről, összefüggéseiből, állapotából elmozdult, elmozdították-e vagy sem. Nem minősülnek régészeti leletnek a régészeti korú tárgyak.

Régészeti korú tárgy: bizonyítottan gyűjteményben fennmaradt, a kulturális javak körébe tartozó, 1711 előtt keletkezett tárgy.

Nagyberuházás: jogszabályban meghatározott módon régészeti értelemben nagyberuházásnak minősül minden olyan földmunkával járó beavatkozás, fejlesztés vagy beruházás, melynek a bruttó bekerülési költsége meghaladja az 500 millió forint feletti összeget, vagy a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. kezelése alatt áll, vagy a védmű-, töltés- és a 2500 hektár alapterületet meghaladó árapasztó — vagy árapasztó tározó — építéséhez kapcsolódó beavatkozás, illetve azon közérdekű célú beruházás, amelynek megvalósítása érdekében a kisajátításról szóló törvény szerinti kisajátítást végeztek.

Előzetes régészeti dokumentáció (ERD): lásd főszöveg.

Régészeti feladatellátás: a földmunkával járó beavatkozás, fejlesztés, beruházás esetén feltárással jogosult által végzett lelőhely-felderítés és megelőző jellegű, közfeladatként állami vagy önkormányzati fenntartású intézmény által végzett örökségvédelmi tevékenység, melynek szaktevékenységi része a feltárásvégzés, a feltárási dokumentálás, a régészeti feladatellátás, a leletek elsődleges feldolgozása. Járulékos része a régészeti bontómunka.

Régészeti feltárás: tudományos módszerrel végzett tevékenység (régészeti megfigyelés, terepbejárás, próbafeltárás, megelőző feltárás, mentő feltárás, tervásatás, műszeres lelet- és lelőhely-felderítés, beleértve a fémkereső műszer használatát), amelynek célja a régészeti örökség elemeinek felkutatása. A régészeti feltárások bizonyos részei roncsolásmentes, más része a lelőhely állapotában maradó változással járó roncsolásos vizsgálatoknak minősül. A tevékenységek bizonyos része bejelentés köteles (pl.: régészeti megfigyelés, terepbejárás, műszeres lelet- és lelőhely-felderítés, beleértve a fémkereső műszer használatát), másik csoportja feltárási engedély köteles tevékenység (pl.: megelőző feltárás, tervásatás).

Terepbejárás: minden olyan felszínen végzett kutatás, adatgyűjtés és kiértékelő dokumentálás, amely a régészeti örökség nem ismert elemének felfedezésére vagy a régészeti lelőhely állapotának ellenőrzésére, illetve azonosítására irányul, függetlenül attól, hogy együtt jár-e a leletek összegyűjtésével vagy sem.

Műszeres lelőhely- és leletfelderítés: a légi felvételezés, a föld és víz alatti építmények és tárgyak vagy azok maradványainak, lenyomatainak geofizikai úton történő felmérése, a fémkereső műszerrel (detektorral) végzett lelettérképezés vagy -gyűjtés, geodéziai felmérés, és minden egyéb műszerrel folytatott olyan tevékenység, amely régészeti lelőhelyek vagy leletek felderítésére irányul.

Megelőző feltárás: írásbeli szerződés alapján, tudományos módszerrel végzett régészeti feladatellátás (régészeti megfigyelés, próbafeltárás, teljes területű feltárás), amely a földmunkával járó beavatkozások, fejlesztések, beruházások által érintett, nyilvántartott régészeti lelőhelyek feltárására irányul.

Régészeti megfigyelés: a beruházás földmunkájának, végezzék azt lelőhely területén belül vagy azon kívül (!), régész által a helyszínen történő folyamatos figyelemmel kísérése, szükség esetén a régészeti bontómunka elvégzése és dokumentálása. A Kárpát-medence évezredekén át tartó sűrű benépesülése miatt a jogszabály adta kötelezettségnek köszönhetően Magyarországon valamennyi földmunkával járó beruházás esetében szükséges a régészeti megfigyelés biztosítása, ugyanis bármilyen területen előfordulhatnak az emberi megtelepedés pótolhatatlan emlékeit képező ismeretlen régészeti lelőhelyek vagy leletek.

Teljes területű feltárás: nyilvántartott régészeti lelőhelyen a régészeti örökség elemeinek a földmunkával érintett terület teljes egészén történő feltárása.

Régészeti bontómunka: a régészeti örökség elemeinek feltárás keretében történő kibontására és eredeti összefüggéseinek értelmezésére irányuló régészeti tevékenység (felületre bontás, rétegbontás, régészeti emlék bontása, nyesés, metszetek készítése), amely földmunkával járó beavatkozás, fejlesztés, beruházás esetén régészeti feladatellátásnak minősül.

Mentő feltárás: régészeti emlék vagy lelet régészeti feltáráson kívüli, váratlan előkerülése során alkalmazandó, a közvetlenül érintett elemek szakszerű megmentésére irányuló azonnali beavatkozás.

Tervásatás: tudományos célból végzett, tudományos szempontok alapján előre tervezett régészeti feltárás.

Elfedés: a feltáráshoz nem kerülő régészeti lelőhely, lelőhelyrész fizikai védelmét jogszabályban meghatározott módon biztosító műszaki megoldások régészeti megfigyelés mellett történő megvalósítása, amelyek visszabonthatóak, az esetleges későbbi, teljes területű feltárás lehetőségét nem csökkentik vagy akadályozzák.

Földmunka: a földfelszíntől számított 30 centimétert meghaladó, kézi vagy gépi erővel végzett beavatkozás, beleértve a tereprendezést, depó, feltöltés, töltés kialakítását.

Régészeti földmunka: a régészeti bontómunka kivételével a nyilvántartott régészeti lelőhelyen a régészeti feltárás megvalósítása érdekében végzett, a régészeti feladatellátáshoz kapcsolódó, régészeti szaktevékenységnek nem minősülő, régészeti tükörfelületet kialakító gépi és kézi földmunkák összessége, amely nem foglalja magában a beruházás megvalósítása érdekében végzett földmunkát.

Régészeti leletek elsődleges feldolgozása: a feltáráson előkerült leletek egyedi tisztítása, az állagvédelemhez szükséges mértékű restaurálása, azonosítása, és ennek időtartamára ideiglenes elhelyezése, amely a tudományos-szakmai hozzáférés és a múzeumba történő végleges befogadás feltétele.

1. táblázat: A Hódmezővásárhelyen és térségében tervezett, ERD köteles nagyberuházások és az azok által érintett lelőhelyek listái.

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2014	Csomorkányi templomrom látogatóbarát fejlesztése, tanösvény létesítése	55588	Hódmezővásárhely, Csomorkányi-lapos	összevonásra került
		1539	Hódmezővásárhely, Csomorkány	
		55692	Hódmezővásárhely, Kis-tóvölgyi-dűlő, Kontrus-tanya	nem változott
		55604	Hódmezővásárhely, Kis-tóvölgyi-dűlő II.	nem változott
		56586	Hódmezővásárhely, Mátyás-halom II.	nem változott
		55599	Hódmezővásárhely, Csomorkányi-oldal XI.	nem változott
		55598	Hódmezővásárhely, Paku-dűlő II.	nem változott
		55589	Hódmezővásárhely, Csomorkányi-lapos II.	nem változott
	Hódmezővásárhely, dr. Imre József utca 2. szám alatti intézmény TIOP 2.2.6/12/1/B pályázat keretein belül történő fejlesztése	70633	Hódmezővásárhely, Zrínyi utca 27.	mérete növekedett
		56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	mérete növekedett
	Orosháza-Székkutas között a 474. és 47. számú főút melletti kerékpárút építés	33685	Székkutas, Szőke-halom-dűlő, 47-es út	nem változott
		33720	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	mérete növekedett
		33726	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	nem változott
		85483	Székkutas, Kakasszék vasútállomás	nem változott
		33700	Székkutas, Kanászhalmi-dűlő	nem változott
		33718	Székkutas, Kanászhalmi-dűlő II.	nem változott
		80741	Székkutas, Földvár	nem változott
		56740	Székkutas, Sóshalom II.	nem változott
		55764	Hódmezővásárhely, Sóshalmi-dűlő	összevonásra került
		55640	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő IX.	
		55637	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő VI.	
		55636	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő V.	
		86901	Hódmezővásárhely, Arany-temetői-dűlő	új lelőhely
2015	47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő szakasz	85719	Hódmezővásárhely, Orovecz-tanya	mérete növekedett
		58621	Hódmezővásárhely, Fürke-halmi-dűlő	nem változott
		85181	Hódmezővásárhely, Sárkány-tanya	összevonásra került
		56669	Hódmezővásárhely, Kenyere-ér, Bereczki-tanya	
		55397	Hódmezővásárhely, Kenyere D-i partja	mérete növekedett
		56505	Hódmezővásárhely, Bonta-halom	nem változott
		55400	Hódmezővásárhely, Nagy Kenyere-hát	mérete növekedett
		56600	Hódmezővásárhely, Kolera-domb	nem változott
		56691	Hódmezővásárhely, Nagy-Kenyere-hát VI.	nem változott
		56504	Hódmezővásárhely, tarjánvégi Rakodó-halom	nem változott
		85061	Hódmezővásárhely, paléi sertéstelep	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2015	47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő szakasz	34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		89737	Hódmezővásárhely, paléi sertéstelep 2. lh.	új lelőhely
	„TramTrain” integrált villamos- és nagyvasúti rendszer bevezetése Hódmezővásárhely és Szeged viszonylatában és villamos fejlesztés Hódmezővásárhelyen	56529	Hódmezővásárhely, Szakál-tanya-halma	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott
		34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		34521	Hódmezővásárhely, Kishomok	nem változott
		34477	Hódmezővásárhely, Nagysziget	nem változott
		34475	Hódmezővásárhely, Laktanya	összevonásra került
		56331	Hódmezővásárhely, Ady Endre utca	
		56328	Hódmezővásárhely, Ifjúság utca és Nagy András utca, Halász-porta	
		37505	Hódmezővásárhely, Ipoly utca	
		56326	Hódmezővásárhely, Népkert	összevonásra került
		56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	
		59480	Hódmezővásárhely, Szegfű utca	
		56334	Hódmezővásárhely, Andrássy út	
		63118	Hódmezővásárhely, Bocskai utca 13.	összevonásra került
		56338	Hódmezővásárhely, Autóbusz pályaudvar	
	Székkutas község szennyvízcsatornázásának és szennyvíztisztításának fejlesztése	33701	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	összevonásra került
		33702	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	
		33705	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	
		33706	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	
		33707	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	
		33708	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	
		33703	Székkutas, Veres-Kutas és Szőke-Halmi-dűlő	nem változott
		48885	Székkutas, Jókai utca	nem változott
		33671	Székkutas, Sásos-Bogárczó-dűlő, Új Élet Tsz	mérete növekedett
		33666	Székkutas, Sásos-Bogárczó-dűlő, Szabó-tanya	nem változott
2016	47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő szakasz	88503	Székkutas, Vásárhelyi út	új lelőhely
		85719	Hódmezővásárhely, Orovecz-tanya	nem változott
		58621	Hódmezővásárhely, Fúrke-halmi-dűlő	nem változott
		56669	Hódmezővásárhely, Kenyere-ér, Bereczki-tanya	mérete növekedett
		55397	Hódmezővásárhely, Kenyere D-i partja	nem változott
		56505	Hódmezővásárhely, Bonta-halom	nem változott
		55400	Hódmezővásárhely, Nagy-Kenyere-hát	mérete növekedett
		56600	Hódmezővásárhely, Kolera-domb	nem változott
		56691	Hódmezővásárhely, Nagy-Kenyere-hát VI.	nem változott
		56504	Hódmezővásárhely, tarjánvégi Rakodó-halom	nem változott
		85061	Hódmezővásárhely, paléi sertéstelep	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2016	47. számú főút, Hódmezővásárhely északi elkerülő szakasz	34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		89737	Hódmezővásárhely, paléi sertéstelep 2. lh.	nem változott
	Hódmezővásárhely, 4414 jelű összekötő út (0+179,54 – 14+410,36 kmsz között) kerékpárforgalmi létesítmények kialakítása	91891	Hódmezővásárhely, Béni-tanya	új lelőhely
		55548	Hódmezővásárhely, Sarkaly V.	nem változott
		91893	Hódmezővásárhely, Sarkaly VIII.	új lelőhely
		55547	Hódmezővásárhely, Sarkaly IV.	nem változott
		55546	Hódmezővásárhely, Sarkaly III.	mérete növekedett
		56553	Hódmezővásárhely, Sarkalyi-halom	nem változott
		55544	Hódmezővásárhely, Sarkaly	nem változott
		91895	Hódmezővásárhely, Meszes-halom II.	új lelőhely
		56578	Hódmezővásárhely, Meszes-halom	nem változott
		56543	Hódmezővásárhely, Szentkirályi iskola	összevonásra került
		55556	Hódmezővásárhely, Szentkirályi iskola II.	
		91897	Hódmezővásárhely, Katrai-csatorna	új lelőhely
		91899	Hódmezővásárhely, Lázár-tanya	új lelőhely
		91901	Hódmezővásárhely, Dékány-halom II.	új lelőhely
		56556	Hódmezővásárhely, Dékány-halom	nem változott
		55454	Hódmezővásárhely, Batida-Központ VIII.	nem változott
		55430	Hódmezővásárhely, Batidapuszta, Déli part IV.	összevonásra került
		55431	Hódmezővásárhely, Batidapuszta, Déli part V.	
		55434	Hódmezővásárhely, Batidai-major	nem változott
		55439	Hódmezővásárhely, Batida III.	nem változott
	Hódmezővásárhely, keleti elkerülő út	86901	Hódmezővásárhely, Arany-temető-dűlő	nem változott
		58606	Hódmezővásárhely, Kovács József téglagyár	nem változott
		56341	Hódmezővásárhely, Téglagyár	nem változott
		56695	Hódmezővásárhely, Susáni-legelő	mérete növekedett
		56550	Hódmezővásárhely, Aranyági-halom	összevonásra került
		56698	Hódmezővásárhely, Aranyág, Földházi-tanya II.	
		56697	Hódmezővásárhely, Aranyág III.	
		56694	Hódmezővásárhely, Aranyág, Földházi-tanya	
		56585	Hódmezővásárhely, Nagy-halom	nem változott
		92099	Hódmezővásárhely, Dilinka-nyomás	új lelőhely
		92101	Hódmezővásárhely, Közép-hegyes, Kecskeméti-tanya	új lelőhely
	„TramTrain” integrált villamos- és nagyvasúti rendszer bevezetése Hódmezővásárhely és Szeged viszonylatában és villamos fejlesztés Hódmezővásárhelyen	56529	Hódmezővásárhely, Szakál-tanya-halma	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott
		34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		34521	Hódmezővásárhely, Kishomok	nem változott
		34477	Hódmezővásárhely, Nagysziget	nem változott
		34475	Hódmezővásárhely, Laktanya	mérete növekedett

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2016	„TramTrain” integrált villamos- és nagyvasúti rendszer bevezetése Hódmezővásárhely és Szeged viszonylatában és villamos fejlesztés Hódmezővásárhelyen	56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	nem változott
		59480	Hódmezővásárhely, Szegfű u.	nem változott
		56334	Hódmezővásárhely, Andrássy út	nem változott
		56338	Hódmezővásárhely, Autóbusz pályaudvar	nem változott
		90717	Hódmezővásárhely, Nagyállomás	új leelőhely
2017	„TramTrain” integrált villamos- és nagyvasúti rendszer bevezetése Hódmezővásárhely és Szeged viszonylatában és villamos fejlesztés Hódmezővásárhelyen	56529	Hódmezővásárhely, Szakál-tanya-halma	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott
		34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		34521	Hódmezővásárhely, Kishomok	nem változott
		34477	Hódmezővásárhely, Nagysziget	nem változott
		34475	Hódmezővásárhely, Laktanya	nem változott
		56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	nem változott
		59480	Hódmezővásárhely, Szegfű utca	nem változott
		56334	Hódmezővásárhely, Andrássy út	nem változott
		56338	Hódmezővásárhely, Autóbusz pályaudvar	nem változott
		90717	Hódmezővásárhely, Nagyállomás	nem változott
		55325	Hódmezővásárhely, Kishomok, Szörfi-tanya	nem változott
		92739	Hódmezővásárhely, Kishomok, tram-train I.	új leelőhely
		92741	Hódmezővásárhely, Kishomok, tram-train II.	új leelőhely
2018	„TramTrain” integrált villamos- és nagyvasúti rendszer bevezetése Hódmezővásárhely és Szeged viszonylatában és villamos fejlesztés Hódmezővásárhelyen	56529	Hódmezővásárhely, Szakál-tanya-halma	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott
		34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		34521	Hódmezővásárhely, Kishomok	nem változott
		34477	Hódmezővásárhely, Nagysziget	nem változott
		34475	Hódmezővásárhely, Laktanya	nem változott
		56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	nem változott
		59480	Hódmezővásárhely, Szegfű utca	nem változott
		56334	Hódmezővásárhely, Andrássy út	nem változott
		56338	Hódmezővásárhely, Autóbusz pályaudvar	nem változott
		90717	Hódmezővásárhely, Nagyállomás	nem változott
		55325	Hódmezővásárhely, Kishomok, Szörfi-tanya	nem változott
		92739	Hódmezővásárhely, Kishomok, tram train I.	nem változott
		92741	Hódmezővásárhely, Kishomok, tram train II.	nem változott
	Hódmezővásárhely, keleti elkerülő út	86901	Hódmezővásárhely, Arany-temető-dűlő	nem változott
		58606	Hódmezővásárhely, Kovács József téglagyár	nem változott
		56341	Hódmezővásárhely, Téglagyár	nem változott
		56695	Hódmezővásárhely, Susáni-legelő	nem változott
		56550	Hódmezővásárhely, Aranyági-halom	nem változott
		56694	Hódmezővásárhely, Aranyág, Földházi-tanya	nem változott
		56585	Hódmezővásárhely, Nagy-halom	nem változott
		92099	Hódmezővásárhely, Dilinka-nyomás	nem változott
		92101	Hódmezővásárhely, Közép-hegyes, Kecskeméti-tanya	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2018	Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium bővítése	56334	Hódmezővásárhely, Andrássy út	nem változott
		56332	Hódmezővásárhely, Református Ótemplom	nem változott
2019	M47, Békéscsaba-Szeged, gyorsforgalmi út, (A-B-C változat)	56659	Hódmezővásárhely, Olasz-tanya	nem változott
		55680	Hódmezővásárhely, Kis-tóvölgyi-dűlő XIII.	nem változott
		55633	Hódmezővásárhely, Kút völgyi-dűlő	nem változott
		56670	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát, Molnár-tanya,	nem változott
		56188	Hódmezővásárhely, Fürke-halom III.	nem változott
		56677	Hódmezővásárhely, Nagy Kenyere-hát V., Hódmezővásárhely 620. leelőhely	nem változott
		56671	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát, Kovács-tanya	nem változott
		56678	Hódmezővásárhely, Nagy Kenyere-hát, Bognár-tanya	nem változott
		20333	Hódmezővásárhely, Szakálhát	nem változott
		56397	Hódmezővásárhely, Nagysziget XVII.	nem változott
		56505	Hódmezővásárhely, Bonta-halom	nem változott
		56581	Hódmezővásárhely, Homok-halom	nem változott
		55634	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő III.	nem változott
		56529	Hódmezővásárhely, Szakál-tanya-halma	nem változott
		55747	Hódmezővásárhely, Kút völgyi-dűlő VII.	nem változott
		55636	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő V.	nem változott
		89737	Hódmezővásárhely, paléi sertéstelep 2. lh.	nem változott
		55602	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő	nem változott
		90443	Hódmezővásárhely, Arany-temető-dűlő, Égetős-tanya	nem változott
		55418	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát VI.	nem változott
		55378	Hódmezővásárhely, Szakálhát II.	nem változott
		56561	Hódmezővásárhely, Dóka-halom	nem változott
		55397	Hódmezővásárhely, Kenyere D-i partja	nem változott
		55416	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát IV.	nem változott
		80711	Hódmezővásárhely, Olasz-halom	nem változott
		55417	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát V.	nem változott
		55415	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát III.	nem változott
		55405	Hódmezővásárhely, Kenyere D-i partja VI.	nem változott
		55341	Hódmezővásárhely, Terehát, Dezső Lajos kertészete	nem változott
		56504	Hódmezővásárhely, tarjánvégi Rakodó-halom	nem változott
		55609	Hódmezővásárhely, Csomorkányi út, Dózsa (Héja-halom) Tsz homokbányája	nem változott
		55348	Hódmezővásárhely, Solt-Palé, Égető Bálint tanya	nem változott
		55654	Hódmezővásárhely, Kút völgyi-dűlő II.	nem változott
		56545	Hódmezővásárhely, Sziget-halom	nem változott
		55777	Hódmezővásárhely, Sósalmi-dűlő IV.	nem változott
		55684	Hódmezővásárhely, Kis-tóvölgyi-dűlő XVI.	nem változott
		55670	Hódmezővásárhely, Kút völgyi-dűlő V.	nem változott
		55400	Hódmezővásárhely, Nagy-Kenyere-hát	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2019	M47, Békéscsaba-Szeged, gyorsforgalmi út, (A-B-C változat)	55642	Hódmezővásárhely, Kútvolgy, szanatórium IV.	nem változott
		55648	Hódmezővásárhely, Kútvolgy III.	nem változott
		55644	Hódmezővásárhely, Kútvolgy, Krumez-tanya,	nem változott
		55650	Hódmezővásárhely, Kis-tóvolgyi-dűlő VI.	nem változott
		55649	Hódmezővásárhely, Kútvolgy, szanatórium V.	nem változott
		55653	Hódmezővásárhely, Kis-tóvolgyi-dűlő, Markó-halom	nem változott
		55651	Hódmezővásárhely, Kútvolgy IV., Hódmezővásárhely 448. lelőhely	nem változott
		55419	Hódmezővásárhely, Szentesi út melléke	nem változott
		74433	Hódmezővásárhely, Tóth-tanya	nem változott
		56669	Hódmezővásárhely, Kenyere ér, Bereczki-tanya	nem változott
		56578	Hódmezővásárhely, Meszes-halom	nem változott
		55475	Hódmezővásárhely, Gorzsa, V. sz. homokbánya	nem változott
		55340	Hódmezővásárhely, Térehát, Konc Imréné földje	nem változott
		74431	Hódmezővásárhely, Közép-hegyes, Nánai-tanya	nem változott
		55361	Hódmezővásárhely, Solt-Palé VI.	nem változott
		91535	Hódmezővásárhely, Palé I.	nem változott
		55420	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát VII.	nem változott
		55362	Hódmezővásárhely, Solt-Palé, Kása Szabó Imre szérűskertje	nem változott
		55422	Hódmezővásárhely, Szentesi út melléke II.	nem változott
		56685	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát VIII.	nem változott
		56684	Hódmezővásárhely, Rizsföld	nem változott
		55360	Hódmezővásárhely, Solt-Palé V.	nem változott
		56690	Hódmezővásárhely, Palé	nem változott
		55618	Hódmezővásárhely, Kútvolgy, Bozsoki-tanya	nem változott
		55413	Hódmezővásárhely, Kis-Kenyere-hát	nem változott
		56590	Hódmezővásárhely, Markó-halom	nem változott
		34520	Hódmezővásárhely, Kopáncs, Olasz Sándorné tanyája	nem változott
		55614	Hódmezővásárhely, Kútvolgy, Papp Ferenc tanyája	nem változott
		55676	Hódmezővásárhely, Kis-tóvolgyi-dűlő X.	nem változott
		55769	Hódmezővásárhely, Vöröskutasi-dűlő III.	nem változott
		55767	Hódmezővásárhely, Vöröskutasi-dűlő II.	nem változott
		56613	Hódmezővásárhely, Kenyere-háti-halom	nem változott
		56233	Hódmezővásárhely, Kútvolgy XIII.	nem változott
		91895	Hódmezővásárhely, Meszes-halom II.	nem változott
		55543	Hódmezővásárhely, Szentkirályi iskola	nem változott
		55773	Hódmezővásárhely, Sósalmi-dűlő III.	nem változott
		56600	Hódmezővásárhely, Kolera-domb	nem változott
		55697	Hódmezővásárhely, Kútvolgyi-dűlő, Aszalai-tanya	nem változott
		56599	Hódmezővásárhely, Kincses-halom	nem változott
		55749	Hódmezővásárhely, Vörös-Kutas-dűlő	nem változott
		85179	Hódmezővásárhely, Orovecz-tanya	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilvántartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapotában bekövetkezett változás
2019	M47, Békéscsaba-Szeged, gyorsforgalmi út, (A-B-C változat)	55688	Hódmezővásárhely, Kis-tóvolgyi-dűlő XVII.	nem változott
		58621	Hódmezővásárhely, Fürke-halmi-dűlő, Tangazdaság	nem változott
		93729	Hódmezővásárhely, Arany-temető-dűlő II., Juhász-tanya	nem változott
		55635	Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő IV.	nem változott
		55683	Hódmezővásárhely, Kis-tóvolgyi-dűlő XIV.	nem változott
		56665	Hódmezővásárhely, Darvas, Kertész Farkas-tanya	nem változott
		38523	Mártély, Kenyere-ér partja	nem változott
		33788	Székkutas, 47-es út, Szőkealmi iskola	nem változott
		33721	Székkutas, Sós-halmi dűlő	nem változott
		33720	Székkutas, Sós-halmi dűlő	nem változott
		85483	Székkutas, Kakasszék vasútállomás	nem változott
		80741	Székkutas, Földvár	nem változott
		48785	Székkutas, Feketeháti-dűlő II.	nem változott
		88503	Székkutas, Vásárhelyi út	nem változott
		33700	Székkutas, Kanászalmi-dűlő	nem változott
		33718	Székkutas, Kanászalmi-dűlő II.	nem változott
		48790	Székkutas, Feketeháti-dűlő, Fekete-halom	nem változott
		56720	Székkutas, Fekete-halom (Pusztai)	nem változott
		33705	Székkutas, Sóstó-Farki-dűlő	nem változott
		33802	Székkutas, Sásos-Bogárvó-dűlő, Bíró-tanya	nem változott
		48885	Székkutas, Jókai utca	nem változott
		33801	Székkutas, Sásos-Bogárvó-dűlő, Vadászház	nem változott
		33713	Székkutas, Szőr-Hát-dűlő	nem változott
		33714	Székkutas, Szőr-Hát-dűlő	nem változott
		33715	Székkutas, Szőr-Hát-dűlő, Gombos-tanya	nem változott
		33674	Székkutas, Sásos-Bogárvó-dűlő, Varga-tanya	nem változott
		33811	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	nem változott
		33808	Székkutas, Sóstó-Parti-halom-dűlő, Kis Keresztúri-csatorna II.	nem változott
		56740	Székkutas, Sós-halom II.	nem változott
		33732	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	nem változott
		33726	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	nem változott
		33685	Székkutas, Szőke-Halom-dűlő, 47-es út	nem változott
		33724	Székkutas, Veres-Kutas-dűlő, Galyas-tanya	nem változott
		33734	Székkutas, Vörös-Kutas-dűlő, Földes-tanya	nem változott
		33664	Székkutas, Kutasi-dűlő, Pál-tanya	nem változott
		33719	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő II.	nem változott
		33735	Székkutas, Vörös-Kutas-dűlő, Új Élet Tsz sertéstelepe (Rostás-tanya)	nem változott
		33819	Székkutas, Veres-halmi-dűlő, Állami Gazdaság központja, Maczelka-tanya	nem változott

Vizsgálat éve	Beruházás megnevezése	Lelőhely nyilván- tartási száma	Lelőhely neve	Lelőhely állapo- tában bekövet- kezett változás
2019	M47, Békéscsaba-Szeged, gyorsforgalmi út, (A-B-C változat)	33799	Székkutas, Kutasi-dűlő, Ny-i határ III.	nem változott
		45105	Székkutas, Kakasszék, Oravec-tanya	nem változott
		33696	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő, Szalkai-tanya	nem változott
		33703	Székkutas, Veres-Kutas és Szőke-halmi-dűlő	nem változott
		33748	Székkutas, Kakasszéki-dűlő, Szénási-tanya	nem változott
		48784	Székkutas, Feketeháti-dűlő	nem változott
		33691	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő, Zsoldos-tanya	nem változott
		33690	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő, Rippa-tanya	nem változott
		33692	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő, Sebők-tanya	nem változott
		33662	Székkutas, Kutasi-dűlő, Ny-i határ	nem változott
		33682	Székkutas, Sóstó-parti-halom-dűlő, vasúttól D-re	nem változott
		33722	Székkutas, Sóstó-parti-halom	nem változott
		33668	Székkutas, Sásos-Bogárczó-dűlő, Tompai-tanya	nem változott
		33670	Székkutas, Sásos-Bogárczó-dűlő, Gyöngyösi-tanya	nem változott
		33669	Székkutas, Sásos-Bogárczó-dűlő, Tompai-tanya II.	nem változott
		33812	Székkutas, Szőke-halmi-dűlő VIII.	nem változott
		33723	Székkutas, Sós-halmi-dűlő, Új Élet TSz	nem változott
		33810	Székkutas, Sós-halmi-dűlő	nem változott

Irodalom- és rövidítésjegyzék

GRÓF et al 2011 Gróf Péter – Horváth Ferenc – Kulcsár Valéria – F. Romhányi Beatrix – Tari Edit – T. Bíró Katalin (szerk.): *Régészeti Kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert. Budapest 2011.

HEILIG-KOVÁCS-PATTANTYÚS 2011 Heilig Balázs-Kovács Péter-Pattantyús Á. Miklós: *Geofizikai mérések*. In: *Régészeti Kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert. Budapest 2011, 29–39.

JANKOVICH 1993 Jankovich Bésán Dénes: *A felszíni leletgyűjtés módszerei és szerepe a régészeti kutatásban*. Régészeti Továbbképző Füzetek 4. Szerk.: T. Dobosi Viola. Budapest 1993, 61.

JANKOVICH 2011 Jankovich Bésán Dénes: *Terepbejárás*. In: *Régészeti Kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert. Budapest 2011, 17–28.

MIKLÓS 2011 Miklós Zsuzsa: *Légi fényképezés*. In: *Régészeti Kézikönyv*. Főszerk.: Müller Róbert. Budapest 2011, 40–70.

MESTERHÁZY-STIBRÁNYI 2012 Mesterházy Gábor – Stibrányi Máté (szerk.): *Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás térinformatika prediktív modellezés*. Az MNM NÖK Tudományos-népszerűsítő füzetek 5. Budapest 2012.

ILON-KVASSAY 2009 Ilon Gábor – Kvassay Judit (szerk.): *Összeköttetés föld fölött és föld alatt. A Győr-Szombathely és Szombathely-Hévíz közötti 400 kV-os távvezeték régészeti kutatásai 2003–2009*. A K.Ö.Sz. Tudományos-népszerűsítő füzetek 1. Szombathely-Budapest 2009.

REMÉNYI 2017 Reményi László: *Örökségvédelmi szempontok a régészeti topográfiai kutatásban*. In: Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő. Szerk.: Benkő Elek – Bondár Mária – Koláth Ágnes. Budapest 2017, 349–356.

REMÉNYI 2019 Reményi László: *Előzetes Régészeti Dokumentáció. Első rész: feladatok, lehetőségek, módszerek*. Magyar Régészet 2019 nyár, 8. évf. (2019), 3. szám 5–9. www.magyarregeszet.hu

REMÉNYI-KISS 2019 Reményi László – Kiss Katalin: *Előzetes Régészeti Dokumentáció. Második rész: Nehézségek és kudarcok, sikerek és eredmények*. Magyar Régészet 2019 tél, 8. évf. (2019), 4. szám, 12–17. www.magyarregeszet.hu

REMÉNYI-STIBRÁNYI 2011 Reményi László – Stibrányi Máté: *A táj történetének kutatása régészeti módszerekkel. — Landscape History Research with Archaeological Methods*. In: Rejtőzködő kincsek. TÉKA Tájéértékek Magyarországon. Szerk.: Máté Zsuzsanna – Kollányi László. Budapest, 131–143.

REMÉNYI-STIBRÁNYI 2011a Reményi László – Stibrányi Máté: *Régészeti topográfia: ugyanaz másként*. In: „Fél évszázad terepen”. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk.: Kövári Klára – Miklós Zsuzsa. Budapest 2011, 189–198.

SZALONTAI 2017 Dr. Szalontai Csaba: *Terepbejárások az M43 autópálya nyomvonalán Szeged és az országhatár között (2000–2009)*. In: Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárása és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok. Szerk.: T. Gábor Szilvia – Czukor Péter. Szeged, 2017. 15–44.

KOROK, KULTÚRÁK, LELŐHELYEK RÉGÉSZETI SOROZAT ELŐADÁSAI

2014. évi előadások

2014. február 19.

Kürti Béla

nyugalmazott régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
V. századi fejedelmi lelet Szeged-Nagyszéksősről

2014. március 19.

Dr. Wolf Mária

régész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék
Régészeti kutatások Hódmezővásárhely-Gorzsa lelőhelyen

2014. április 23.

Paluch Tibor

régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Ókori kincsek nyomában Afganisztánban

2014. május 14.

Dr. Bíró Sey Katalin

nyugalmazott régész, numizmata, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
V. századi aranypénz lelet Hódmezővásárhely Szikáncs-tanyáról

2015. évi előadások

2015. február 25.

Dr. Istvánovits Eszter

régész, muzeológus, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
A szkíták utódai a Volgától a Dunáig

2015. március 25.

Dr. Révész László

régész, szakmuzeológus, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék
Honfoglalás kori temetők Hódmezővásárhely határában

2015. április 22.

Csányi Viktor

régész, muzeológus, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely

Bacskai István

kulturális örökségvédő

A kingéci tallérlelet — a Hódmezővásárhely-Kingécen végzett műszeres leletfelderítés eredményei

2015. május 20.

Dr. V. Szabó Gábor

régész, egyetemi docens, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet, Budapest
Aktuális bronzkor — A Kárpát-medencei bronzkori ember világa

2016. évi előadások

2016. február 24.

Dr. Kulcsár Valéria

régész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék
Szarmaták békében — A sztyeppei nomádtól az alföldi földművesig

2016. március 23.

Dr. Pusztai Tamás

régész, múzeumigazgató, Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Megtalálni — feltárni — darabokra szedni — újra összerakni
A miskolci Hermann Ottó Múzeum új régészeti kiállítása

2016. április 27.

Dr. Lajkó Orsolya

régész, muzeológus, osztályvezető, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Cserepén ismerem, minemű fazék volt...

2016/2017. évi előadások

2016. december 7.

Dr. Lajkó Orsolya

régész, muzeológus, osztályvezető, Móra Ferenc Múzeum, Szeged
„Vere fazék, tokános tál, paraszt csupor” — A történeti források szerepe a régészeti kerámia kutatásában

2017. január 11.

Dr. Béres Mária

régész, muzeológus, múzeumigazgató, Koszta József Múzeum, Szentes
A csomorkányi régészeti kutatások újabb eredményei

2017. február 8.

Dr. Felföldi Szabolcs

régész, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék
Régészeti kutatás egy 1600 éves szőlőskertben — Kultúrák találkozási a 4-5. századi selyemúton

2018/2019. évi előadások

2018. november 30.

Dr. Vörös Gabriella

régész, muzeológus, címzetes egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészeti Tanszék
Mit kaptunk a szarmatáktól? Hódmezővásárhely környékének római kori emlékei

2019. január 30.

Prof. Dr. Sümegi Pál

tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar, Földtani és Őslénytani Tanszék

Az éghajlat változása és a környezet átalakulása a Kárpát-medencében a régészeti kultúrák időszakában

2019. február 27.

Kovács Enikő

régész, numizmata, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
„Amit már nem rejt a föld...” Egy 11. századi hódmezővásárhelyi éremlelet

2019. március 27.

Rózsa Zoltán

régész, muzeológus, múzeumigazgató, Nagy Gyula Területi Múzeum, Orosháza

Egy 12–13. századi muszlim közösség és hagyatéka Orosházán

2019/2020. évi előadások

2019. november 27.

Dr. Horváth Ferenc

nyugalmazott régész, muzeológus, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Amit a régészet adott Hódmezővásárhelynek: hétezer éves település feltárása Gorzsán

2019. december 11.

Haraszti László

régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

A szarmaták dél-alföldi aranykora a hódmezővásárhelyi aranyági temetőjük tükrében

2020. január 29.

Varga Sándor

régész, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Ásatások a Kenyere-ér partján — Egy 3. századi germán harcos sírja a szarmaták között

2020. február 12.

Sóskuti Kornél

régész, Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt.

Építés alatt — Nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti munkálatok Hódmezővásárhelyen és környékén (2014–2019)